

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΗΣΙΑΓΩΓΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

«Μετανάστες Δεύτερης Γενιάς στην Ελλάδα: Κινητικότητα και
Διεθνικότητα στην εποχή της κρίσης»

“Second Generation Immigrants in Greece: Mobility and
Transnationalism at the time of crisis”

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΙΧΑΗΛ ΔΟΜΝΑ

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΜΠΙΛΙΟΥ ΑΛΚΜΗΝΗ

ΑΕΜ: 0786

ΦΛΩΡΙΝΑ, 2018

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	4
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ABSTRACT.....	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο	14
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ.....	14
1.1 Ορισμός Μετανάστευσης.....	14
1.2 Οι παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση για μετανάστευση.....	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο	22
Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	22
2.1 Ιστορική αναδρομή και στατιστικά στοιχεία	22
2.1.1 Η Ελλάδα ως χώρα υποδοχής μεταναστών.....	22
2.1.2 Αλβανική μετανάστευση προς την Ελλάδα	23
2.1.3 Ρουμανική μετανάστευση προς την Ελλάδα.....	26
2.1.4 Μετανάστευση από τη Βουλγαρία στην Ελλάδα	28
2.1.5 Στατιστικές και εκτιμήσεις για τους μετανάστες στην Ελλάδα	30
2.2 Παράγοντες που κάνουν την Ελλάδα χώρα υποδοχής μεταναστών.....	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο	39
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ.....	39
3.1 Κοινωνική ένταξη.....	39
3.2 Το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο ένταξης μεταναστών.....	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο	47
ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΕΝΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ	47
4.1 Το ζήτημα της δεύτερης γενιάς μεταναστών	47
4.2 Ενσωμάτωση μεταναστών δεύτερης γενιάς.....	49
4.3 Εκπαίδευση και μετανάστες δεύτερης γενιάς	56
4.4 Ο ρόλος της μητρικής γλώσσας των αλλοδαπών μαθητών για την ένταξή τους και τις σχολικές τους επιδόσεις.....	66
4.5 Νομιμοποίηση και Ιθαγένεια	70
4.6 Μετανάστευση και οικονομική κρίση	76

4.7 Κοινωνικές έρευνες για τη δεύτερη γενιά μεταναστών.....	82
Κεφάλαιο 5ο	85
Διεθνικές πρακτικές μεταναστών στην εποχή της οικονομικής κρίσης.....	85
1.1 Εισαγωγή.....	85
1.2 Θεωρητικές αποσαφηνίσεις	86
1.3 Διεθνικές πρακτικές Αλβανών μεταναστών στην εποχή της οικονομικής κρίσης	88
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο	96
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	96
1.1 Σκοπός και στόχοι της έρευνας.....	96
1.2 Ερευνητικά ερωτήματα.....	96
1.3 Μεθοδολογία και περιγραφή του δείγματος της έρευνας.....	97
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο	100
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	100
2.1 Εισαγωγή.....	100
2.2 Απογραφικά στοιχεία της έρευνας.....	100
2.3 Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων	108
Γενικές ερωτήσεις	108
Εθνοτική ταυτότητα και διεθνικές σχέσεις.....	110
Οικονομική κρίση	116
Πανεπιστημιακές εμπειρίες και προοπτικές	120
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο	125
ΣΥΖΗΤΗΣΗ -ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	125
2.1 Συζήτηση.....	125
2.2 Συμπεράσματα.....	128
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	133
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	142

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η διπλωματική αυτή εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών με τίτλο «Εκπαίδευση στη διαχείριση ανθρώπινου δυναμικού» που διοργανώνεται από το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Φλώρινας.

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την επιβλέπουσα καθηγήτρια της πτυχιακής μου εργασίας κ. Δόμνα Μιχαήλ που μου έδωσε τη δυνατότητα να ασχοληθώ με ένα τόσο επίκαιρο και ενδιαφέρον θέμα. Καθώς και για την πολύτιμη καθοδήγησή της και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της Πτυχιακής Εργασίας. Η συνεργασία μαζί της ήταν άψογη και ιδιαίτερος παραγωγική.

Τις ευχαριστίες μου εκφράζω και στους αξιόλογους καθηγητές: κ. Μπέτσα Ιωάννη και κ. Τσακιρίδου Ελένη, που δέχτηκαν να είναι μέλη της επιτροπής αξιολόγησης της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Τέλος, θα ήθελα να απευθύνω τις ευχαριστίες μου στους γονείς μου, οι οποίοι με στήριξαν καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών με κάθε μέσο.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα πτυχιακή εργασία πραγματεύεται το θέμα: Μετανάστες δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα: κινητικότητα και διεθνικότητα στην εποχή της κρίσης. Το πρώτο μέρος αποτελείται από μια λεπτομερή βιβλιογραφική ανασκόπηση. Αναλυτικά, στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μετανάστευση ως φαινόμενο, καθώς και οι παράγοντες που ωθούν τους μετανάστες να μετακινηθούν από τη χώρα αποστολής στη χώρα υποδοχής.

Στη συνέχεια, στο δεύτερο κεφάλαιο πραγματοποιήθηκε ιστορική αναδρομή της μετανάστευσης σε ελληνικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά στην μετατροπή της Ελλάδας από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών και παρουσιάζονται οι φάσεις της αλβανικής, βουλγαρικής και ρουμανικής μετανάστευσης προς τον ελλαδικό χώρο. Επιπρόσθετα, παρουσιάζονται οι στατιστικές εκτιμήσεις για τους μετανάστες στην Ελλάδα, καθώς και οι παράγοντες που καθιστούν την Ελλάδα πόλο έλξης μεταναστών.

Έπειτα, στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια να οριστεί η έννοια της κοινωνικής ένταξης η οποία αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους όρους της κοινωνιολογικής επιστήμης και αναφέρονται τα στάδιά της καθώς και το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο ένταξης μεταναστών.

Το τέταρτο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην δεύτερη γενιά μεταναστών. Αρχικά, γίνεται αναφορά στα ζητήματα τα οποία μπορούν να προκαλέσουν μεθοδολογικά προβλήματα κατά τη μελέτη της δεύτερης γενιάς, έπειτα γίνεται προσπάθεια ορισμού της έννοιας αυτής και στη συνέχεια, παρατίθενται διάφορα μοντέλα μεταναστευτικής πολιτικής τα οποία χρησιμοποιούν διάφορες χώρες για να ενσωματώσουν τους εισερχόμενους μετανάστες και παρουσιάζεται ο ορισμός της έννοιας της ενσωμάτωσης. Ακόμη, παρουσιάζονται οι βασικοί παράγοντες που συντελούν στην ενσωμάτωση των μεταναστών δεύτερης γενιάς στην κοινωνία υποδοχής. Επιπρόσθετα, στο κεφάλαιο αυτό γίνεται αναφορά στην εκπαίδευση των μεταναστών δεύτερης γενιάς τονίζοντας ότι τα σχολεία και τα άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στην ένταξη των παιδιών των μεταναστών στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας. Τα προβλήματα που δημιουργούνται από την αδυναμία ένταξης και αποδοχής των μαθητών από διαφορετικούς πληθυσμούς

μέσα στις μικτές τάξεις μπορούν να επιλυθούν με τη στροφή του σχολείου στη διαπολιτισμική εκπαίδευση με στόχο την καλλιέργεια διαπολιτισμικής συμπεριφοράς όχι μόνο στους μαθητές αλλά και στους εκπαιδευτικούς και στους γονείς και κατ' επέκταση στην ευρύτερη κοινωνία. Ταυτόχρονα, τονίζεται και ο ρόλος της μητρικής γλώσσας των αλλοδαπών μαθητών για την ένταξή τους και τις σχολικές τους επιδόσεις. Εξίσου σημαντικό ρόλο στην ένταξη των μεταναστών δεύτερης γενιάς στην ελληνική κοινωνία διαδραματίζει και η απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας. Τέλος, γίνεται αναφορά στην οικονομική κρίση που πλήττει την Ελλάδα, κυρίως τα τελευταία χρόνια, και η οποία επιβαρύνει το βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων αλλά και των μεταναστών που φιλοξενούνται στο έδαφός της. Ένα από τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης είναι οι Αλβανοί μετανάστες να εξετάζουν το ενδεχόμενο επιστροφής στην χώρα προέλευσης. Η οικονομική κρίση επηρεάζει και τις δύο γενιές, ωστόσο η δεύτερη προτιμάει να παραμείνει στην Ελλάδα ή να μεταναστεύσει σε κάποια άλλη χώρα.

Στο πέμπτο κεφάλαιο αναλύεται ο όρος διεθνικότητα (transnationalism). Τέλος, το τελευταίο μέρος πραγματεύεται την εμπειρική διάσταση των διεθνικών πρακτικών τόσο σε ατομικό όσο και σε οικογενειακό επίπεδο, ρίχνοντας φως στις διεθνικές τακτικές που οι Αλβανοί μετανάστες υιοθετούν ως στρατηγικές εξόδου η απεμπλοκής από τις αρνητικές συνέπειες της οικονομικής κρίσης που πλήττει την Ελλάδα.

Το πρώτο κεφάλαιο του ερευνητικού μέρους της εργασίας αναφέρεται στη μεθοδολογία της έρευνας. Αρχικά, αναφέρεται ο σκοπός, οι στόχοι και τα ερευνητικά ερωτήματα που καλείται να απαντήσει η παρούσα ερευνητική εργασία καθώς και η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στην περιγραφή του δείγματος.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας εμπεριέχεται η ανάλυση της έρευνας και η συζήτηση η οποία αφορά στα ευρήματα της έρευνας σε συνδυασμό με το θεωρητικό πλαίσιο.

Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας είναι αφιερωμένο στην αποτύπωση των κυριότερων συμπερασμάτων που προέκυψαν από την έρευνα.

Λέξεις κλειδιά: Μετανάστες, μετανάστες δεύτερης γενιάς, κινητικότητα, διεθνικότητα (transnationalism), οικονομική κρίση.

ABSTRACT

This dissertation explores the topic: Second generation of immigrants in Greece: Mobility and transnationalism in the era of the crisis. The first part consists of a detailed bibliographical research. Analytically, the first chapter presents immigration as a phenomenon, the kinds of the immigration movement, as well as the factors that urge immigrants to move from the mission to the host country.

Then, in the second chapter there is a historical retrospection of immigration in Greece. Particularly, there is a reference to the switch of Greece from a country of sending immigrants to a country of hosting them and there is a presentation of the phases of the Albanian, Bulgarian and Romanian immigration to Greece. Moreover, there is a presentation of statistic evaluation for the immigrants to Greece, as well as the factors that make Greece a centerpiece of immigrants.

Next, the third chapter tries to define social integration, which constitutes one of the most important terms of sociology, and refers to its stages, as well as the European framework of integration for immigrants.

The fourth chapter is dedicated to the second generation of immigrants. Initially, there is a report to the issues which could cause methodological issues during the study of the second generation of immigrants. Next, there is an attempt to define this term, then there are the various models of the immigration policy used by different countries to integrate the coming immigrants and the term of integration is presented. Moreover, the basic factors that contribute to the integration of the second generation immigrants in the accepting society are presented. Also, this chapter refers to the education of these immigrants highlighting the fact that the schools and the educational institutions play a central role in the integration of the immigrants' kids to the body of Greek society. The problems created from the inability to integrate and accept the students from different backgrounds in mixed classes can be solved through the shift of the school towards multicultural education with the target of developing a multicultural behavior not only into the student, but also into the teachers and parents and as a result into the society in general. At the same time, the role of the mother tongue of the foreigner students for their integration and their school performance is highlighted. Greek nationality plays an equally important role to the integration of these immigrants into the Greek society. Finally, there is a

reference to the economic crisis that strikes Greece mainly the latest years, and affects the quality of living both of the Greeks and the immigrants hosted. One of the outcomes of the crisis is the Albanian immigrants examining the possibility of returning to their place of origin. The economic crisis affects both generations, although the second one prefers to remain in Greece or migrate to another country.

The fifth chapter analyses the term “transnationalism”. Finally, the last part deals with the empirical dimension of the transnational policies both at an individual and a family level, shedding light on the transnational policies which the Albanian immigrants foster as exit or disengagement methods from the negative consequences of the economic crisis that strikes Greece.

The first chapter of the theoretical part of the dissertation refers to the methodology of the research. First, it refers to the aim, goals and research questions, that this research is bound to answer, as well as to the methodology followed. Next, there is a reference to the description of the sample.

The second chapter of the study contains the analysis of the research and the discussion which concerns the findings combined with the theoretical framework.

The third and last chapter of the research is dedicated to the transcription of the main conclusions that derived from the research.

Key-words: Immigrants, Second generation Immigrants, mobility, transnationalism, economic crisis.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ελλάδα από χώρα αποστολής τις δεκαετίες του 1950 και 1960, μετατράπηκε στις αρχές του 1990 σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Έτσι, για πρώτη φορά η ελληνική κοινωνία βρέθηκε αντιμέτωπη με μεγάλες εισροές μεταναστών οι οποίοι προέρχονται κυρίως από τις γειτονικές βαλκανικές χώρες και τις δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, καθώς και από χώρες της Ασίας και της Αφρικής. Επιπρόσθετα, η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, η κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων στις χώρες Α. Ευρώπης και ιδίως στην Βαλκανική Χερσόνησο προκάλεσε μαζικό μεταναστευτικό ρεύμα προς τον ελλαδικό χώρο από τα βόρεια σύνορα. Παράλληλα, το «άνοιγμα» των συνόρων Ελλάδας-Αλβανίας στις αρχές του 1991 οδήγησε στην μετακίνηση ενός μεγάλου αριθμού μεταναστών στην Ελλάδα (Πουλοπούλου-Εκμέ, 2007). Η ελληνική πολιτεία δεν ήταν κατάλληλα προετοιμασμένη να δεχτεί το κύμα μετανάστευσης και για αυτό το λόγο ακολούθησαν κάποια αργοπορημένα βήματα στην μεταναστευτική πολιτικής της. Από τη μία, η ελληνική πολιτεία προσπαθεί να διαφυλάξει την συνοχή της κοινωνίας και από την άλλη, η ίδια η κοινωνία προσπαθεί να ενσωματώσει στον ιστό της ανομοιογενείς ομάδες πληθυσμού. Η κοινωνική και οικονομική ένταξη και ενσωμάτωση των μεταναστών αποτελεί σημαντικό σκοπό της μεταναστευτικής πολιτικής της κάθε χώρας. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτό που διαφοροποιεί την Ελλάδα από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες που δέχτηκαν και αυτές κύματα μεταναστών είναι η κυρίαρχη παρουσία μιας συγκεκριμένης εθνοτικής ομάδας σε σχέση με το σύνολο του μεταναστευτικού πληθυσμού. Στον ελληνικό μεταναστευτικό χάρτη, οι Αλβανοί αποτελούν την πλειονότητα των νομίμως διαμενόντων πολιτών τρίτων χωρών.

Οι μετανάστες που εισήλθαν στον ελλαδικό χώρο στις αρχές τις δεκαετίας του 1990 με σκοπό την εργασία χωρίς να απορρίπτουν την προοπτική μακροχρόνιας διαμονής στην Ελλάδα, προσπαθούν να προσαρμοστούν και να ζήσουν σε μια νέα πατρίδα, να ενταχθούν στην κοινωνία υποδοχής, να μάθουν να χρησιμοποιούν αποτελεσματικά μια νέα γλώσσα και προσπαθούν από την αρχή χωρίς πόρους να επιβιώσουν και να φτιάξουν μια νέα ζωή (Κυρίδης, 2014). Στην προσπάθειά τους αυτή, είτε φέρνουν μαζί τα μέλη της οικογένειάς τους στο πλαίσιο της οικογενειακής επανένωσης, είτε δημιουργούν απογόνους στην κοινωνία εγκατάστασης,

προσδοκώντας για ένα καλύτερο και πιο ελπιδοφόρο μέλλον. Έτσι, ενηλικιώνονται δεκάδες χιλιάδες παιδιά των πρώτων μεταναστών της δεκαετίας του 1990, τα οποία είτε γεννήθηκαν στην Ελλάδα, είτε εγκαταστάθηκαν σε αυτή σε μικρή ηλικία. Τα παιδιά αυτά δημιουργούν ιδιαίτερους δεσμούς με το ελληνικό κράτος και την κοινωνία. Παράλληλα, αντιμετωπίζουν, τις γενικότερες δυσκολίες όλων των μεταναστών, όσο και τους ιδιαίτερους κινδύνους που συνεπάγεται η μικρή τους ηλικία και η αδυναμία τους για αυτοπροστασία και αποτελούν τις πιο ευάλωτες ομάδες μεταναστών (Πουλοπούλου-Εκμέ, 2007). Η διακριτή αυτή κατηγορία του μεταναστευτικού πληθυσμού είναι η λεγόμενη «δεύτερη γενιά μεταναστών». Με αυτή τη δεύτερη γενιά, ασχολείται και η παρούσα διπλωματική εργασία.

«Η διαδικασία ενσωμάτωσης των μεταναστών δεύτερης γενιάς διαφέρει από αυτή της πρώτης, ωστόσο ο τρόπος συσσωμάτωσης της πρώτης αποδεικνύεται καθοριστικός για την συνακόλουθη ένταξη της δεύτερης» (Portes and Zhou, 1993). Επιπρόσθετα, η ενσωμάτωση της δεύτερης γενιάς μεταναστών στην χώρα υποδοχής δεν είναι μια εύκολη διαδικασία και η ομαλή προσαρμογή τους και ένταξη στους κόλπους της εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη δομή της οικογένειάς τους, από το περιβάλλον στο οποίο ζουν και κινούνται και φυσικά από το ίδιο το άτομο (Portes & Zhou, 1993).

Η ελληνική κοινωνία μεταβλήθηκε, από μια σχετικά ομοιογενή, θρησκευτικά, πολιτισμικά, κοινωνικά κοινότητα, σε μια πολυπολιτισμική (Καραμπελιάς, 2015). Η πραγματικότητα αυτή εκφράζεται και μέσω της αυξανόμενης παρουσίας αλλοδαπών μαθητών στα ελληνικά σχολεία και αποτελεί μια λογική συνέπεια των μαζικών εισροών και συγχρόνως μια πρόκληση για την εκπαίδευση και την ομαλή ένταξη τους στις νέες χώρες εγκατάστασης. «Ως εκ τούτου έχει αναδυθεί η απαίτηση για ένα είδος εκπαίδευσης που θα καλύπτει τόσο τις ανάγκες των αλλοδαπών όσο και των γηγενών μαθητών. Την απαίτηση αυτή μπορεί να καλύψει η διαπολιτισμική εκπαίδευση η οποία αποτελεί το εργαλείο αφενός για την επίτευξη του στόχου της ένταξης, σχολικής και κοινωνικής αφετέρου το όπλο για την καταπολέμηση του αποκλεισμού» (Σούλης, 2002).

Βασική λοιπόν προτεραιότητα της μεταναστευτικής πολιτικής οφείλει να αποτελεί η ομαλή κοινωνική ένταξη των μεταναστών πρώτης και δεύτερης γενιάς στην ελληνική κοινωνία τόσο για την ευημερία των ίδιων όσο και της ελληνικής

κοινωνίας (Συκιάτου, 2008). Η δυνατότητα των μεταναστών και των παιδιών τους που γεννήθηκαν ή μεγάλωσαν στον ελλαδικό χώρο, να αποκτήσουν την ελληνική ιθαγένεια σηματοδοτεί την απώτερη κατάληξη της ενταξιακής διαδικασίας. Το ζήτημα της κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας από τους μετανάστες δεύτερης γενιάς θεωρείται ουσιαστικό στοιχείο για την ομαλή ένταξή τους και την κατοχύρωση δικαιωμάτων τους αφού τα παιδιά αυτά αντιλαμβάνονται τη χώρα που γεννήθηκαν ως σημαντικό στοιχείο της ταυτότητας τους και δε γνωρίζουν άλλη πατρίδα. Όπως υποστηρίζεται, «το να ζει κάποιος που δεν έχει την ιθαγένεια της χώρας στην οποία αναπτύσσεται, εκπαιδεύεται και που γενικά έχει το κέντρο των δραστηριοτήτων του, αποτελεί ένα εμπόδιο στην προσωπική του κατάσταση και έναν ανασταλτικό παράγοντα που οδηγεί στην αποθάρρυνση κοινωνικής ένταξης του στην κοινωνία όπου ζει» (Παπασιώπη-Πασιά, 2006). Μέχρι το 2010, τα παιδιά των μεταναστών μόλις ενηλικιώνονταν εντάσσονταν στην κατηγορία των μη νόμιμων μεταναστών. Ωστόσο, με τον τροποποιημένο νόμο 3838/2010 αλλάζει άρδην το καθεστώς ανασφάλειας που υπήρχε μέχρι τότε για τη δεύτερη γενιά μεταναστών εισάγοντας καινοτόμες ρυθμίσεις για την ιστορία του δικαίου ελληνικής ιθαγένειας. Δέκα μήνες μετά την ψήφισή του ο νόμος κρίνεται αντισυνταγματικός από το Συμβούλιο Επικράτειας και αργότερα εισάγονται νέες προϋποθέσεις για την κτήση της ελληνικής ιθαγένειας.

Οι Αλβανοί μετανάστες στις αρχές της δεκαετίας του 1990 εγκατέλειπαν τη χώρα τους προκειμένου να αναζητήσουν μια καλύτερη τύχη και καλύτερες συνθήκες ζωής και εργασίας στην Ελλάδα. Ωστόσο, η οικονομική κρίση που πλήττει τα τελευταία κυρίως χρόνια την χώρα υποδοχής οδηγεί τους πρώτης γενιάς Αλβανούς μετανάστες να εξετάσουν την πιθανότητα για έναν ακόμη οικογενειακό μελλοντικό αποχωρισμό. Από την άλλη, οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς ακολουθούν τα δικά τους όνειρα, τις δικές τους φιλοδοξίες, τις δικές τους προσωπικές εμπειρίες καθώς και όλα τα εφόδια που απέκτησαν στη χώρα υποδοχής ανεξάρτητα συνήθως από την πορεία που αποφασίζουν να χαράξουν οι οικογένειές τους. Ενώ η πρώτη γενιά και οι ηλικιωμένοι σκέφτονται το ενδεχόμενο επιστροφής στη χώρα προέλευσης, η δεύτερη γενιά χαράζει τη δική της πορεία και προτιμάει είτε να μείνει στην Ελλάδα ή να μεταναστεύσει σε κάποια άλλη χώρα. Έτσι η οικονομική κρίση σε συνδυασμό με την επιδείνωση των ευκαιριών ενσωμάτωσης στην Ελλάδα ανοίγει προοπτικές κινητικότητας για τη δεύτερη γενιά. Αναμφίβολα, η κρίση έχει επηρεάσει

και τις δύο γενιές, αλλά το κίνητρο της δεύτερης γενιάς να παραμείνει στην χώρα υποδοχής είναι ισχυρότερο ενώ και η αντοχή και επιμονή στο να παραμείνουν στην Ελλάδα δηλώνεται ανοιχτά (Μιχαήλ, 2014).

Εξαιτίας της οικονομικής κρίσης οι μετανάστες και κυρίως όσοι δεν είχαν σταθερή απασχόληση, έχασαν τη δουλειά τους και κατά συνέπεια και την ασφάλισή τους. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να από-νομιμοποιούνται καθώς δεν είναι σε θέση να ανανεώσουν τις προσωρινές άδειες διαμονής τους. Αυτές οι εξελίξεις έχουν ως συνέπεια να διαμορφωθούν νέες διεθνικές πρακτικές ως στρατηγική αντιμετώπισης του νέου κοινωνικού και οικονομικού περιβάλλοντος που εγκυμονεί το φαινόμενο της «από-νομιμοποίησης» και των αρνητικών επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης. Πολλοί μετανάστες επαναπροσδιορίζουν τις διεθνικές σχέσεις/διασυνδέσεις τους με τα κοινωνικά και οικογενειακά συγγενικά δίκτυα προκειμένου να ανιχνεύσουν νέες ευκαιρίες απασχόλησης και οικονομικής ευημερίας πίσω στην πατρίδα τους ή σε άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Ενώ, η πρώτη γενιά προσπαθεί να διαπραγματευτεί τη νέα συνθήκη «από-νομιμοποίησης», η δεύτερη γενιά αγωνίζεται για την οριοθέτηση της ταυτότητάς της (Γκέμι, 2013).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

1.1 Ορισμός Μετανάστευσης

Πολλές χώρες ανά τον κόσμο έχουν γίνει αποδέκτες των μεταναστευτικών πληθυσμών. Παλαιότερα, η μετακίνηση των μεταναστευτικών πληθυσμών γινόταν κυρίως μετά από πολέμους και φυσικές καταστροφές. Στη σύγχρονη εποχή, αποτελεί βασικό συστατικό της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, αφού τα κίνητρα της μετακίνησης σε άλλες χώρες είναι, για την μεγάλη πλειονότητα των μεταναστών, οικονομικά. Παράλληλα, οι κοινωνικοπολιτικές διαφορές και αναταράξεις που επικρατούν στο εσωτερικό της χώρας διαμονής, οι οικονομικές ανισότητες, η φτώχεια, οι φυσικές καταστροφές που καθιστούν αδύνατη την επιβίωση σε κάποιες περιοχές, οι κλιματικές αλλαγές, η επιθυμία για οικογενειακή επανασύνδεση ή απλά η επιθυμία για αλλαγή του τόπου διαμονής είναι μερικοί εξίσου σημαντικοί λόγοι που ωθούν τους ανθρώπους να αναζητήσουν καινούργιες ευκαιρίες σε ένα νέο, πιο ελπιδοφόρο για αυτούς προορισμό. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα η εγκατάλειψη της χώρας δεν είναι εκούσια, αλλά πραγματοποιείται κατόπιν ασκήσεως βίας και δίωξης (ΕΚΚΕ, 2008).

«Η διεθνή μετανάστευση αποτελεί έναν από τους πιο σημαντικούς παράγοντες των κοινωνικών αλλαγών παγκοσμίως. Οι μεταναστευτικές κινήσεις δεν είναι μεμονωμένα φαινόμενα και σίγουρα δε πρέπει να εξετάζονται με αυτόν τον τρόπο. Οι κεφαλαιακές κινήσεις, η διακίνηση των ιδεών αποτελούν τους λόγους για την μετακίνηση των ανθρώπων». Στη σύγχρονη εποχή, οι ραγδαίες εξελίξεις στον τομέα των μεταφορών και της επικοινωνίας έχουν διευκολύνει τους μετανάστες να κρατήσουν επαφές με τον τόπο καταγωγής τους, χρησιμοποιώντας κινητά τηλέφωνα, το διαδίκτυο και τη δορυφορική τηλεόραση. Έτσι, το φαινόμενο της μετανάστευσης έχει αποκτήσει νέες διαστάσεις (Castles, De Haas & Miller, 2014).

Στην Ευρώπη, η περίοδος μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο χαρακτηρίστηκε από μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα από το Νότο προς Βορρά με αφετηρία τις χώρες

της Βόρειας Μεσογείου (Ελλάδα, Ιταλία, Πορτογαλία και Ισπανία). Οι χώρες της δυτικής και βόρειας Ευρώπης, όπως το Βέλγιο, η Γερμανία, η Σουηδία, η Γαλλία, η Βρετανία, υποδέχτηκαν μετανάστες από τη νότια Ευρώπη και τη Μεσόγειο, αλλά και μεταναστευτικές εισροές από χώρες της Αφρικής, της Καραϊβικής και της Ασίας. Η μεταπολεμική περίοδος υπήρξε περίοδος ανοικοδόμησης και βιομηχανικής ανάπτυξης για την Ευρώπη, η οποία αντιμετώπιζε ελλείψεις σε εργατικό προσωπικό εξαιτίας του καταστροφικού Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Οι ξένοι αυτοί εργάτες ήρθαν με σκοπό να καλύψουν τις ανάγκες της εγχώριας αγοράς εργασίας και κατά κανόνα θεωρούνταν προσωρινοί κάτοικοι (Τριανταφυλλίδου, 2010α). Οι μεταναστευτικές ροές που προέρχονταν από χώρες εκτός της Ε.Ε σχετίζονταν με το αποικιοκρατικό παρελθόν των χωρών προορισμού, ιδιαίτερα στην περίπτωση της Βρετανίας, της Γαλλίας, του Βελγίου και της Ολλανδίας. Παρά το γεγονός ότι πολλοί οικονομικοί μετανάστες επέστρεψαν στη χώρα καταγωγής τους έπειτα από μερικά χρόνια, αρκετοί ήταν εκείνοι που πήραν την απόφαση να εγκατασταθούν μόνιμα στις χώρες υποδοχής και επανενώθηκαν αργότερα με τις οικογένειές τους. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα οι χώρες υποδοχής να βρεθούν αντιμέτωπες με κοινωνικές και πολιτικές προκλήσεις που αφορούν την ένταξη των μεταναστών και οι οποίες εξακολουθούν να προβληματίζουν τα κράτη-μέλη της ΕΕ (Τριανταφυλλίδου, 2010α).

«Η δυναμική της μετανάστευσης στην Ευρώπη άλλαξε στις αρχές της δεκαετίας του 1970 ως συνέπεια των πετρελαϊκών κρίσεων. Την ίδια περίοδο οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές ήταν υπεύθυνες για την οικονομική απορρύθμιση, την ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας και την ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων» (Castles et al., 2014). Παράλληλα, η βιομηχανική παραγωγή μεταφέρεται σε αναπτυσσόμενες χώρες λόγω χαμηλότερων μισθών και εξόδων. Σύμφωνα με τους Castles et al., (2014) αυτό είχε ως συνέπεια τις μαζικές απολύσεις στο εργατικό προσωπικό και επέβλεπε στην επιστροφή των μεταναστών στις χώρες προέλευσής τους. Ωστόσο, πολλοί είναι οι μετανάστες που επέλεξαν να παραμείνουν στην χώρα υποδοχής και να μεταφέρουν και τα υπόλοιπα οικογενειακά μέλη.

Η Ελλάδα όπως και άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Ιταλία, Ισπανία, Κύπρος, Πορτογαλία και Μάλτα) δεν έμεινε ανεπηρέαστη από αυτό το μεταναστευτικό φαινόμενο. Μάλιστα από χώρα αποστολής τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, μετατράπηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 (περίοδος Νέας Μετανάστευσης) σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Έτσι, για πρώτη φορά η ελληνική κοινωνία βρέθηκε

αντιμέτωπη με μεγάλες εισροές μεταναστών οι οποίοι προέρχονται κυρίως από τις γειτονικές βαλκανικές χώρες και τις δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής ένωσης, καθώς και από χώρες της Ασίας και της Αφρικής. Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, η κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων στις χώρες της Α. Ευρώπης και ιδίως στην Βαλκανική Χερσόνησο προκάλεσε μαζικό μεταναστευτικό ρεύμα προς ελλαδικό χώρο από τα βόρεια σύνορα. Επίσης, στις αρχές του 1991 το «άνοιγμα» των συνόρων Ελλάδας-Αλβανίας οδήγησε στην μετακίνηση ενός μεγάλου αριθμού μεταναστών στην Ελλάδα (Πουλοπούλου-Εκμέ, 2007). Σύμφωνα με πρόσφατες αναλύσεις των δεδομένων των μεταναστευτικών κινήσεων στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο, περίπου 214 εκατ. ανθρώπων διαμένουν παγκοσμίως εκτός των συνόρων της χώρας προέλευσής τους, αναζητώντας ένα επαρκές επίπεδο διαβίωσης (Κοντογιάννη, et.al). Σε σχέση με την Ευρωπαϊκή Ένωση, τα σχετικά στοιχεία για το 2010 αναφέρουν ότι σε σύνολο 501 εκατ. πληθυσμού, περίπου 32,4 εκατ. είναι μετανάστες (6,5 του συνολικού πληθυσμού) και περίπου 20,1 εκατ. προέρχονται από τρίτες εκτός Ε.Ε. χώρες (4% του συνολικού πληθυσμού). Όσον αφορά την Ελλάδα, σύμφωνα με πρόσφατη καταμέτρηση του ΥΠΕΣ (9/2011), οι νόμιμοι μετανάστες ανέρχονται στους 621.178, ενώ ο αριθμός των παράνομων μεταναστών «εκτιμάται ότι ανέρχεται στους 450.000 περίπου το 2011» (Βαρουξή και Σαρρής, 2012). Ωστόσο, η παγκόσμια οικονομική κρίση που ξεκίνησε το 2008 σηματοδοτεί και το τέλος του τρίτου μεταναστευτικού κύματος. Εξαιτίας της οικονομικής κρίσης χώρες όπως η Ελλάδα, η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Ιρλανδία που είχαν μετατραπεί στις αρχές του 1990 σε χώρες υποδοχής μεταναστευτικών ροών μετασηματίζονται εκ νέου σε χώρες αποστολής μεταναστευτικού πληθυσμού (Castles et al., 2014).

Στις κοινωνικές επιστήμες, ως μετανάστευση ορίζεται γενικότερα κάθε «αλλαγή του τόπου διαμονής» (Hoffman-Nowotny, 1970), ενώ ως διεθνής μετανάστευση η αλλαγή του τόπου διαμονής αφορά τη μετακίνηση των ατόμων μεταξύ των κρατών (Herr, 1992) για ορισμένη χρονική περίοδο ή μόνιμα. Σύμφωνα με τους Μπάγκαβος και Παπαδοπούλου (2002), «ως μετανάστευση ορίζουμε τη μόνιμη ή προσωρινή μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός ατόμου, μιας ομάδας ή ενός κοινωνικού συνόλου από και προς μια περιοχή. Η μετανάστευση συνιστά μια μορφή δημογραφικής διαδικασίας, η οποία συνεπάγεται την ανανέωση του πληθυσμού μιας χώρας. Η έννοια προέρχεται από το ρήμα “μεταναστεύω” και αποτελεί γενικά, μια μορφή της κινητικότητας μέσα στον περιβάλλοντα χώρο». Το

1953 στο Πανεπιστήμιο της Salamanca ο Juan Antonio Vittoria διατύπωσε ανάμεσα σε άλλα δικαιώματα και το δικαίωμα του μεταναστεύειν (KEMO, 2004). Με βάση αυτό, κάθε άτομο έχει το δικαίωμα να φύγει από το κράτος που είναι πολίτης, αλλά δεν μπορεί να εισέλθει σε όποιο κράτος επιθυμεί. Αυτό συμβαίνει γιατί τα κράτη έχουν αποκλειστική αρμοδιότητα να ελέγχουν την είσοδο και την εγκατάσταση ατόμων, τα οποία δεν αποτελούν πολίτες τους ή δεν έχουν τη δική τους ιθαγένεια, στο έδαφός τους (ΙΜΕΠΟ, 2007). Η Έμκε- Πουλοπούλου (2007), ορίζει τη μετανάστευση «ως την είσοδο ή εισροή μεταναστών σε μια χώρα, δηλαδή ως άφιξη μεμονωμένων ατόμων ή ομάδων από την αλλοδαπή, προκειμένου να εγκατασταθούν στη χώρα υποδοχής».

Για να γίνει λόγος για «μετανάστευση» απαραίτητη προϋπόθεση είναι η γεωγραφική κινητικότητα των ανθρώπων γενικά, και όχι απαραίτητα η κινητικότητα της εργατικής δύναμης, καθώς στον μεταναστευτικό πληθυσμό συμπεριλαμβάνονται και άτομα όπως είναι οι ηλικιωμένοι και τα παιδιά, τα οποία δεν μεταναστεύουν έχοντας ως σκοπό την εργασία (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007). Το βασικό λοιπόν γνώρισμα της μετανάστευσης είναι η κινητικότητα των ατόμων.

Σύμφωνα με τους Castles et al., (2014) «το φαινόμενο της μετανάστευσης είναι σημαντικό να αντιμετωπίζεται ως ένα κομμάτι που συμβάλλει στη γενικότερη διαδικασία ανάπτυξης, της παγκοσμιοποίησης και των κοινωνικών αλλαγών, παρά ως ένα πρόβλημα που πρέπει να επιλυθεί. Για να επιτευχθεί αυτό θα πρέπει να επικεντρωθούμε στις θετικές επιπτώσεις της μετανάστευσης στη χώρα υποδοχής».

1.2 Οι παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση για μετανάστευση

Πολλοί είναι οι λόγοι που οδηγούν τους ανθρώπους να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους και να μετακινηθούν σε νέους, ξένους τόπους όπου πιστεύουν ότι θα αποκτήσουν μια καλύτερη τύχη και περισσότερες ευκαιρίες για τη ζωή τους. Οι πιο σημαντικοί είναι η εξής:

Οικονομικοί λόγοι: Το υψηλό επίπεδο ανεργίας, οι χαμηλοί μισθοί και τα μη ικανοποιητικά ωράρια εργασίας μπορεί να αποτελέσουν σημαντικά αίτια για την έξοδο από μια χώρα (Klevmarken, 1993). Από την άλλη, η ζήτηση εργασίας, το

υψηλό επίπεδο ευημερίας και οι ικανοποιητικοί μισθοί είναι σημαντικοί λόγοι που μπορεί να προσελκύσουν τους μετανάστες ώστε να επιλέξουν μια χώρα για να εγκατασταθούν σε αυτή (Nikas, 1991). Οι άνθρωποι συνήθως αποφασίζουν να μεταναστεύουν σε άλλες χώρες όταν οι συνθήκες απασχόλησης είναι πιο ευνοϊκές από τη χώρα αποστολής και εκτός από τις αμοιβές που είναι υψηλότερες παρέχονται με συμβόλαια ανάλογη εργασία με αυτό που γνωρίζουν ή και έχουν σπουδάσει, ασφαλιστική κάλυψη, στέγη, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη οικογενειακά επιδόματα και άλλα μέσα που δημιουργούν στον μετανάστη συναίσθημα ασφάλειας όμοιο με εκείνο που είχε στην πατρίδα του (Αμίτσης και Λαζαρίδης, 2001). Εξίσου σημαντικός παράγοντας που ενισχύει τη μετανάστευση είναι η ενιαία αγορά εργασίας, δηλαδή η δυνατότητα των ατόμων να μετακινούνται και να εργάζονται σε όποια χώρα θέλουν χωρίς νομικούς περιορισμούς. Αυτό ενισχύεται και με τα πλεονεκτήματα της τεχνολογικής εξέλιξης, όπως η μείωση του χρόνου και του κόστους των επικοινωνιών και των μεταφορών.

Πληθυσμιακοί λόγοι: Όταν η έκταση της γης δεν είναι αρκετή ώστε να μπορεί να θρέψει ολόκληρο τον πληθυσμό μιας χώρας, πολλοί είναι εκείνοι που αναγκάζονται να μεταναστεύουν προκειμένου να αναζητήσουν νέες πατρίδες για να εγκατασταθούν (Βγενόπουλος, 1998).

Περιβαλλοντικοί λόγοι: Πολλές φορές η γεωγραφική θέση του τόπου κατοικίας πολλών ατόμων δεν είναι ευνοϊκή για την επιβίωσή τους και για αυτό αναγκάζονται να ξενιτευτούν.

Φυσικές καταστροφές: Επιπρόσθετα, οι φυσικές καταστροφές (ξηρασία, παγετός, πλημμύρες) και οι κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούν σε μια χώρα μπορεί να αποτελέσουν βασικό λόγο για την μετακίνηση ατόμων σε άλλες χώρες για την ανεύρεση τροφής σε πιο γόνιμα περιοχές (Βγενόπουλος, 1998).

Οικογενειακοί λόγοι: Πολλοί γονείς μεταναστεύουν όταν επιθυμούν να ζήσουν κοντά στα παιδιά και στα εγγόνια τους. Άλλοι πάλι ξενιτεύονται με σκοπό την ανεύρεση συντρόφου και τη δημιουργία οικογένειας. Επίσης, υπάρχουν και γυναίκες που μεταναστεύουν γιατί επιθυμούν να ξεφύγουν από το συχνά στενό οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο ζούνε (Κοντογιάννη, Στρατή και Τσιάντη, 1990).

Πολιτικοί λόγοι: Οι διώξεις που πραγματοποιούνται λόγω φυλής, εθνικότητας, κοινωνικής τάξης, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, καθώς και η διακριτική διαχείριση που ακολουθείται από το καθεστώς μιας χώρας σε βάρος μεμονωμένων ατόμων ή μιας συγκεκριμένης κατηγορίας ενός πληθυσμού αποτελούν σημαντικά αίτια μετανάστευσης.

Θρησκευτική λόγοι: Ένας ακόμη σημαντικός λόγος μετανάστευσης είναι και η θρησκευτική καταδίωξη. Αρκετοί είναι εκείνοι που προσπαθούν να πείσουν τους αλλόθρησκους να υιοθετήσουν τη δική τους θρησκεία ενώ συχνά προσπαθούν να εξολοθρεύσουν όσους δεν συμμορφώνονται. Για αυτό το λόγο ένα μεγάλο πλήθος ανθρώπων αναγκάζονται να μεταναστεύσουν για να διατηρήσουν τη θρησκευτική τους ταυτότητα και ελευθερία.

Η Διεθνής Οργάνωση Μετανάστευσης (World Migration Report, 2008) προσδιορίζει δύο δέσμες παραγόντων που επηρεάζουν την απόφαση για μετανάστευση. Στην πρώτη, συμπεριλαμβάνονται:

- γεωπολιτικοί παράγοντες όπως η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, το άνοιγμα της Κίνας,
- τεχνολογικοί παράγοντες όπως οι πολύ φθηνές αεροπορικές συγκοινωνίες,
- τα παγκόσμια δίκτυα επικοινωνιών που επιτρέπουν την άμεση επαφή σε πραγματικό χρόνο,
- ο επαναπροσδιορισμός των ατομικών και οικογενειακών ταυτοτήτων σε διεθνικούς όρους,
- οι πιθανότητες δικτύωσης, η διάχυση της γνώσης και η επίγνωση των ευκαιριών.

Η δεύτερη δέσμη παραγόντων περιλαμβάνει:

α) Τις εισοδηματικές διαφορές και τις διαφορές στις ευκαιρίες απασχόλησης. Σύμφωνα με τον Πρίτσετ, οι μισθολογικές διαφορές μεταξύ των διαφορετικών περιοχών, που έφθαναν μέχρι και 4:1, βρίσκονταν στη ρίζα των μεταναστευτικών κυμάτων του 19^{ου} αιώνα (Pritchett, 2006).

β) Δεύτερον, την αύξηση των δημογραφικών ανισορροπιών σε διεθνές επίπεδο. Έτσι, στις ανεπτυγμένες χώρες, έχουμε σταθερούς και γηράσκοντες πληθυσμούς,

σε αντίθεση με τις αναπτυσσόμενες χώρες που χαρακτηρίζονται από έναν ραγδαία αυξανόμενο νεανικό πληθυσμό.

γ) Τρίτον, την αύξηση της ζήτησης στις αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες για υπηρεσίες χαμηλών δεξιοτήτων (π.χ. νοσοκομειακές και οικιακές υπηρεσίες).

δ) Τέταρτος παράγοντας είναι η αύξηση των πληθυσμιακών πιέσεων όπως, για παράδειγμα, οι μεγάλες μειώσεις στη ζήτηση εργασίας που προέρχονται έπειτα από οικολογικές καταστροφές σε μια συγκεκριμένη περιοχή ή και λόγω εκσυγχρονισμού της αγροτικής παραγωγής.

Σύμφωνα με τους περισσότερους ερευνητές, οι δυνάμεις που ωθούν τη μετανάστευση είναι πολλές και πολύπλοκες, ενίοτε δε οι παγκόσμιες ερμηνείες δεν εξηγούν τα ατομικά κίνητρα. Οι βασικότεροι λόγοι μετανάστευσης είναι η φτώχεια, οι πόλεμοι, οι λιμοί, η καταπίεση, ωστόσο υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση κάποιου για μετανάστευση. Μερικοί από αυτούς είναι η εξεύρεση απασχόλησης, η πρόσβαση σε καλύτερα επίπεδα υγειονομικών και εκπαιδευτικών υπηρεσιών, τα υψηλότερα επίπεδα προσωπικής ασφάλειας και γενικότερα η καλύτερη ποιότητα ζωής (World Migration Report, 2008).

Οι ίδιοι οι άνθρωποι που διασχίζουν τα σύνορα, ανάμεσα στους παράγοντες που επηρεάζουν την απόφασή τους για μετανάστευση, συμπεριλαμβάνουν και τις πληθυσμιακές πιέσεις για τους σπάνιους φυσικούς πόρους, τις μισθολογικές και εισοδηματικές ανισότητες μεταξύ πλουσίων και φτωχών χωρών, την αύξηση της αστικοποίησης, τη μείωση κόστους των μετακινήσεων και των επικοινωνιών, την αύξηση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των κοινωνιών, τους εμφύλιους πολέμους, την απουσία ανθρώπινων δικαιωμάτων, τη διαμόρφωση μεταναστευτικών δικτύων από άλλους που είχαν μεταναστεύσει προηγουμένως (Γεώργιας, 2015).

Γενικότερα, η αύξηση ανισοτήτων μεταξύ των χωρών και η απουσία αξιοπρεπούς εργασίας και προσοδοφόρων επαγγελμάτων, ανθρώπινη ασφάλεια και οι ατομικές ελευθερίες βοηθούν στο να εξηγήσουν το μεγαλύτερο μέρος της σύγχρονης μετανάστευσης. Οι αυξανόμενες οικονομικές και δημογραφικές διαφορές μεταξύ των κρατών καθιστούν τις διασυνοριακές μετακινήσεις πληθυσμών μια «φυσική αντίδραση» σε ένα παγκοσμιοποιούμενο κόσμο (ILO, 2004).

Εάν υποθέσουμε ότι ένας μετανάστης σκέφτεται πλήρως ορθολογικά και υπολογιστικά, τότε γίνεται δεκτό ότι η απόφαση για μετανάστευση, βασίζεται (Γεώργιας, 2015):

α) στις μισθολογικές διαφορές μεταξύ χώρας αποστολής και χώρας υποδοχής, οι οποίες παίζουν σημαντικό ρόλο στην απόφαση του μετανάστη, μάλιστα σύμφωνα με διάφορες έρευνες, δεν χρειάζεται η αναλογία μεταξύ των μισθών των χωρών αποστολής και υποδοχής να φτάσει το ένα προς ένα για να σταματήσουν οι μεταναστευτικές ροές, μια αναλογία 4:1 είναι ικανή για αυτό,

β) στη δυνατότητα εξεύρεσης εργασίας στον νέο προορισμό,

γ) στον κίνδυνο απέλασης από τη χώρα υποδοχής, ιδιαίτερα εάν ο μετανάστης εισέλθει σε αυτή με παράνομο τρόπο,

δ) το οικονομικό κόστος της μετακίνησης προς τη χώρα εγκατάστασης,

ε) το ψυχολογικό/κοινωνικό κόστος από αυτή τη μετακίνηση,

στ) τη σημασία που έχουν τα εισοδήματα που θα κερδίσει ο μετανάστης τη συγκεκριμένη στιγμή σε σχέση με το επίπεδο ζωής στη χώρα του,

ζ) τις πιθανότητες απασχόλησης στη χώρα αποστολής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

2.1 Ιστορική αναδρομή και στατιστικά στοιχεία

2.1.1 Η Ελλάδα ως χώρα υποδοχής μεταναστών

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η Ελλάδα όπως και άλλες χώρες της Ευρώπης, κυρίως του νότου (Πορτογαλία, Ισπανία και Ιταλία), αντιμετώπισε τη μετανάστευση με δύο τρόπους. Τις πρώτες δεκαετίες υπήρξε χώρα αποστολής μεταναστών, ενώ από τα μέσα της δεκαετίας του 80' μεταβλήθηκε σταδιακά σε χώρα υποδοχής μεταναστών (Ρήγα, 2007).

Με την πάροδο των χρόνων, οι παγκόσμιες κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις οδήγησαν στο ξερίζωμα και στις μετακινήσεις εκατομμυρίων ανθρώπων που αναζητούν εργασία και ανθρώπινες συνθήκες ζωής σε κάθε γωνιά του πλανήτη (Κυρίδης, 2014). Ένα σύνολο παραγόντων, ενδογενών και εξωγενών, μετατρέπουν την Ελλάδα, στο τέλος του 20^{ου} αιώνα, σε χώρα μεταναστευτικού προορισμού. Η πτώση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού και η συνακόλουθη παγκοσμιοποίηση διευρύνουν τα σύνορα μεταξύ των κρατών και διευκολύνουν την μετακίνηση πληθυσμών από τον αναπτυσσόμενο προς τον ανεπτυγμένο κόσμο μετατρέποντας τις περισσότερες κοινωνίες σε πολυπολιτισμικές (Παπαγεωργίου και Τσιρώνη, 2013, Κυρίδης, 2014). Τα μεταναστευτικά ρεύματα προς την Ελλάδα αυξήθηκαν και πέρα από τους κατοίκους της Αλβανίας που αποτέλεσαν το μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστών, άρχισαν να εισέρχονται στη χώρα μετανάστες από χώρες της Νότιας και Ανατολικής Ευρώπης, τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, την Ουκρανία, Ρωσία, αλλά και χώρες όπως το Ιράκ, Πακιστάν, Ιράν, Νιγηρία, Συρία κ.λπ. (Ράπτη, 2007). Μέχρι τη δεκαετία του 1990 η Ελλάδα δεν υποδέχτηκε σημαντικά ποσοστά ξένου πληθυσμού. Ωστόσο, τη δεκαετία του 1991-2001 η είσοδος μεταναστών αυξήθηκε απότομα (Πουλοπούλου-Εκμέ, 2007). Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, η κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων στις χώρες της Α. Ευρώπης και ιδίως στην Βαλκανική Χερσόνησο προκάλεσε μαζικό

μεταναστευτικό ρεύμα προς ελλαδικό χώρο από τα βόρεια σύνορα. Στις αρχές του 1991 το «άνοιγμα» των συνόρων Ελλάδας-Αλβανίας οδήγησε στην μετακίνηση ενός μεγάλου αριθμού μεταναστών στην Ελλάδα (Πουλοπούλου-Εκμέ, 2007). Το 1992 και το 1993, σύμφωνα με τις πληροφορίες και τα στοιχεία που διαθέτουμε από την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία, ήταν οι χρονιές που σημειώθηκαν οι μεγαλύτερες ροές μεταναστών. Το 2001 κατοικούσαν στον ελλαδικό χώρο 797.091 αλλοδαποί από τους οποίους οι 750.000 κατάγονταν από άλλες χώρες εκτός ευρωπαϊκής ένωσης και σύμφωνα με την απογραφή της Γενικής Γραμματείας Παλινοστούντων Ομογενών το 2000 οι παλινοστούντες που ήρθαν στην Ελλάδα ανέρχονταν στους 155.319, ο καταγεγραμμένος αριθμός των μεταναστών στην Ελλάδα το 2001 ανερχόταν στους 900.000 (Τριανταφυλλίδου, 2010). Η Ελλάδα πετυχαίνοντας ένα υψηλό βαθμό οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, η οποία οφείλεται μεταξύ των άλλων στην ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση, γίνεται πόλος έλξης για πολλούς μετανάστες, που επιθυμούν να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο και οι οποίοι προέρχονται σε μεγάλο βαθμό από τα Βαλκάνια και τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Ταυτόχρονα, άρχισε να εμφανίζεται προς την Ελλάδα και σε μικρότερο βαθμό ένα ρεύμα μετανάστευσης αφρικανικών και ασιατικών πληθυσμών, οι οποίοι τυπικά περνούν από την Ελλάδα για να καταλήξουν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Παπαγεωργίου και Τσιρώνη, 2013). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ένα μεγάλο τμήμα αυτού του μεταναστευτικού κύματος αποτελούνταν από παράνομους μετανάστες.

Το βασικό στοιχείο που χαρακτηρίζει το σύγχρονο μεταναστευτικό φαινόμενο, είναι ότι δεν έχει τον οργανωμένο χαρακτήρα που είχε τα παλαιότερα χρόνια και η αύξηση του αριθμού των μεταναστών οφείλεται κυρίως στην είσοδο στον ελλαδικό χώρο με παράνομο τρόπο (Baldwin-Edwards, 2002).

2.1.2 Αλβανική μετανάστευση προς την Ελλάδα

Ο βορειοδυτικός γείτονας της Ελλάδας, η Αλβανία, είναι η χώρα από όπου προέρχεται η πλειοψηφία των μεταναστών που βρίσκονται στον ελλαδικό χώρο (Μαρούκης, 2010). Σύμφωνα με έρευνα των Λαμπριανίδη και Λυμπεράκη στη Θεσσαλονίκη δείχνει ότι οι Αλβανοί μετανάστες που έρχονται στην Ελλάδα είναι

κυρίως από τις περιοχές τις νότια Αλβανίας, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό προέρχεται από την κεντρική Αλβανία και ειδικότερα από τα Τίρανα. Αυτό οφείλεται στη γεωγραφική και πολιτισμική γειτνίαση της περιοχής αυτής με την Ελλάδα, στο γεγονός ότι υπάρχουν ελληνικά προξενεία στην περιοχή, καθώς και στο ότι ο πληθυσμός της νότιας Αλβανίας και των Τιράνων εμφανίζει εντονότερο οικονομικό δυναμισμό από αυτόν της βόρειας Αλβανίας (Λαμπριανίδης και Λυμπεράκη, 2001). Σε μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα μετά από τέσσερα χρόνια, φαίνεται ότι η παραπάνω εικόνα δεν παρουσιάζει ουσιαστικές μεταβολές (Lyberaki & Maroukis, 2005).

Μέχρι σήμερα η μετανάστευση των Αλβανών έχει παρουσιάσει δύο σημαντικές περιόδους αιχμής, κυρίως λόγω των μεγάλων πολιτικών εξελίξεων και/ή των οξυμένων κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών αναταραχών στη γείτονα χώρα (Μπαλαμπανίδης, 2016). Στις αρχές τις δεκαετίας του 1990, καταγράφεται η πρώτη περίοδος μαζικής έλευσης με την πτώση του καθεστώτος του Ενβέρ Χότζα, όταν ο μεγάλος αριθμός Αλβανών (που αντιστοιχούσε συνολικά περίπου στο 1/5 του συνολικού πληθυσμού) μετανάστευσε στην Ελλάδα, την Ιταλία, τη Γερμανία και άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η δεύτερη περίοδος εξόδου από τη χώρα πραγματοποιείται μετά το 1997, με τη νέα οικονομική κρίση που δημιουργείται εξαιτίας της κατάρρευσης του συστήματος αποταμίευσης των «πυραμίδων» στην Αλβανία. Ένας μεγάλος αριθμός Αλβανών μετακινείται σε διάφορες χώρες των Βαλκανίων (Μαρούκης, 2010, Μάνος et.al, 2017). Την ίδια χρονική περίοδο, παρατηρείται εισροή Ελλήνων ομογενών από την Αλβανία, οι οποίοι καταχωρίζονται ως «Βορειοηπειρώτες». Στην ουσία πρόκειται για Αλβανούς πολίτες, οι περισσότεροι από τους οποίους εντάσσονται στα μέλη της ελληνικής εθνικότητας και αλβανικής υπηκοότητας. Το ελληνικό κράτος τους αναγνωρίζει ως ομογενείς και φέρουν Ειδικό Δελτίο Ταυτότητας Ομογενούς (ΕΔΤΟ). Υπολογίζονται περίπου στους 189.00 (Μάνος et.al. , 2017).

Η πλειοψηφία των Αλβανικών μεταναστευτικών ροών, στις απαρχές της δεκαετίας του 1990, εισέρχεται στην ελληνική επικράτεια ακολουθώντας παράτυπες μορφές εισόδου, διασχίζοντας τα ορεινά Ελληνο-αλβανικά σύνορα με τα πόδια. Οι ιστορικές αναφορές και οι διασυνδέσεις μεταξύ των δύο αυτών χωρών, η γεωγραφική εγγύτητα και οι δομικές ιδιαιτερότητες της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα αποτέλεσαν τους βασικούς παράγοντες ανάδειξης της Ελλάδας σε βασική χώρα

προορισμού για την πλειονότητα των Αλβανών μεταναστών (Maroukis & Gemi, 2011). Ταυτόχρονα, η γεωγραφική γειτνίαση της Αλβανίας με την Ελλάδα σε συνδυασμό με την σχετικά εύκολη πρόσβαση μέσα από τα δύσκολα φρουρούμενα ελληνοαλβανικά βουνά αποτέλεσε έναν από τους κυριότερους λόγους για τους οποίους πολλοί Αλβανοί πολίτες επιλέγουν την Ελλάδα αντί, για παράδειγμα της Ιταλίας, της άλλης κοντινής τους ευρωπαϊκής επιλογής (Λαμπριανίδης και Λυμπεράκη, 2001).

Οι βασικότεροι λόγοι που οδηγούσαν τους Αλβανούς μετανάστες στην μετακίνηση, κατά την πρώτη φάση της μετανάστευσης (1990-1993), ήταν η ανεργία, η φτώχεια, η ελλιπής ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, η έλλειψη ασφάλειας και ασφάλισης, καθώς και οι φτωχές συνθήκες διαβίωσης. Ο Bajaba αναφέρει και άλλους λόγους όπως: πολιτισμικά κίνητρα, περιέργεια, φιλοδοξίες για μόρφωση και εξέλιξη στον επαγγελματικό τομέα, καθώς και οικογενειακή συνένωση και καλύτερες προοπτικές γενικά στις χώρες προορισμού (Μιχαήλ, 2014). Μετά από την πρώτη φάση της Αλβανικής μετανάστευσης προς τον ελλαδικό χώρο και από το 1993 μέχρι και το 1996, η ροή του μεταναστευτικού κύματος προς την Ελλάδα ελαττώθηκε. Ωστόσο, η πολιτική αστάθεια σε συνδυασμό με την κοινωνική αναταραχή και οικονομική κρίση στην Αλβανία, προκάλεσαν ένα νέο μαζικό μεταναστευτικό κύμα μετά το 1997 (Korovilas, 1999, Vullnetari, 2007, Maroukis & Gemi, 2010). Κατά την δεκαετία του 1990, η υψηλή παράτυπη κινητικότητα των Αλβανών είχε κυρίως χαρακτήρα προσωρινό και αποτελούσε καθαρά ανδρική υπόθεση. Την δεκαετία όμως του 2000, η Αλβανική μετανάστευση προς τον ελλαδικό αποκτά πια τα χαρακτηριστικά της μόνιμης και νόμιμης οικογενειακής μετανάστευσης (King & Vullnetari, 2012). Καθοριστικό ρόλο σε αυτή την αλλαγή έχουν οι διαδικασίες νομιμοποίησης οι οποίες πραγματοποιήθηκαν την χρονική περίοδο 1997-8 και οι οποίες έθεσαν το πλαίσιο των απαιτήσεων του Ελληνικού κράτους εντός του οποίου η κοινωνική ασφάλιση και η νόμιμη εργασία αποτέλεσαν βασικές προϋποθέσεις για την έκδοση και την ανανέωση της άδειας παραμονής (Maroukis & Gemi, 2011).

2.1.3 Ρουμανική μετανάστευση προς την Ελλάδα

Οι μέχρι τώρα έρευνες της ρουμανικής ακαδημαϊκής κοινότητας σε θέματα μετανάστευσης, δείχνουν πως η Ελλάδα δεν βρίσκεται ανάμεσα στις χώρες που αποτέλεσαν τον κύριο τόπο προορισμού των Ρουμάνων μεταναστών. Ωστόσο, τα τελευταία κυρίως χρόνια ο αριθμός εκείνων που επιλέγουν να μετακινηθούν προς τον ελλαδικό χώρο φαίνεται να είναι αρκετά μεγάλος. Σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία, οι Ρουμάνοι αποτελούν την τέταρτη αριθμητικά εθνική ομάδα μεταναστών, μετά τους Αλβανούς, τους Βούλγαρους και τους Γεωργιανούς. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία που διαθέτει το Υπουργείο Εσωτερικών και Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ο αριθμός των αδειών διαμονής (εν ισχύ) των Ρουμάνων μεταναστών στην Ελλάδα ανέρχεται στις 19.349, δηλαδή το 2,88% του συνολικού νόμιμου αλλοδαπού πληθυσμού (Lazarescu, 2009).

Οι Ρουμάνοι ως λαός, μοιράζονται πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τους Έλληνες τα οποία προκύπτουν από την συνύπαρξη στο χώρο των Βαλκανίων, τις στενές σχέσεις των δύο χωρών καθώς και το κοινό Ορθόδοξο δόγμα (Βαμβακίδου, Ενέ και Σολάκη, 2015). Ιστορικά, στη μεταναστευτική διαδικασία από τη Ρουμανία προς την Ελλάδα, όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις που πραγματοποίησε η Lazarescu (2009) διακρίνονται τέσσερις διαφορετικές φάσεις. Η έρευνα διεξήχθη από το Φεβρουάριο μέχρι και τον Ιούνιο του 2008 και υιοθέτησε ποιοτικές μεθόδους. Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας αυτής διεξήχθησαν 11 συνεντεύξεις με μετανάστες από τη Ρουμανία (7 γυναίκες και 4 άνδρες). Οι συνεντευξιαζόμενοι επελέγησαν ύστερα από μια περίοδο προετοιμασίας της έρευνας στα τέλη του 2007. Επελέγησαν 8 μέλη των φορέων της αναδυόμενης ρουμανικής «βιομηχανίας μετανάστευσης» και στη συνέχεια προστέθηκαν στην έρευνα 3 συνεντεύξεις με Ρουμάνους οι οποίοι εργάζονται στην Ελλάδα στους κύριους τομείς απασχόλησης των μεταναστών, με σκοπό την ενίσχυσης της εγκυρότητας των στοιχείων που δόθηκαν από τους πρώτους 8 συνεντευξιαζόμενους σχετικά με τα μεταναστευτικά δίκτυα και μια αναδυόμενη βιομηχανία της μετανάστευσης μέσα στη ρουμανική κοινότητα στην Ελλάδα. Οι ηλικίες των συνεντευξιαζόμενων κυμαίνονται από 21 έως και 50 έτη. Όσον αφορά το χρόνο παραμονής τους στην Ελλάδα, αυτοί διαμένουν στη χώρα τα τελευταία 4 χρόνια τουλάχιστον. Ο οδηγός συνέντευξης περιλαμβάνει ημι-δομημένες ερωτήσεις και αποτελείται από τρεις κύριες θεματικές ενότητες και μια πρόσθετη θεματική

ενότητα που προορίζονταν για τις συνεντεύξεις με τα μέλη διαφόρων φορέων της αναδυόμενης «βιομηχανίας της μετανάστευσης».

Η πρώτη φάση αφορά στη μετανάστευση από τη Ρουμανία πριν από την κατάργηση του κουμμουνιστικού καθεστώτος. Σε αυτή τη περίοδο δεν διακρίνονται καταστάσεις παρανομίας, καθώς οι Ρουμάνοι οι οποίοι εισήλθαν στον ελλαδικό χώρο ήταν είτε σύζυγοι και παιδιά Ελλήνων προσφύγων είτε σύζυγοι και παιδιά Ελλήνων που είχαν φοιτήσει στα ρουμανικά πανεπιστήμια και είχαν δημιουργήσει οικογένεια στη Ρουμανία.

Η δεύτερη φάση αφορά στην περίοδο 1990-2001. Αυτήν την περίοδο, υπολογίζεται ότι εισήλθε στον ελλαδικό χώρο η μεγαλύτερα μερίδα του ρουμανικού μεταναστευτικού πληθυσμού. Όπως χαρακτηριστικά τονίζεται και σε μια συνέντευξη «... μετά το 1990, μετά το 1955, μετά τις αλλαγές στη Ρουμανία, υπήρχε μια μεγάλη μάζα Ρουμάνων που έφυγαν για μια καλύτερη ζωή. Η Ελλάδα, σε εκείνη τη φάση, είχε μεγάλη ανάγκη, και συνεχίζει και σήμερα να την έχει, από εργατικά χέρια χαμηλής ειδίκευσης. Μιλάμε στον τομέα των οικοδομών, το μάζεμα της ελιάς, πορτοκαλιών, στα εστιατόρια,. Δηλαδή όχι ειδικευμένα άτομα».

Η τρίτη φάση αφορά τους Ρουμάνους οι οποίοι εισήλθαν στην Ελλάδα μετά το 2002. Η χρονολογία αυτή σηματοδοτεί την κατάργηση των θεωρήσεων εισόδου για τους ρουμάνους πολίτες που επρόκειτο να ταξιδέψουν στο χώρο Schengen. Έτσι, οι Ρουμάνοι πολίτες είχαν το δικαίωμα να παραμείνουν στο έδαφος των χωρών αυτών, για διάρκεια τριών μηνών, ως τουρίστες. Η απόφαση αυτή έδινε τη δυνατότητα παραμονής και άτυπης εργασίας σε πολλούς Ρουμάνους που ήθελαν να μεταναστεύσουν, έστω και προσωρινά, σε μια από αυτές τις χώρες. Την περίοδο αυτή οι Ρουμάνοι μετανάστες εισέρχονταν στην Ελλάδα νόμιμα και στη συνέχεια παρέμεναν σε αυτή παράνομα μέχρι τη στιγμή που θα τους δινόταν μια ευκαιρία για νομιμοποίηση.

Η τέταρτη φάση αφορά την περίοδο μετά την 1^η Ιανουαρίου 2007, όταν η Ρουμανία έγινε πλήρες μέλος της Ε.Ε, γεγονός που συνεπάγεται την ελεύθερη κυκλοφορία των Ρουμάνων πολιτών στο έδαφος των υπόλοιπων κρατών-μελών της. Όπως προκύπτει και από τις εκτιμήσεις των πληροφορητών, ο αριθμός των Ρουμάνων που εισέρχονται στον ελλαδικό χώρο, μετά την ένταξη της Ρουμανίας στην Ε.Ε, αυξάνεται. Με το καινούργιο καθεστώς, πολλοί από τους Ρουμάνους που βρίσκονται

στην ελληνική επικράτεια παράνομα, φροντίζουν να κάνουν τις απαραίτητες ενέργειες έτσι ώστε να αποκτήσουν άδεια παραμονής, ενώ άλλοι συνεχίζουν να διαμένουν στη χώρα παράνομα.

Από τις συνεντεύξεις γίνεται φανερό ότι οι Ρουμάνοι μετανάστες δεν σκέφτονται το ενδεχόμενο να επιστρέψουν στα πατρία εδάφη, αντιθέτως τα σχέδια τους για το μέλλον σχετίζονται με τη ζωή και την εργασία τους στην Ελλάδα (Lazarescu, 2009).

2.1.4 Μετανάστευση από τη Βουλγαρία στην Ελλάδα

Η μετανάστευση από τη Βουλγαρία προς την Ελλάδα χωρίζεται σε τέσσερις φάσεις, οι οποίες εξαρτώνται τόσο από τις πολιτικές, νομοθετικές και οικονομικές συνθήκες στην χώρα προέλευσης και στη χώρα εγκατάστασης/προορισμού, όσο και από τις εξελίξεις παγκοσμίως και ιδιαιτέρως στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ακόμη, η μετανάστευση από τη Βουλγαρία προς την Ελλάδα συμπίπτει χρονολογικά με τις τρεις περιόδους των μεταναστευτικών ρευμάτων από τη Βουλγαρία προς άλλες χώρες, αλλά προστίθεται και μια τέταρτη περίοδος η οποία συμπίπτει με την ένταξη της Βουλγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και είναι ανεξάρτητη από τις συνθήκες στη χώρα προέλευσης (Νικόλοβα, 2010).

Η πρώτη περίοδος (1989-1996) μπορεί να χαρακτηριστεί και ως «φάση γνωριμίας». Η φάση αυτή χαρακτηρίζεται από εποχική μετανάστευση με σκοπό την εργασία στον αγροτικό τομέα, το μικρεμπόριο και τις τουριστικές εκδρομές στη Βόρεια Ελλάδα. Προς το τέλος αυτής της περιόδου, παρατηρείται πια η πρόθεση για την απόκτηση άδειας νόμιμης παραμονής στον ελλαδικό χώρο και εμφανίζονται τα πρώτα σημάδια μιας επικείμενης μαζικής και μακροχρόνιας οικονομικής μετανάστευσης προς την Ελλάδα. Κατά τη διάρκεια αυτής της πρώτης φάσης ως επί το πλείστον ήρθαν γυναίκες μέσης ηλικίας οι οποίες απασχολούνται σε εργασίες χαμηλού κοινωνικού κύρους, οικιακής φροντίδας και καθαρισμού. Για το 97,8 από αυτές τις γυναίκες, η Ελλάδα ήταν η πρώτη χώρα προς την οποία κατευθύνθηκαν για εύρεση εργασίας (Kalipova & Baeva, 2000).

Η δεύτερη περίοδος (1997-2000) σηματοδοτείται από δύο γεγονότα. Πρώτον, η σοβαρή οικονομική κρίση που ξέσπασε το χειμώνα του 1997 στη Βουλγαρία είχε σαν αποτέλεσμα την αθρόα φυγή μεταναστών προς την Ελλάδα. Σύμφωνα με έρευνα

που πραγματοποίησε η Μάρκοβα, αρκετοί από τους μετανάστες που ήρθαν στην Ελλάδα μεταξύ του χρονικού διαστήματος 1997-2000, είχαν μεγαλύτερες πιθανότητες να εργαστούν στον τομέα της ειδικότητά τους (Markova,2004). Την περίοδο αυτή, η Ελλάδα, σε αντίθεση με τη Βουλγαρία, περνούσε περίοδο ανάπτυξης. Δεύτερον, το 1998 ξεκίνησε στην χώρα υποδοχής το πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης για τους μετανάστες που μέχρι τότε διέμεναν στη χώρα παράνομα, γεγονός που προκάλεσε ακόμη πιο έντονη μετανάστευση. Την ίδια χρονική περίοδο ιδρύθηκαν και οι πρώτες εθνικές επιχειρήσεις οι οποίες παρείχαν υπηρεσίες και κάλυπταν μερικές από τις ανάγκες των νεοεισερχόμενων μεταναστών, όπως πληροφορίες στη μητρική τους γλώσσα και βουλγάρικα προϊόντα διατροφής. Αυτές οι εθνικές επιχειρήσεις εμφανίστηκαν παράλληλα με την λειτουργία των πρώτων συνόρων (Νικολοβα, 2010). Οι πρώτοι σύλλογοι, όπως ο «Βασίλ Λέφσκι» στην Αθήνα, των μεταναστών που λειτούργησαν εκείνη την περίοδο είχαν ως βασικό σκοπό την κοινωνικοποίηση και την όσο το δυνατόν καλύτερη ενσωμάτωση στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας. Επιπρόσθετα, στόχευαν στο να βοηθήσουν τους ομοεθνείς με πληροφορίες σχετικά με την ελληνική μεταναστευτική νομοθεσία, να δώσουν λεπτομέρειες για την κατάθεση των δικαιολογητικών, οργάνωναν μαθήματα για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και συνέβαλαν στο να βρουν τα ίχνη των φίλων ή συγγενών που είχαν χάσει όταν εισήλθαν στον ελλαδικό χώρο. Για την διευκόλυνση μάλιστα της επανασύνδεσης δίνανε στους συλλόγους τα ονόματα των πόλεων από όπου προέρχονταν οι μετανάστες (Νικόλοβα, 2010).

Η τρίτη περίοδος (2001-2007) σηματοδοτείται και αυτή από δύο γεγονότα. Η πρώτη σημαντική εξέλιξη σχετίζεται με την υπογραφή της συμφωνίας για την είσοδο των Βουλγάρων υπηκόων στις χώρες της ζώνης Σένγκεν χωρίς θεώρηση εισόδου για διάστημα έως τριών μηνών και η δεύτερη σημαντική εξέλιξη αφορά την εφαρμογή δύο προγραμμάτων νομιμοποίησης στην Ελλάδα. Το «άνοιγμα των συνόρων» είχε σαν αποτέλεσμα την μαζική μετανάστευση Βουλγάρων, οι οποίοι εκμεταλλεύτηκαν την απαλλαγή από την υποχρέωση θεώρησης εισόδου και κατέφθασαν στην Ελλάδα με σκοπό την εύρεση εργασίας, για να σπουδάσουν και κυρίως για την αναζήτηση μιας καλύτερης ποιοτικά ζωής (Νικόλοβα, 2010). Σύμφωνα με τον Garapich (2008), στην Βουλγαρία και στην Ελλάδα, δημιουργήθηκαν οργανωμένα επαγγελματικά δίκτυα αποστολής και υποδοχής μεταναστών, τα οποία διευκόλυναν το ταξίδι τους έναντι αμοιβής και τότε άνθισε η λεγόμενη «βιομηχανία μετανάστευσης».

Ταυτόχρονα δημιουργήθηκαν εθνοτικές επιχειρήσεις στην Ελλάδα που είχαν σκοπό να βοηθήσουν τους μετανάστες που αναζητούσαν εργασία, συγκατοίκιο, κατοικία ή που επιθυμούσαν να μάθουν την ελληνική γλώσσα (Νικόλοβα, 2010). Ο νόμος 3386/2005, έδωσε την ευκαιρία στους παράνομα εργαζόμενους μετανάστες να νομιμοποιηθούν. Σύμφωνα με τον νόμο αυτό, στο πρόγραμμα νομιμοποίησης μπορούσαν να ενταθούν όσοι μετανάστες είχαν στη διάθεση τους έγγραφο από κάποια δημόσια ελληνική υπηρεσία με ημερομηνία έκδοσης πριν από τις 31 Δεκεμβρίου του 2004 ή σφραγίδα από ελληνικό σταθμό τελωνειακού ελέγχου στο διαβατήριό, επίσης μέχρι εκείνη την ημερομηνία (Νικόλοβα, 2010).

Η τέταρτη περίοδος της βουλγαρικής μετανάστευσης στην Ελλάδα 2007-2009, χαρακτηρίζεται ως μεταβατική φάση ανάμεσα στην ένταξη της Βουλγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2007 και στην απόκτηση της ελεύθερης πρόσβασης στην ελληνική αγορά εργασίας σε μερικά από τα ευρωπαϊκά κράτη τα οποία είχαν θέσει περιορισμό για δύο χρόνια μετά την ένταξη, έως και τις αρχές του 2009. Εκείνη την περίοδο αρχίζουν να φαίνονται και τα πρώτα σημάδια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα (Νικόλοβα, 2010).

2.1.5 Στατιστικές και εκτιμήσεις για τους μετανάστες στην Ελλάδα

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η Ελλάδα μετά το 1990 έπαψε να είναι χώρα η οποία έστελνε μετανάστες στο εξωτερικό. Για την ακρίβεια μέχρι το 1975 η Ελλάδα είχε αρνητικό ισοζύγιο πράγμα που σημαίνει ότι έστελνε περισσότερους Έλληνες στο εξωτερικό, από όσους Έλληνες επέστρεφαν ως μετανάστες από το εξωτερικό. Από το 1975 τα πράγματα ισορροπούν, δηλαδή οι Έλληνες που φεύγουν είναι περίπου ίσοι με τους Έλληνες που επιστρέφουν στην πατρίδα τους, κυρίως από χώρες όπως η Γερμανία. Μετά το 1990 εισέρχονται στον ελλαδικό χώρο μεταναστευτικά κύματα που προέρχονται από την Ανατολική Ευρώπη. Ο κύριος όγκος είναι από την Αλβανία, ενώ μετά το 2000 ο κύριος όγκος είναι από χώρες της Ασίας (Συρίγος, 2015).

Στον παρακάτω πίνακα 1 γίνεται φανερό ότι η καθαρή μετανάστευση στην Ελλάδα άρχισε να παρουσιάζει θετικές τιμές στη δεκαετία του 1970. Ωστόσο, μέχρι

τις αρχές του 1990 ο κύριος όγκος των μεταναστευτικών εισροών αποτελούνταν από Έλληνες που επέστρεφαν στην χώρα καταγωγής τους (Τριανταφυλλίδου, 2010).

Πίνακας 1: Καθαρή μετανάστευση στην Ελλάδα κατά τη μεταπολεμική περίοδο

Περίοδος	Έλληνες πολίτες	Αλλοδαποί	Σύνολο
1951-1960	-244.450	24.165	-200.285
1961-1970	-406.169	37.832	-368.337
1971-1980	164.552	78.856	243.408
1981-1990	251.190	-4.148	247.042
1991-2000	52.746	682.563	682.563

Πηγή: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, σε Καθημερινή, αγγλική έκδοση, 18-19 Ιανουαρίου 2003 (διαθέσιμο στην ιστοσελίδα www.migrantsingreece.org/files/STAT_8.bmp).

Τα στοιχεία που προκύπτουν από την απογραφή του 2001 και αφορούν την χώρα προέλευσης των μεταναστών παρατηρείται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό 57,5% (περίπου 438.036 άτομα) καταλαμβάνουν οι Αλβανοί. Ακολουθεί η Βουλγαρία με ποσοστό 4,6%, η Γεωργία με 3% και η Ρουμανία με 2,9%, οι Η.Π.Α με 2,4% και η Κύπρος με 2,3%. Στη συνέχεια, με μικρότερο ποσοστό η Ρωσία και η Ουκρανία με 1,8% , το Η.Β με 1,7%, η Πολωνία επίσης 1,7%, η Γερμανία 1,5% αντίστοιχα και το Πακιστάν, η Αυστραλία το 1,2%, η Αίγυπτος, η Αρμενία και η Τουρκία 1.0%, η καθεμία, το Ιράκ και η Ινδία 0,9%, οι Φιλιππίνες 0,8% ενώ το ίδιο ισχύει και για την Ιταλία και τον Καναδά, η Μολδαβία, η Γαλλία και η Συρία 0,7% η καθεμία, ενώ το 6,2 % καταλαμβάνεται από άλλες χώρες με πολύ μικρότερα ποσοστά (Ζωγραφάκης, Κόντης και Μητράκος, 2009).

Σύμφωνα με την απογραφή της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας το 2001, οι βασικότεροι λόγοι μετανάστευσης προς την Ελλάδα ήταν εργασιακά ζητήματα και η οικογενειακή επανασύνδεση. Ποσοστιαίες καταγραφές αναφέρουν ότι το 42% των παλιννοστούντων ομογενών από την Σοβιετική Ένωση ήθελε απλά να γυρίσει στην Ελλάδα. Η δεύτερη αιτία, με ποσοστό 22% ήταν εργασιακοί λόγοι και ζητήματα ανεργίας. Στην συνέχεια, ακλουθούν ο εμφύλιος πόλεμος με ποσοστό 19% και η τρομοκρατία 6%. Τέλος, οι παλιννοστούντες ομογενείς δήλωσαν ότι ήρθαν στην Ελλάδα λόγω συγγενικών δεσμών, σε ποσοστό 8% (Τριανταφυλλίδου, 2010).

Σύμφωνα με την εθνική απογραφή του 2011 υπάρχουν 713.000 υπήκοοι τρίτων χωρών και 199.000 πολίτες της ΕΕ (μη Έλληνες) που ζουν στην Ελλάδα αντίστοιχα για το 6,5% και το 1,8% του συνολικού πληθυσμού κατοίκων. Οι μεγαλύτερες μεταναστευτικές ομάδες ήταν Αλβανοί (480.000), Βούλγαροι (75.000), Ρουμάνοι (46.000), Πακιστανοί (34.000), Γεωργιανοί (27.000), Ουκρανοί (17.000) και Πολωνοί (14.000) (Triantafyllidou, Maroufouf & Dimitriadi 2014) (http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/10/Migration-in-Greece-Recent-Developments-2014_2.pdf).

Πίνακας 2: Αποθέματα Ξένου Πληθυσμού σύμφωνα με τα Εθνικά Δεδομένα Απογραφής, Ελλάδα, 2011.

	Μέγεθος μεταναστευτικού πληθυσμού	% του συνολικού πληθυσμού κατοίκων
Συνολικός πληθυσμός πολιτών τρίτων χωρών	713,000	6.59
Συνολικός πληθυσμός πολιτών της Ε.Ε	199,000	1.84
Συνολικός πληθυσμός μεταναστών	912,000	8.43
Συνολικός πληθυσμός της Ελλάδας	10,815,197	100.00

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ.ΣΤΑΤ.), Εθνική Απογραφή 2011, στοιχεία που δημοσιεύθηκαν το Σεπτέμβριο του 2013.

Περίπου το 67% του συνολικού πληθυσμού των υπηκόων τρίτων χωρών (TNC) της Ελλάδας και το 52% του συνολικού πληθυσμού των μεταναστών (συμπεριλαμβανομένων των Υπηκόων της ΕΕ) προέρχεται από την Αλβανία, ενώ η δεύτερη μεγαλύτερη ομάδα είναι Βούλγαροι πολίτες, αλλά το ποσοστό τους σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό των μεταναστών είναι σημαντικά μικρότερο (8% του συνόλου των ξένου πληθυσμού, αλλά το 37% του ενδοκοινοτικού μεταναστευτικού πληθυσμού που κατοικεί στην Ελλάδα). Οι Ρουμάνοι και οι Πακιστανοί είναι η τρίτη και τέταρτη μεγαλύτερη κοινότητα, αλλά το μέγεθός τους είναι σημαντικά μικρότερο.

Η Γενική Γραμματεία Πληθυσμού και Κοινωνικής Συνοχής του Υπουργείου Εξωτερικών κατέγραψε το Σεπτέμβριο του 2011 πως:

- 800.000 νόμιμοι μετανάστες κατοικούν στην Ελλάδα.
- 478.166 από αυτούς διαθέτουν άδειες και ισχύουσες άδειες διαμονής ενώ 143.012 διαθέτουν απλές βεβαιώσεις.
- 162.587 είναι νόμιμοι ομογενείς μετανάστες από την Αλβανία μαζί με τα μέλη των οικογενειών τους, οι οποίοι διαθέτουν Ειδικό Δελτίο Ταυτότητας Ομογενούς (ΕΔΤΟ) καθώς και Άδεια Διαμονής Ενιαίου Τύπου (ΑΔΕΤ), 4.312 ομογενείς από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ κάτοχοι ΕΔΤΟ, και 8.500 ομογενείς από άλλες χώρες, κάτοχοι αδειών διαμονής και δελτίου ταυτότητας αλλοδαπού.

Στην Ελλάδα, οι ευκαιρίες απασχόλησης των μεταναστών, κυρίως στον τομέα της παραοικονομίας, με επίπεδο μισθών υψηλότερο και επίπεδο ανεργίας χαμηλότερο από τα αντίστοιχα στις χώρες προέλευσης, αποτελεί έναν από τους βασικούς παράγοντες που συμβάλλουν στην αύξηση της παράνομης μετανάστευσης στον ελλαδικό χώρο. Σε μια περίοδο οκτώ ετών (1998-2006) περίπου 400.000 μετανάστες απασχολούνται με όρους παράνομης και αδήλωτης εργασίας. Το μεγαλύτερο ποσοστό των παράνομων μεταναστών στην Ελλάδα το 2004 προήλθε από τις Βαλκανικές χώρες (Αλβανία, ΠΓΔΜ, Ρουμανία, Βουλγαρία) καθώς και από χώρες της Ασίας και της Αφρικής. Εκτιμάται ότι 450.000 άτομα το χρόνο μετακινούνται παράνομα από την Ασία, κυρίως προς τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ρομπόλης, 2007).

Όσον αφορά την παράνομη μετανάστευση πληροφορίες και στοιχεία κατέχουν μόνο οι ελληνικές αρχές. Για να εκτιμηθεί ο πληθυσμός των μη νόμιμων μεταναστών στην Ελλάδα, ο Μαρούκης (2010) συνδυάζοντας διάφορες πηγές δεδομένων (πληθυσμιακή απογραφή (2001), έρευνες εργατικού δυναμικού (ΕΕΔ), στοιχεία για τις άδειες παραμονής, τις συλλήψεις της Ελληνικής Αστυνομίας και τις σχολικές εγγραφές), καταλήγει ότι:

- Στην Ελλάδα στο τέλος του 2010 οι παράνομοι μετανάστες κυμαίνονταν μεταξύ 350.000-440.000 (Μαρούκης, 2011, σελ. 42-43)
- Στην Ελλάδα στα μέσα του 2011 οι παράνομοι μετανάστες εκτιμούνται κοντά στους 450.000 σύμφωνα με ενημερωτικό σημείωμα της Γενικής Γραμματείας Δημόσιας Τάξης.

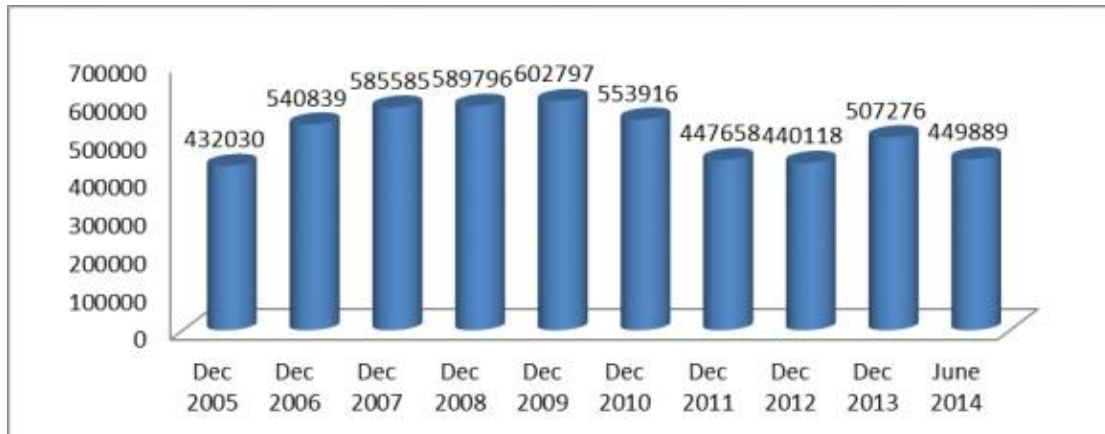
- Στην Ελλάδα την περίοδο 2005-2007 είχαμε την εισαγωγή 90.000- 180.000 παράνομων μεταναστών ενώ την περίοδο 2008-2010 εισήρθαν στην χώρα άλλοι 120.000-210.000 παράνομοι μετανάστες (Μαρούκης, ό.π., σελ.42-43).

Οι παράνομοι μετανάστες που προαναφέρθηκαν οι οποίοι βρίσκονται στην Ελλάδα είναι είτε νόμιμοι μετανάστες που έχασαν την νομιμότητα μετά από χρόνια λόγω έλλειψης επαρκών ενσήμων, είτε η μη νόμιμοι μετανάστες της τριετίας 2005-2008 όπου είχαν μετρηθεί από τις ελληνικές αρχές γύρω στους 180.000 και τουλάχιστον οι μισοί βρίσκονται ακόμα στην χώρα (περίπου το 50% είναι Αλβανοί και κοντά στους 30.000 Πακιστανοί), τέλος είτε είναι οι μη νόμιμοι της τριετίας 2008-2011 (Μαρούκης, ό.π., σελ.43).

Σύμφωνα με τον Γιώργο Καραμπέλια, η ελληνική πολιτεία δεν γνώριζε, και δεν γνωρίζει ούτε κατά προσέγγιση πόσοι είναι πραγματικά οι μετανάστες στον ελλαδικό χώρο. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι δε λειτούργησε ποτέ σοβαρά στην Ελλάδα ένας μηχανισμός ελέγχου και καταγραφής, έστω και κατά προσέγγισης, των λαθρομεταναστών. Κατά την περίοδο του 2009-2012, οι εκτιμήσεις για τον πραγματικό αριθμό των παράνομων μεταναστών κυμαίνονταν από... 350.000-400.000 (ΕΛΙΑΜΕΠ) μέχρι 1,2 εκ. (ανώνυμες πηγές από το αρχηγείο της ΕΛΑΣ, που είχαν δημοσιοποιηθεί στην Ελευθεροτυπία) (Ρακκάς, 2015).

Το **Σχήμα 1**. παρουσιάζει το νόμιμο μεταναστευτικό απόθεμα στην Ελλάδα από τον Ιανουάριο του 2005 έως και τον Δεκέμβριο του 2014, εκτός των εποχικών μεταναστών εργαζομένων, σύμφωνα με τα δεδομένα του Υπουργείου Εσωτερικών για τις άδειες παραμονής. Ο μεγαλύτερος αριθμός νόμιμων μεταναστών που ήταν παρόντες στον ελλαδικό χώρο καταγράφηκε τον Δεκέμβριο του 2009, με περισσότερες από 600.000 έγκυρες άδειες. Έκτοτε, παρατηρείται συνεχής μείωση του αριθμού των αδειών έγκυρης παραμονής, οι οποίες μειώθηκαν λίγο πάνω από 550.000 στο τέλος του 2010 (553.916 την 1^η Δεκεμβρίου του 2010) και σε ένα χαμηλό όλων των εποχών των 440.000 τον Δεκέμβριο του 2012. Οι άδειες έχουν αυξηθεί κατά λίγο το 2013-14 καταγράφοντας περίπου 450.000 έγκυρες άδειες τον Ιούνιο του 2014 (Triantafyllidou, Marouf & Dimtriadi, 2014) (http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/10/Migration-in-Greece-Recent-Developments-2014_2.pdf).

Σχήμα 1: Νόμιμοι μετανάστες (απόθεμα) Ελλάδα, 2005-2014.

Πηγή: Βάση δεδομένων έγκυρων αδειών διαμονής, Υπουργείο Εσωτερικών

Η μείωση του αριθμού των έγκυρων αδειών παραμονής σχετίζεται με την τρέχουσα οικονομική κρίση που αντιμετωπίζει η Ελλάδα. Οι μετανάστες χάνουν την δουλειά τους και δεν είναι σε θέση να ανανεώσουν τις άδειές τους. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να εγκαταλείπουν τη χώρα ή να παραμένουν σε αυτή χωρίς χαρτιά (Triantafyllidou, Maroufouf & Dimtriadi, 2014).

Οι μεταναστευτικές ροές προς τον ελλαδικό χώρο αυξήθηκαν για ποικίλους λόγους. Ένας από αυτούς είναι η γεωγραφική θέση της χώρας, η μορφολογία του εδάφους και το μεγάλο μέγεθος της παραοικονομίας. Εξίσου σημαντικό ρόλο όμως, έπαιξε και η αδυναμία της χώρας να ελέγξει τα σύνορά της. Οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που είχαν σαν αποτέλεσμα να μεταβληθεί η Ελλάδα από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών και προσφύγων, προκάλεσαν πολλά προβλήματα, δεδομένου ότι η Ελλάδα δεν ήταν προετοιμασμένη κατάλληλα ώστε να διαχειριστεί τον μεγάλο αριθμό μεταναστών που έφτανε στη χώρα (Ράπτη, 2007). Και αυτό γιατί για χρόνια δεν διέθετε τις κατάλληλες δομές και προϋποθέσεις για την ομαλή ένταξη και ενσωμάτωση των μεταναστών στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας. Επιπρόσθετα, οι πολιτικές που εφαρμόζονταν παλαιότερα και συνεχίζουν να εφαρμόζονται μέχρι και σήμερα φαίνονται ανεπαρκείς στο να ρυθμίσουν διάφορα ζητήματα που δημιουργούνται τα τελευταία χρόνια. Ζητήματα όπως είναι η κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μετακινούμενων πληθυσμών και ο κοινωνικός αποκλεισμός κ.α. (Ράπτη, 2007).

2.2 Παράγοντες που κάνουν την Ελλάδα χώρα υποδοχής μεταναστών

Οι βασικότεροι λόγοι που καθιστούν την Ελλάδα πόλο έλξης των μεταναστών είναι οι εξής:

- Η γεωγραφική της θέση.
- Η σχετική αντικειμενική αδυναμία αξιόπιστου ελέγχου των συνόρων.
- Η μορφολογία του εδάφους.
- Το μεγάλο μέγεθος της παραοικονομίας, (οι μετανάστες μπορούν να απασχοληθούν ευκολότερα και γρηγορότερα απ' ότι στην επίσημη οικονομία). - Η δομή της ελληνικής οικονομίας, όπου σημαντικό μέρος της οικονομικής δραστηριότητας στηρίζεται στην εργασία)

Αναλυτικότερα:

Η ιδιομορφία των συνόρων είναι ένας σημαντικός παράγοντας που κάνει την Ελλάδα να είναι χώρα υποδοχής ενός μεγάλου αριθμού μεταναστών. Αρχικά, η μεγάλη έκταση των χερσαίων συνόρων της καθιστούν αδύνατη την αποτελεσματική αστυνόμευση και φύλαξη τους ιδιαίτερα σε δύσβατες περιοχές, οπότε η προσπέλασή τους είναι σχετικά εύκολη. Ειδικά η μεγάλη έκταση των γεωγραφικών συνόρων στο βόρειο τμήμα της χώρας (σύνορα με υπόλοιπες βαλκανικές χώρες) καθώς και τα θαλάσσια σύνορα με την Τουρκία, δημιουργούν δυσκολίες στον έλεγχο και η ελλιπής φύλαξη τους επιτρέπει τη λαθρομετανάστευση. Παράλληλα, η μεγάλη έκταση των ακτών της (33.000 χιλ.) αποτελεί ακόμη ένα λόγο που επιτρέπει την είσοδο παράνομων μεταναστών καθώς η φύλαξη τους είναι ανεπαρκής. Έτσι, τα σύνορα της παραμένουν αφύλακτα και ανοιχτά με αποτέλεσμα να γίνονται καθημερινά προσπάθειες εισόδου παράνομων μεταναστών με ποικίλους τρόπους. Υποστηρίζεται πως η πλειοψηφία παράνομων μεταναστών στην Ελλάδα δεν είναι άτομα των οποίων έχει λήξει η νόμιμη άδεια εισόδου αλλά άτομα που έχουν εισέλθει στη χώρα παρανόμως (Αμίτσης, Λαζαρίδης, 2001).

Το γεγονός ότι η Ελλάδα αποτελεί **σταυροδρόμι τριών Ηπείρων** (Ασία, Ευρώπη, Αφρική) την καθιστά μια χώρα ελκυστική, έστω και ως ενδιάμεσο σταθμό,

για εκείνα τα άτομα που μεταναστεύουν προκειμένου να αποφύγουν τη φτώχεια, τις διώξεις και τους πολέμους. Οι μετανάστες από αυτές τις Ηπείρους περνάνε τυπικά από την Ελλάδα για να καταλήξουν σε άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Υπάρχουν ωστόσο και μετανάστες που επιλέγουν την Ελλάδα και ως χώρα τελικού προορισμού. (Χαλιάπα, 2009).

Στα μέσα της δεκαετίας του 1990, **οι ανάγκες που είχε Ελλάδα για εργατικό δυναμικό**, προσέλκυσαν ένα μεγάλο αριθμό μεταναστών. Οι χαμηλότερες προσδοκώμενες αμοιβές των μεταναστών και η χαμηλή προσφορά των Ελλήνων στη αγορά εργασίας όσον, αφορά την ανειδίκευτη εργασία οδήγησαν μεγάλο αριθμό μεταναστών να εργάζονται και στην παραοικονομία (Κατσορίδας, 1996).

Η γήρανση του πληθυσμού στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, αποτελεί δημογραφικό πρόβλημα που έχει σαν αποτέλεσμα την μείωση του εργατικού δυναμικού. Οι ανάγκες της κάθε χώρας για εργατικό δυναμικό καλύπτονται με τη μετανάστευση εργατικού δυναμικού από άλλες Ηπείρους (Εκμέ-Πουλοπούλου, 2001).

Ακόμη ένας παράγοντας που καθιστά την Ελλάδα χώρα υποδοχής μεταναστών αφορά στην **αδυναμία του κράτους και στην έλλειψη οργανωμένης μεταναστευτικής πολιτικής** για την εφαρμογή αυστηρού πλαισίου απομάκρυνσης παράνομων αλλοδαπών και από την άλλη ουσιαστική φροντίδα και διαδικασίες ενσωμάτωσης των νόμιμων. Η απουσία τεχνογνωσίας και η έλλειψη εμπειρίας από την πλευρά των διοικητικών υπαλλήλων συμβάλλει όχι μόνο στη διατήρηση αλλά και στη διαιώνιση αυτής της κατάστασης (Αμίτσης και Λαζαρίδης, 2001). Κάθε κράτος, ανά τον κόσμο, είναι γεγονός, ότι αναπτύσσει τη δική του πολιτική γύρω από τη μετανάστευση. Αυτή η πολιτική είναι γνωστή ως μεταναστευτική πολιτική και «ορίζεται ως το σύνολο των μέτρων και των υιοθετημένων κοινωνικών πρακτικών που προωθούνται κατά καιρούς με απώτερο στόχο να ελέγξουν, να περιορίσουν και να οργανώσουν το μεταναστευτικό φαινόμενο. Η άσκηση της μεταναστευτικής πολιτικής έχει μεγάλη αξία τόσο για την εξωτερική επιβεβαίωση της κυριαρχίας ενός εθνικού κράτους όσο και για την εσωτερική συνοχή μιας κοινωνίας» (Μπάγκαβος και Παπαδοπούλου, 2003). Η Ελλάδα για να αντιμετωπίσει τα σοβαρά προβλήματα που έχουν δημιουργηθεί θα πρέπει να εφαρμόσει μια μεταναστευτική πολιτική η οποία θα επικεντρώνεται κυρίως στο να θέσει υπό κάποιον έλεγχο τον μεγάλο αριθμό των

παράνομων μεταναστών που ήδη διαβιεί στην χώρα. Σημαντικό είναι επίσης να αντιμετωπίσει τις οικονομικές απώλειες που υφίστανται (παραοικονομία, απώλεια εισόδων κ.λπ.) και σε συνδυασμό με διαδικασίες κατευθυνόμενης νομίμου εισόδου και διαμονής, στη χώρα εργατικού δυναμικού οικονομικών μεταναστών να ισορροπήσει και να ενισχύσει επιλεκτικά την αγορά εργασίας ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες (Αμίτσης και Λαζαρίδης, 2001).

Οικονομικά αίτια: Οι άνθρωποι εγκαταλείπουν τον τόπο τους συνήθως, όταν οι οικονομικές συνθήκες απασχόλησης στη χώρα υποδοχής είναι ευνοϊκότερες από αυτές στην χώρα αποστολής και πέρα από τις υψηλότερες αμοιβές, παρέχονται με συμβόλαια ανάλογη εργασία, ασφαλιστική κάλυψη, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, οικονομικά επιδόματα, στέγη και άλλα μέσα που δημιουργούν στο μετανάστη συναίσθημα ασφάλειας όμοιο σχεδόν με εκείνο που ένιωθε στην πατρίδα του. Η χαμηλά αμειβόμενη και ανειδίκευτη εργασία που προσφέρουν οι μετανάστες δίνει τη δυνατότητα σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις να αντιμετωπίσουν τον αυξανόμενο ανταγωνισμό συμπιέζοντας το κόστος τους. *«Η αποδυνάμωση της κοινωνικής προστασίας, η ανάγκη για ευελιξία στις εργασιακές σχέσεις και η αναδιάρθρωση της οικονομίας, συμβάλλουν στην ένταση του φαινομένου της απασχόλησης μεταναστών. Παράλληλα, παρατηρείται μια στροφή των Ελλήνων στον επαγγελματικό τους προσανατολισμό με την αναζήτηση θέσεων εργασίας υψηλότερης ποιότητας λόγω ανάπτυξης του τομέα των υπηρεσιών και της ανόδου του μορφωτικού και βιοτικού επιπέδου του ελληνικού λαού. Τα παραπάνω έχουν ως συνέπεια, επαγγέλματα που δεν πληρούν τις κατάλληλες προϋποθέσεις, καθώς και όσα είναι εποχιακής φύσεως (γεωργία, τουρισμός, κατασκευές) να καταλαμβάνονται συχνά από μετανάστες, οι οποίοι λόγω της οικονομικής δυσπραγίας, καθίστανται ευέλικτο εργατικό δυναμικό»* (Αμίτσης και Λαζαρίδης, 2001).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ

3.1 Κοινωνική ένταξη

Οι διαδικασίες της ένταξης και της ενσωμάτωσης μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής έχουν γίνει αντικείμενο μελέτης πολλών ερευνητών και ακαδημαϊκών οι οποίοι ανάλογα με την έμφαση που θέλουν να δώσουν σε διαφορετικές πλευρές των διαδικασιών αυτών είτε λόγω των διαφορετικών επιστημονικών προσεγγίσεών τους είτε λόγω των διαφορετικών αντιλήψεών τους, τείνουν να προτείνουν και διαφορετικούς ορισμούς και περιεχόμενα στις έννοιες αυτές. Οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ανάλογα με τις εθνικές τους προσεγγίσεις στο φαινόμενο της μετανάστευσης, υιοθετούν διαφορετικούς ορισμούς, βάσει του τρόπου με τον οποίο επιλέγουν να ενσωματώσουν τους μετανάστες στην κοινωνία τους (Παλαιολόγου και Ευαγγέλου, 2012).

Οι όροι ένταξη και ενσωμάτωση αποτελούν δύο από τις σημαντικότερους όρους της κοινωνιολογικής επιστήμης. Τους συναντά κανείς από πολύ νωρίς στα θεμέλια της κοινωνιολογικής επιστήμης να περιγράφουν και να αναλύουν τις σημαντικότερες διαδικασίες συμμετοχής, ελλιπούς ή μη συμμετοχής του ατόμου σε ένα κοινωνικό σύστημα και σε ένα οργανωμένο κοινωνικό σύνολο και ταυτόχρονα να παραπέμπουν στους βασικούς όρους συγκρότησης μια κοινωνίας. Για να αναφερθεί κανείς, όμως, για κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση, θα πρέπει πρώτα να αναφερθεί στους όρους της ένταξης (inclusion και insertion). Ο άνθρωπος εντάσσεται στο κοινωνικό σύνολο με τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης (inclusion- socialization). Είναι αυτή η διαδικασία που ξεκινώντας από τη στιγμή της γέννησής του ανθρώπου ξεκινά μία διαδικασία ένταξης και προσαρμογής του στην κοινωνία που ολοκληρώνεται με το πέρας της ζωής του. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης κάποιοι παράγοντας παίζουν πρωταρχικό ρόλο, έτσι ώστε η ένταξη του να επιτευχθεί επιτυχώς, να επιτευχθεί εν μέρει, να επιτευχθεί για μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο να διακοπεί και να ξαναρχίσει από την αρχή ή να μην πραγματοποιηθεί ποτέ ολοκληρωτικά. Η οικογένεια, το σχολείο, η εργασία και το σύνολο όλων των θεσμών μιας οργανωμένης κοινωνίας αποτελούν τους παράγοντες

και τους κρατικούς μηχανισμούς που σηκώνουν το βάρος των διαδικασιών της κοινωνικοποίησης και η κάθε δυσλειτουργία τους ευθύνεται για την αποκοινωνικοποίηση του ατόμου και των ομάδων (Παπαδοπούλου, 2006).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η διαδικασία της ένταξης δεν είναι μία και μοναδική, αντιθέτως υπάρχουν πολλές διαφορετικές μορφές ένταξης, τόσες όσες προωθεί και/ή έστω εκ των υστέρων νομιμοποιεί η ίδια η κοινωνία. Οι όροι ένταξη και αποκλεισμός είναι απόλυτα συμπληρωματικοί και ετεροκαθορισμένοι. Ο ένας προσδιορίζεται σε σχέση με τον άλλο και καθορίζουν το βαθμό κοινωνικοποίησης του ατόμου μέσα σε μια κοινωνία (Παπαδοπούλου, 2006). Ο κοινωνικός αποκλεισμός ορίζεται ως «η διαδικασία μέσω της οποίας συγκεκριμένα άτομα ωθούνται έξω από τα όρια της κοινωνίας και αποτρέπονται από την πλήρη συμμετοχή σε αυτήν επί τη βάση της φτώχειας ή της έλλειψης βασικών δεξιοτήτων και ευκαιριών δια βίου μάθησης ή συνέπεια διακρίσεων. Αυτές οι καταστάσεις απομακρύνουν τα άτομα από την εργασία, το εισόδημα, τις εκπαιδευτικές ευκαιρίες καθώς και από τα κοινωνικά και τοπικά δίκτυα και δραστηριότητες» (Γεώργας, 2007).

Μελετώντας κανείς τη βιβλιογραφία, συναντά μια πληθώρα ορισμών της έννοιας της κοινωνικής ένταξης καθώς και πολλές συναφείς έννοιες. Ένας ορισμός που έχει προτείνει το 2002 η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (ESC) της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι αυτός της πολιτικής ένταξης, της ένταξης *«που βασίζεται στη σταδιακή εξίσωση των δικαιωμάτων και καθηκόντων των μεταναστών, όπως και της πρόσβασής τους σε αγαθά και υπηρεσίες, με τα δεδομένα που ισχύουν και για τον υπόλοιπο πληθυσμό, υπό συνθήκες ίσων ευκαιριών και ίσης αντιμετώπισης»* (ESC, 2002). Το 2003, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σε εγκύκλιό της προτείνει ότι *«η ένταξη πρέπει να νοείται ως μια αμφίδρομη διαδικασία βασισμένη στα αμοιβαία δικαιώματα και στις αντίστοιχες υποχρεώσεις των νομίμως διαμενόντων στη χώρα πολιτών τρίτων χωρών και της κοινωνίας που τους δέχεται, η οποία παρέχει τις συνθήκες για πλήρη συμμετοχή του μετανάστη»* (CEC, 2003). Ένας άλλος ορισμός, τον οποίο προτείνει ο ακαδημαϊκός αναλυτής Rinus Penninx, περιγράφει την ένταξη ως διαδικασία κατά την οποία οι μετανάστες γίνονται αποδεκτοί από την κοινωνία τόσο ως άτομα όσο και ως ομάδες. Αυτή η διαδικασία περιλαμβάνει δύο μέρη: από τη μία βρίσκονται οι μετανάστες με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και από την άλλη η κοινωνία με την αντίδρασή της απέναντι στους μετανάστες. Πρόσφατα ο όρος «κοινωνική συνοχή» χρησιμοποιείται σχεδόν ως ταυτόσημος με τον όρο «ένταξη», έχοντας την έννοια ότι

οι κοινωνίες με υψηλά επίπεδα κοινωνική συνοχής είναι αυτές στις οποίες ενσωματώνονται ευκολότερα οι μετανάστες (Entzinger & Biezeveld, 2003). Σύμφωνα με τον Παπακωνσταντίνου (2010), «το περιεχόμενο της έννοιας της «ένταξης», μας παραπέμπει σε μια ενεργητική πορεία προς μια επιθυμητή κατάσταση, και ως κατάσταση χαρακτηρίζει την απουσία διακρίσεων μεταξύ συγκρίσιμων ομάδων (ως προς την ηλικία, το φύλο, την εκπαίδευση κ.ά.) ημεδαπών και αλλοδαπών στη χώρα υποδοχής». Όπως η ενσωμάτωση έτσι και η ένταξη αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους όρους της κοινωνιολογικής επιστήμης, αποτυπώνοντας τις διαδικασίες συμμετοχής ελλιπούς ή μη συμμετοχής ενός ατόμου σε ένα κοινωνικό σύνολο και σύστημα (Παπαδοπούλου, 2006). Η κοινωνική ένταξη (social inclusion) ορίζεται «ως μια κατάσταση με την οποία διαφορετικές εθνικές ομάδες έχουν την δυνατότητα να έχουν πρόσβαση, να χρησιμοποιούν και να συμμετέχουν εξίσου με τους γηγενείς σε όλους τους τομείς της κοινωνίας όπως είναι η αγορά εργασίας, η υγεία, η εκπαίδευση και οι κοινωνικές υπηρεσίες» (Παλαιολόγου και Ευαγγέλου, 2012).

Από τα αποτελέσματα διάφορων εμπειρικών ερευνών που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα προκύπτει ότι όλοι οι τομείς της καθημερινής ζωής του ατόμου που άπτονται του δημόσιου βίου του (η απασχόληση, η κατοικία, η γλώσσα και η εκπαίδευση σε ελληνικό σχολείο που σηματοδοτεί ακριβώς το πέρασμα από την ένταξη στην ενσωμάτωση) αποτελούν τους βασικούς παράγοντες μιας κοινωνικής ένταξης, ενώ αντίθετα η σφαίρα του ιδιωτικού βίου (οικογένεια, θρησκεία, κοινωνικές σχέσεις, πολιτισμικές διαστάσεις) και οι δραστηριότητες του ατόμου μέσα σε αυτήν παραπέμπουν σε μία κοινωνική ενσωμάτωση που σαφώς υποδηλώνει μία διαφορετική σχέση με την ελληνική κοινωνία και τους Έλληνες. Με την έννοια αυτή, η διάκριση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού βίου, θεμελιώδης αρχή των δημοκρατικών κοινωνιών, προσανατολίζει καθοριστικά τις διαδικασίες ένταξης και ενσωμάτωσης για τους μετανάστες (Δημουλάς και Παπαδοπούλου, 2005).

Η ομαλή ένταξη των μεταναστών στην χώρα εγκατάστασης/υποδοχής αποτελεί μια πολύπλοκη διαδικασία, η υλοποίηση της οποίας απαιτεί τη λήψη μέτρων από την πλευρά της χώρας υποδοχής και την ενεργό συμμετοχή της κοινωνίας υποδοχής και φυσικά των ίδιων των μεταναστών. Στην Ελλάδα, η κοινωνική ένταξη των μεταναστών περνά μέσα από την νομιμοποίηση της μετανάστευσής τους και από την ένταξή τους στην ελληνική αγορά εργασίας, οπότε αποκτούν τα οικονομικά μέσα

που θα τους επιτρέψουν να εκπληρώσουν τους λόγους της μετανάστευσής τους (Κασίμη, 2006).

Σύμφωνα με τον Baldwin Edwards, τα στάδια της κοινωνικής ένταξης του κύκλου μεταναστευτικής πολιτικής είναι τρία. Το πρώτο στάδιο αναφέρεται στη διαμονή, την αγορά εργασίας και τη στέγαση, το δεύτερο περιλαμβάνει παιδεία, υγεία και κοινωνικές υπηρεσίες και το τελευταίο την κτήση ιθαγένειας, τη συμμετοχή στο κράτος ως πολίτης και την ανεκτικότητα στη διαφορά εκ μέρους της κοινωνίας υποδοχής (2004). Ο συνδυασμός και των τριών αυτών σταδίων και όχι μονοδιάστατες πολιτικές μπορούν να έχουν τα αποτελέσματα της κοινωνικής ένταξης που είναι το ζητούμενο για μια δημοκρατική και αλληλέγγυα κοινωνία (Τζιούμπας, 2009).

Το ελληνικό κράτος αναγνωρίζοντας τη σημασία που έχει η ομαλή κοινωνική ένταξη των μεταναστών για την ευημερία τόσο των ίδιων όσο και της ελληνικής κοινωνίας θέσπισε κάποιου νόμους. Η κοινωνική ένταξη ετέθη ως στόχος από το ν.2910/2001 και πολύ πιο ξεκάθαρα στο ν.3386/2005 (άρθρα 65-66 για την υιοθέτηση ολοκληρωμένων προγραμμάτων δράσης και τα άρθρα 67-69 για τη σταδιακή ένταξη των μεταναστών μέσω της ιδιότητας του επί μακρόν διαμένοντος). Ο νόμος 3386/2005 αποτελεί τον κύριο μεταναστευτικό νόμο της χώρας και στον οποίο γίνεται αναφορά των ενεργειών που πρέπει να αναληφθούν προκειμένου να πραγματοποιηθεί η ένταξη των μεταναστών στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας. Επιπρόσθετα, με το άρθρο 65 του ν.3386/2005 τίθενται για πρώτη φορά ξεκάθαρα από το νομοθέτη οι βάσεις για κοινωνική ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών που διαμένουν στη χώρα σε νόμιμη και μόνιμη βάση, ενώ για πρώτη επίσης φορά ο νομοθέτης κάνει νύξη (στη διάταξη του άρθρου 65 παρ. 2 εδ. γ') για «υπηκόους τρίτων χωρών δεύτερης και τρίτης γενιάς, οι οποίοι έχουν γεννηθεί στη χώρα μας...», οι οποίοι και θα μπορούν να επωφελούνται από τις δράσεις κοινωνικής ένταξης που προβλέπει ο νόμος. (Παπασιώπη-Πασιά, 2006).

Ωστόσο, το κατά πόσο έχει επιτευχθεί αποτελεί ένα ερώτημα, αφού οι διατάξεις αυτές χαρακτηρίζονται «ασαφείς και γενικόλογες, ενώ καταδεικνύουν τη δυσχέρεια μακροπρόθεσμου σχεδιασμού της μεταναστευτικής πολιτικής στον τομέα κοινωνικής ένταξης, καθώς και την επιφυλακτικότητα με την οποία αντιμετωπίζει η ελληνική πολιτεία την πρόσβαση των αλλοδαπών σε μια ανοιχτή διαδικασία σταδιακής διεύρυνσης των δικαιωμάτων τους» (Παπαθεοδώρου, 2010).

Με βάση το πρώτο στάδιο της κοινωνικής ένταξης, υποστηρίζεται ότι ο ρόλος των μηχανισμών κοινωνικής ένταξης υποσκιάζεται από τις πρακτικές απόδοσης των εγγράφων νόμιμης και παράνομης εργασίας. Οι άδειες διαμονής που αποδίδονται στους μετανάστες είναι μικρής διάρκειας και υπάρχουν μεγάλες καθυστερήσεις στην απόδοσή τους με αποτέλεσμα όταν τις παραλαμβάνουν οι μετανάστες να είναι ήδη ληγμένες με συνέπεια την εσαεί τυπική τους παρανομία η οποία τους θέτει σε μια ιδιάζουσα κατάσταση ομηρίας, ανασφάλειας και διαρκούς εκκρεμότητας ως προς το καθεστώς παραμονής τους στον ελλαδικό χώρο (Δημουλάς, 2006).

Όσον αφορά το δεύτερο στάδιο, απαραίτητη προϋπόθεση για την ομαλή κοινωνική ένταξη των παιδιών των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής είναι η ελεύθερη συμμετοχή των νέων αλλοδαπών σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Ένα από τα αποτελεσματικότερα εργαλεία για την ένταξη των μεταναστών δεύτερης γενιάς στην κοινωνία εγκατάστασης έχει αποδειχθεί διαχρονικά η απόκτηση της ιθαγένειας του κράτους υποδοχής ή άλλες νομικές οδοί μέσω των οποίων επιτεύχθηκε ένα ιδιαίτερο καθεστώς διαμονής, πλήρως ανεξαρτητοποιημένο από την αγορά εργασίας ή από οποιαδήποτε επαγγελματική δραστηριότητα (Καψάλης, 2007 α).

Σχετικά με την προϋπόθεση για την επάρκεια γλώσσας, καθώς επίσης και των στοιχείων ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού, η δεύτερη γενιά μεταναστών είναι ευνοημένη λόγω του ότι η πλειονότητα των παιδιών αυτών έχει ολοκληρώσει τουλάχιστον τον κλάδο της υποχρεωτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα και δε θα περάσει από τη διαδικασία παρακολούθησης ειδικού προγράμματος σπουδών και της αξιολόγησής της στο πλαίσιο της ειδικής διαδικασίας γραπτών και προφορικών εξετάσεων (Τσιούκας, 2010).

Στην Ελλάδα η κοινωνική ένταξη των μεταναστών θεωρείται ότι τυγχάνει ευκαιριακής και συμπτωματικής ρύθμισης δημιουργώντας μια σειρά από προβλήματα τόσο για τους γονείς όσο και για τα παιδιά. Υποστηρίζεται ότι υπάρχει πλήθος διάσπαρτων και συχνά αντιφατικών διατάξεων χωρίς να συνεκτιμάται η διάρκεια παραμονής τους στη χώρα ή το γεγονός της γέννησής τους σε αυτή (Καψάλης, 2007 α).

Η ένταξη της δεύτερης γενιάς μεταναστών στην ελληνική κοινωνία οφείλει να αποτελεί τη βασική προτεραιότητα της μεταναστευτικής πολιτικής (Συκιώτου, 2008).

Σε αυτή την κατεύθυνση, επιδιώκεται η κοινωνική τους ένταξη μέσω της διευκόλυνσης πρόσβασής τους στην ελληνική ιθαγένεια.

3.2 Το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο ένταξης μεταναστών

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει τονιστεί επανειλημμένα η θετική συμβολή των μεταναστών τόσο στην οικονομική όσο και στην κοινωνική ανάπτυξη των χωρών υποδοχής καθώς και η συμβολή τους ως φορέων πολιτιστικής ποικιλομορφίας. Επιπρόσθετα, σε επίπεδο Ε.Ε. αναγνωρίζεται η συμβολή των μεταναστών στη δημογραφική και οικονομική ανάπτυξη των χωρών μελών, δεδομένης της δημογραφικής γήρανσης της ευρωπαϊκής ηπείρου, της παράτασης του προσδόκιμου ζωής και της σταδιακής συρρίκνωσης του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας. Αυτό έχει σαν συνέπεια το ζήτημα της αποτελεσματικής ένταξης των μεταναστών στην Ευρωπαϊκή Ένωση να αποτελεί ένα από τα κεντρικά σημεία της δημόσιας συζήτησης στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων, εστιάζοντας σε ζητήματα διαχείρισης της ετερότητας, υπό συνθήκες ισότητας και σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται, «η Ευρώπη χρειάζεται μια θετική στάση απέναντι στη διαφορετικότητα και σοβαρές εγγυήσεις για τα θεμελιώδη δικαιώματα και την ίση μεταχείριση, στη βάση του αμοιβαίου σεβασμού των διαφορετικών πολιτισμών και παραδόσεων» (Βαρουξή και Σαρρή, 2012).

Αξίζει να σημειωθεί πως, για την ενίσχυση της ένταξης των μεταναστών, στο πλαίσιο της πολιτικής της Ε.Ε, εκπονήθηκαν σημαντικές μελέτες, έρευνες και κείμενα αναφοράς των θεσμικών οργάνων, ενώ υλοποιήθηκε μια σειρά από δράσεις και προγράμματα ενταξιακού χαρακτήρα, που έχουν ως διακηρυγμένο στόχο την ενθάρρυνση της πλήρους συμμετοχής των μεταναστών σε όλες τις πτυχές της συλλογικής ζωής των τοπικών κοινωνιών, την πρόσβασή τους χωρίς διακρίσεις σε βασικά δικαιώματα αλλά και αγαθά, την καταπολέμηση ρατσιστικών στάσεων και συμπεριφορών καθώς και την ενσωμάτωση της μεταναστευτικής οπτικής σε όλες τις επιμέρους δημόσιες, εθνικές και ευρωπαϊκές πολιτικές. Η ένταξη αποτελεί μια «από τα κάτω» διαδικασία που ξεκινά από τη βάση και πρέπει να σχετίζεται με δράσεις που αφορούν κυρίως στην πρόσβαση στην εργασία, στην εκπαίδευση και την κατάρτιση, στην εκμάθηση της γλώσσας και στην καταπολέμηση των διακρίσεων.

Προκειμένου να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι, τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν είναι τα εξής (Βαρουζή και Σαρρής, 2012):

- στην ύπαρξη σαφούς νομοθετικού πλαισίου για την ισότιμη μεταχείριση και την παραχώρηση δικαιωμάτων
- στην ανάληψη συγκεκριμένων δράσεων για την προώθηση της ισότητας και την καταπολέμηση των διακρίσεων, προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο κοινωνικός και θεσμικός ρατσισμός εναντίον των μεταναστών
- στον αμοιβαίο σεβασμό του πολιτισμού των παραδόσεων και των αξιών των μεταναστών και της κοινωνίας υποδοχής
- στη βελτίωση της πρόσβασης των μεταναστών στην αγορά εργασίας μέσω της αναγνώρισης των εργασιακών δεξιοτήτων και της προηγούμενης εμπειρίας τους, μέσω της κατάρτισης ή της επανακατάρτισής τους μέσω της ενίσχυσης της επιχειρηματικότητάς τους
- στη βελτίωση της πρόσβασης στην εκπαίδευση και την επιμόρφωση με τη δημιουργία υποστηρικτικών προγραμμάτων και προγραμμάτων εκμάθησης της γλώσσας της χώρας υποδοχής
- στη βελτίωση της πρόσβασης στην υγεία και στην κοινωνική πρόνοια καθώς και σε δομές ψυχοκινητικής υποστήριξης
- στη βελτίωση της πρόσβασης σε αξιοπρεπή στέγαση και στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των μεταναστών
- στην ενίσχυση της πολιτικής συμμετοχής των μεταναστών μέσω της παροχής δικαιώματος ψήφου σε τοπικό επίπεδο, της ενδυνάμωσης της εκπροσώπησης των μεταναστών σε συλλογικά όργανα και της ενίσχυσης της συμμετοχής των μεταναστευτικών κοινοτήτων και συλλόγων στις διαδικασίες χάραξης και εφαρμογής των πολιτικών ένταξης
- στην ενεργοποίηση των τοπικών αρχών προκειμένου να ενισχυθεί η αλληλεπίδραση μεταξύ του γηγενούς και του μεταναστευτικού πληθυσμού και να καταπολεμηθεί η απομόνωση και ο αστικός διαχωρισμός των μεταναστών σε υποβαθμισμένες γειτονιές
- στην σύμπραξη των χωρών καταγωγής των μεταναστών στην ενταξιακή διαδικασία μέσω της υποστήριξης των μεταναστών πριν από την αναχώρησή τους, στη διάρκεια της παραμονής τους στη χώρα υποδοχής και στην προετοιμασία της προσωρινής ή μόνιμης επιστροφής τους στις χώρες τους.

Από όλες τις παραπάνω πρωτοβουλίες γίνεται αντιληπτό ότι η ένταξη είναι μια δυναμική και αμφίδρομη διαδικασία αμοιβαίας προσαρμογής, βασικοί άξονες της οποίας είναι, αφενός η δέσμευση της κοινωνίας υποδοχής να υποδεχτεί τους μετανάστες, να σέβεται τα δικαιώματα τους και τον πολιτισμό τους και να τους ενημερώνει για τις υποχρεώσεις και αφετέρου, η προθυμία των ίδιων των μεταναστών να ενταχθούν και να δείχνουν σεβασμό απέναντι στους κανόνες και στις αξίες της νέας τους κοινωνίας. Παρόλα αυτά, με βάση τους άξονες αυτούς και λαμβάνοντας υπόψη το πλήθος των ευρημάτων που μια σειρά εκθέσεων, μελετών και διαχρονικών ερευνών αποκαλύπτουν, φαίνεται ότι η πραγματικότητα των κοινωνιών και των μεταναστών δε συμβαδίζει με τις προσδοκίες των θεσμικών οργάνων. «Οι κοινωνίες υποδοχής επιδεικνύουν διαχρονικά ρατσιστικές στάσεις και συμπεριφορές απέναντι στους μετανάστες, που μόνο ως προς το βαθμό έντασής τους ποικίλλουν, οι δε μετανάστες παραμένοντας θεσμικά και κοινωνικά αποκλεισμένοι, χωρίς καμία δυνατότητα ή προοπτική αξιοπρεπούς διαβίωσης και ισότιμης μεταχείρισης, δεν καταφέρνουν να ενταχθούν, όπως αυτό νοείται, δηλαδή με όρους περιορισμού, διακρίσεων και παραβιάσεων και στοιχειωδών δικαιωμάτων τους. Μέχρι σήμερα, η εκπλήρωση των στόχων της ένταξης των μεταναστών παραμένει ανεπιτυχής» (Βαρουξή και Σαρρής, 2012).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΕΝΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

4.1 Το ζήτημα της δεύτερης γενιάς μεταναστών

Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την μελέτη της δεύτερης γενιάς δύο είναι τα ζητήματα τα οποία μπορεί να προκαλέσουν μεθοδολογικά προβλήματα (Portes, 1994). Η ένταξη στην ίδια κατηγορία, εθνοτικών/μεταναστευτικών μειονοτήτων που γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής και αυτών που γεννήθηκαν στη χώρα προέλευσης είναι ήδη ένα πρόβλημα. Είναι αυτονόητο ότι, αν αυτές οι δύο ομάδες δε μελετηθούν ξεχωριστά ή συγκριτικά προκύπτουν μεθοδολογικά προβλήματα, ιδιαίτερα όταν εξετάζονται ζητήματα όπως η γλωσσική διατήρηση/μετατόπιση και κοινωνική ενσωμάτωση/κινητικότητα (Portes, 1994). Για τον λόγο αυτό οι κοινωνικοί επιστήμονες στην περίπτωση των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, αναφέρονται στη δεύτερη κατηγορία, τους γεννηθέντες δηλαδή στη χώρα υποδοχής, ως “νέα” δεύτερη γενιά (Portes, 1994). Το δεύτερο ζήτημα που σχετίζεται με τη μελέτη της 2^{ης} γενιάς και το οποίο μπορεί να προκαλέσει μεθοδολογικά προβλήματα είναι το ποιος θεωρείται ότι ανήκει στη 2^η γενιά. Από τη μελέτη της υπάρχουσας βιβλιογραφίας προκύπτει ότι δεν υπάρχει απόλυτη συναίνεση στο θέμα αυτό και οι ορισμοί διατυπώνονται σχετικά αυθαίρετα (Μιχαήλ, 2014).

Ως «δεύτερη γενιά», χαρακτηρίζονται «οι μετανάστες οι οποίοι διαδέχονται την πρώτη γενιά. Πρόκειται για τα παιδιά των μεταναστών που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στις χώρες που μετανάστευσαν και ζούσαν οι γονείς τους» (Crul & Vermeulen, 2003). Με βάση τον παραπάνω ορισμό, στην Ελλάδα ως δεύτερη γενιά μεταναστών μπορούν να χαρακτηριστούν τα παιδιά των μεταναστών (πολιτών τρίτων χωρών εκτός Ε.Ε) που είτε γεννήθηκαν στην Ελλάδα, είτε μετανάστευσαν μαζί με τους γονείς τους, είτε μετανάστευσαν από μόνα τους και μεγάλωσαν και εκπαιδεύτηκαν μέσα στην ελληνική επικράτεια.

Οι Portes και Zhou (1993) έχοντας ασχοληθεί πολύ με το ζήτημα των μεταναστών δεύτερης γενιάς στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, υποστηρίζουν πως στη δεύτερη γενιά μεταναστών ανήκουν τα παιδιά που γεννήθηκαν στην χώρα υποδοχής από έναν τουλάχιστον αυτόχθονα γονέα ή τα παιδιά που ήλθαν στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής πριν την ηλικία των 12. Ο Warner (1998) θεωρεί ότι τα παιδιά από γονείς μετανάστες που μετανάστευσαν σε κάποια χώρα σε πολύ μικρή ηλικία, που πήγαν σχολείο και κοινωνικοποιήθηκαν στη χώρα υποδοχής των γονέων τους, αποτελούν τη γενιά «1,5» που στα αγγλικά ο όρος αυτός είναι γνωστός ως «generation and a half», ενώ τα παιδιά των μεταναστών που γεννήθηκαν και κοινωνικοποιήθηκαν στη χώρα υποδοχής αποτελούν τη δεύτερη γενιά μεταναστών. Σύμφωνα με την Andall (2002), στην ευρωπαϊκή βιβλιογραφία τα άτομα που ανήκουν στην δεύτερη γενιά μεταναστών ορίζονται με διαφορετικούς τρόπους οι οποίοι ποικίλουν ανάλογα με τους μελετητές. Τα βασικά χαρακτηριστικά που όρισε είναι ότι: α) τα άτομα θα πρέπει να έχουν γεννηθεί στη χώρα των γονιών τους ή και όχι, β) τα άτομα δεύτερης γενιάς θα πρέπει να έχουν γεννηθεί στην χώρα υποδοχής ή να ήρθαν σε αυτήν πριν τα 15 τους χρόνια και γ) οι μετανάστες δεύτερης γενιάς να διαχωρίζονται σε 3 κατηγορίες ανάλογα με το αν ήρθαν στη χώρα υποδοχής, πριν τα 6, πριν τα 12 ή μετά τα 12 αντίστοιχα.

Γενικότερα, στην βιβλιογραφία δεν υπάρχει ένα σαφές και κοινά αποδεκτός από την επιστημονική κοινότητα ορισμός για το ποιο ακριβές ηλικιακό φάσμα καλύπτει ο όρος «δεύτερη γενιά μεταναστών» (Παλαιολόγου και Ευαγγέλου, 2012). Ο Μάρκου (1993), θεωρεί ότι ο όρος «μετανάστης δεύτερης γενιάς» είναι αδόκιμος, καθώς όταν τα παιδιά των μεταναστών γεννιούνται στη χώρα υποδοχής δεν έχουν μεταναστευτική εμπειρία. Αντιθέτως, την βιώνουν καθημερινά μέσω των γονιών τους και της καθημερινότητάς τους στην κοινωνία εγκατάστασης (Θεριανός, 2010). Οι επιρροές των γονέων και φυσικά των υπόλοιπων μελών της οικογένειας παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο καθώς διαχέουν στους μετανάστες 2^{ης} γενιάς τις πολιτισμικές αναφορές από τη χώρα προέλευσης αλλά και της μεταναστευτικής εμπειρίας. Επιπρόσθετα, η ίδια η κοινωνία στην οποία ζουν καθημερινά είναι αυτή που τους υπενθυμίζει συνεχώς τη μεταναστευτική τους ιδιότητα, μέσω της νομοθετικής διάκρισης που υφίστανται σε σχέση με τους Έλληνες πολίτες (Θεριανός, 2009). Ως δεύτερη γενιά μεταναστών, με έναν ευρύτερο ορισμό, θεωρούνται «τα άτομα που γεννήθηκαν στην Ελλάδα από αλλοδαπής ιθαγένειας γονείς και τα οποία συνεχίζουν

να διαμένουν στη χώρα μας μόνιμα, όπου είναι και η εργασία των γονέων τους, όπως και τα άτομα εκείνα που σε πολύ μικρή ηλικία ήρθαν στην Ελλάδα είτε μαζί με τους γονείς τους είτε αργότερα στα πλαίσια της οικογενειακής συνένωσης (Παπασιώπη-Πασιά, 2006).

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του Υπουργείου Εσωτερικών (2010), η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών είναι νέοι άνθρωποι μεταξύ 19-40 ετών, οι οποίοι αποτελούν το 56% (268.324) των νόμιμων μεταναστών που διαμένουν στη χώρα μας, ενώ το 17% είναι παιδιά «δεύτερης γενιάς», ηλικίας μέχρι 18 ετών (80.860). Σύμφωνα με τα στοιχεία του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής (ΙΜΕΠΟ), σχετικά με την εκπαίδευση των νόμιμων μεταναστών, Το 59,3% είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, το 13,4% απόφοιτη ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, το 16,2% απόφοιτη δημοτικού, ενώ το 9,2% δεν έχει ολοκληρώσει τη φοίτηση του στην δημοτική εκπαίδευση ή είναι αναλφάβητοι. Το ποσοστό της τελευταίας ομάδας είναι πολύ υψηλότερο στους μετανάστες που δε διαθέτουν νόμιμα έγγραφα (Παλαιολόγου & Ευαγγέλου, 2012).

4.2 Ενσωμάτωση μεταναστών δεύτερης γενιάς

Οι μετανάστες που εισέρχονται σε μια διαφορετική κοινωνία από τη δική τους παρουσιάζουν μέσα από τη συμπεριφορά τους πληθώρα διαφοροποιήσεων από τους γηγενείς, διαφοροποιήσεις οικονομικές, κοινωνικές, νομικές και πολιτισμικές. Αυτό συμβαίνει γιατί έρχονται στη χώρα υποδοχής ήδη κοινωνικοποιημένοι και έχοντας ήδη ενσωματωθεί σε μια άλλη κοινωνία, την κοινωνία καταγωγής τους. Δηλαδή, έχουν ήδη υποστεί μια πρώτη κοινωνικοποίηση. Αυτό το χαρακτηριστικό αλλά και η ιδιομορφία των μεταναστών τους κάνει διαφορετικούς από τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας των γηγενών που δεν έχουν γνωρίσει τη διαδικασία της αποκοινωνικοποίησης (desocialisation) και επανακοινωνικοποίησης (resocialisation). Επομένως, για να μπορέσουν οι μετανάστες να συμμετάσχουν στην κοινωνία υποδοχής θα πρέπει να αποβάλουν μέρος των αξιών και συνηθειών της παλιάς κοινωνίας που μόλις εγκατέλειψαν και στη συνέχεια να υιοθετήσουν μέρος των αξιών της κοινωνίας υποδοχής. Όσο πιο πετυχημένα πραγματοποιηθεί αυτή η διαδικασία τόσο πιο ολοκληρωμένη και επιτυχής θα είναι και η ενσωμάτωση. Προκειμένου να περιγράψουν αυτή τη διαδικασία πολλοί κοινωνιολόγοι προτείνουν ως πιο δόκιμο τον

όρο «επιπολιτισμό» ή «πολιτισμική «αφομοίωση» γιατί δείχνει πιο ξεκάθαρα την απώλεια της παλιάς πολιτισμικής ταυτότητας και την υιοθέτηση μιας νέας . Με τον όρο αυτό δεν εννοούν βέβαια ότι οι μετανάστες συμμετέχουν στην κοινωνία υποδοχής προς τη μία μόνο κατεύθυνση της απώλειας της δικής τους κουλτούρας και ταυτότητας, αλλά ότι συμμετέχουν δυναμικά στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και την επηρεάζουν καθοριστικά (Παπαδοπούλου και Μωυσίδης, 2011). «Η διαδικασία ενσωμάτωσης της δεύτερης γενιάς διαφέρει από αυτή της πρώτης, αλλά ο τρόπος και ο βαθμός συσσωμάτωσης της πρώτης αποδεικνύεται καθοριστικός για την συνακόλουθη ένταξη και της δεύτερης. Στην Ελλάδα, η διαπίστωση αυτή καθίσταται μια κανονικότητα αφού οι μετανάστες δεύτερης γενιάς κοινωνικοποιούνται κάτω από μια λογική “τετμημένης” αφομοίωσης και όχι λογικής αφομοίωσης αφού αναπαράγουν τα συμπεριφοριστικά πρότυπα των γονιών τους και όχι των συνομήλικών τους» (Portes and Zhou, 1993).

«Το θέμα των μεταναστών δεύτερης γενιάς έχει συνδεθεί με διάφορα μοντέλα μεταναστευτικής πολιτικής, τα οποία έχουν ήδη εφαρμοστεί σε διάφορες χώρες για να ενσωματώσουν τους εισερχόμενους μετανάστες» (Castles, 1997). Στην Ευρώπη, μπορούμε να διακρίνουμε τριών ειδών πολιτικές ένταξης/ενσωμάτωσης ή, πιο σωστά τρεις τρόπους νομιμοποίησης της όποιας σχετικής πολιτικής (Πετράκου και Ξανθάκου, 2003). Ένα από αυτά είναι το μοντέλο της πολιτικής αφομοίωσης ή ενσωμάτωσης (assimilation) το οποίο ακολουθείται στη Γαλλία, ένα ακόμη είναι το πλουραλιστικό ή πολυπολιτισμικό πρότυπο (multi-cultural or pluralistic) το οποίο εφαρμόζεται στη Σουηδία, την Μεγάλη Βρετανία και την Ολλανδία και το τελευταίο είναι αυτό του διαφοροποιημένου αποκλεισμού (differential exclusion) ή της λειτουργικής αφομοίωσης που ακολουθείται στην Ιταλία, στην Γερμανία και στην Ελλάδα (Κεσίσογλου, 2017). Αναλυτικότερα:

α) Το αφομοιωτικό πρότυπο (assimilation)

«Το μοντέλο της πολιτικής αφομοίωσης ή ενσωμάτωσης (assimilation) αποτελεί μια διαδικασία αλληλοδιείσδυσης και συγχώνευσης σύμφωνα με την οποία πρόσωπα και ομάδες υιοθετούν τις μνήμες, τα αισθήματα και τις στάσεις άλλων ανθρώπων ή ομάδων που συμεριζόμενοι την εμπειρία και την ιστορία τους, συσσωματώνονται με αυτούς, σε μια κοινή πολιτιστική ζωή». «Στην ουσία πρόκειται για μια μονόπλευρη και μονόδρομη διαδικασία προσαρμογής του μετανάστη στην

κοινωνία υποδοχής, στόχος της οποίας είναι η αντικειμενική αδυναμία διάκρισης αλλοδαπών από τον πληθυσμό της χώρας προορισμού» (Park, 1950). Αποτελεί την «πλήρη αποδοχή ενός ατόμου ή μιας κατηγορίας πληθυσμού στους κόλπους της κοινωνίας συνόλου» καθώς και την «πλήρη ταύτιση του ατόμου ή μιας κατηγορίας πληθυσμού με ένα κοινωνικό σύνολο και αποδοχή του πολιτισμού του» (Τσαούσης, 1984).

β) Το πολυπολιτισμικό ή πλουραλιστικό πρότυπο (multi-cultural or pluralistic)

«Το πολυπολιτισμικό ή πλουραλιστικό μοντέλο (multicultural or pluralistic) στηρίζεται κυρίως στην ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων, οι οποίες ζουν και δραστηριοποιούνται μέσα στην ίδια κοινωνία. Η κουλτούρα αποτελεί ένα τρόπο κατηγοριοποίησης των ατόμων βάσει των παρατηρούμενων διαφορών, όσον αφορά στις πεποιθήσεις, τις πρακτικές, τις συνήθειες και τις συμπεριφορές. Παράλληλα ορίζει και την ιδιότητα του μέλους σε μια κοινότητα ατόμων που σκέφτονται με παρόμοιο τρόπο. Χάρη στο πολυπολιτισμικό ή πλουραλιστικό πρότυπο ενσωμάτωσης αναπτύχθηκε το δικαίωμα στη πολιτισμική διαφορά και ο ρατσισμός θεωρήθηκε η άρνηση του δικαιώματος να είναι κανείς «διαφορετικός». Η νέα αυτή σημασία του ρατσισμού, δημιούργησε πολιτικές ταυτότητας (identity politics) που χαρακτήρισαν την ανάπτυξη του βρετανικού πολυπολιτισμικού μοντέλου, από τα μέσα τη δεκαετίας του 1980 και μετά» (Καβουνίδης κ.α., 2006).

γ) διαφοροποιημένος αποκλεισμός (differential exclusion)

Το γεγονός ότι οι μετανάστες αποτελούν μη οικεία πρόσωπα της κοινωνίας προορισμού σε συνδυασμό με την διαφορετικότητά τους που συνήθως πηγάζει από τα εξωτερικά χαρακτηριστικά τους και τις συνθήκες διαβίωσής τους, τους κατατάσσει σε μια ομάδα στην οποία ελλοχεύει ο κίνδυνος για περιθωριοποίηση και στιγματισμό. Κοινωνιολογικά, οι διαδικασίες ενσωμάτωσης από μια κοινωνία θα πρέπει να χαρακτηρίζονται από μονιμότητα και συνέχεια. Αν οι διαδικασίες αυτές δεν είναι συνεχείς, δηλαδή δεν ασκούν πάνω στο άτομο κοινωνική επιρροή, τότε αποτυγχάνουν. Ο κοινωνικός δεσμός που συνδέει τα μέλη μιας κοινωνίας μεταξύ τους σιγά-σιγά χαλαρώνει και έτσι εμφανίζεται το φαινόμενο της περιθωριοποίησης και του στιγματισμού. Αν το φαινόμενο αυτό αποκτήσει μαζικό χαρακτήρα και μεγαλύτερες διαστάσεις τότε διαταράσσεται η κοινωνική συνοχή και αλληλεγγύη

(Παπαδοπούλου, 2003). Η απόρριψη των μεταναστών πηγάζει από τη λογική του αποκλεισμού, ο οποίος ορίζεται ως χωρισμός ή η απομάκρυνση δια βίας μιας ομάδας από το κύριο ρεύμα της κοινωνίας. «Η περιθωριοποίηση αυτή βασίζεται περισσότερο σε πολιτισμικές απόψεις ενώ ο κοινωνικός φυλετικός διαχωρισμός προϋποθέτει προμελετημένες πράξεις ή κανονισμούς που έχουν ως στόχο τον υποβιβασμό ορισμένων εθνοτικών ή φυλετικών μειονοτήτων σε πολίτες 2^{ης} κατηγορίας, στερώντας τους ορισμένα δικαιώματα, ευκαιρίες κι ελευθερίες» (Sole, 2004).

Αν και τα πρότυπα/στρατηγικές ενσωμάτωσης των μεταναστών διαφοροποιούνται από χώρα σε χώρα, το ζήτημα της δεύτερης γενιάς μεταναστών έχει δημιουργήσει ισχυρό κίνητρο ώστε να αναθεωρηθούν μοντέλα και θεωρίες (Simon, 2007). Στις μέρες μας, κανένα από τα κυρίαρχα πρότυπα δεν φαίνεται να αποτελεί βιώσιμη λύση ενώ παρουσιάζεται πλέον μια καθαρή τάση προς δευτερεύουσα μορφή ενσωμάτωσης ή ένταξης, η οποία απορρίπτει το διαρκή αποκλεισμό αλλά δεν ενστερνίζεται παράλληλα ούτε την αφομοίωση ούτε την πολυπολιτισμικότητα. Το εμφανιζόμενο μοντέλο προϋποθέτει σύγκλιση σε ευρύτερους στόχους μεταξύ των κρατών αλλά δεν διασφαλίζει κοινά αποτελέσματα ενσωμάτωσης. Αυτό συμβαίνει διότι οι μετανάστες διαφέρουν μεταξύ τους σημαντικά ως προς την εθνική προέλευση, τη θρησκεία κ.α. Τα κράτη διαφέρουν επίσης σημαντικά μεταξύ τους, όσον αφορά τους θεσμούς, τις πολιτικές και τα προγράμματα που διαμορφώνουν τις συνθήκες ενσωμάτωσης (Freeman, 2004).

Η ενσωμάτωση, απλουστευτικά γίνεται αντιληπτή ως η σύνθετη διαδικασία μέσω της οποίας ο μετανάστης καθίσταται μέλος της νέας κοινωνίας. Η ενσωμάτωση δεν είναι μόνο μια διαδικασία. Αντιθέτως, «... ως διαδικασία χαρακτηρίζει τη δυναμική πορεία προς μια επιθυμητή κατάσταση και ως κατάσταση ...χαρακτηρίζει την απουσία διακρίσεων μεταξύ συγκρίσιμων ομάδων (ως προς το φύλο, την ηλικία, την εκπαίδευση κ.ά.) ημεδαπών και αλλοδαπών στη χώρα υποδοχής (Κόντης, 2001). Σε κάθε στάδιό της η ενσωμάτωση διακρίνεται για την αμφίδρομη σχέση μεταξύ των εμπλεκομένων: επιβάλλεται δηλαδή προσαρμογή τόσο από τη μεριά του επήλυδος, όσο και από τη μεριά της κοινωνίας που τον υποδέχεται στους κόλπους της. Επιπλέον, το αποτέλεσμα θα πρέπει να έχει τη μορφή της ισότητας βασικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, χωρίς την υποχρέωση τα πολιτισμικής συμμόρφωσης (Brochman, 1996).

Με τον όρο κοινωνική ενσωμάτωση «εννοούμε την ένταξη και την πρόσβαση των μεταναστών στην αγορά εργασίας και γενικότερα σε μια κοινωνία που παρέχει ίσες ευκαιρίες σε όλους». Με άλλα λόγια, να έχουν δικαίωμα στην εκπαίδευση, στην υγεία, σε μια ασφαλή στέγαση, στην εκμάθηση της γλώσσας, στις υπηρεσίες στήριξης που απευθύνονται στην εκάστοτε κοινωνική ομάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση δεν μπορεί να επιτευχθεί αν ο μετανάστης δεν αισθάνεται ότι αποτελεί μέρος της κοινωνίας που επέλεξε να εγκατασταθεί. Είναι σημαντικό να υπάρχει σεβασμός στον πολιτισμό και τη θρησκεία τους και γενικότερα στην όποια διαφορετικότητα απορρέει από τη ζωή τους στη χώρα προέλευσης (Πουλοπούλου-Εκμέ, 2007).

Η στρατηγική της ενσωμάτωσης προϋποθέτει τη νόμιμη παραμονή των μεταναστών και επιδιώκει τη συμμετοχή τους σε τομείς της δημόσιας ζωής (π.χ. εργασία) και, παράλληλα, τη δημόσια έκφραση των πολιτισμικών τους αξιών και πρακτικών με στόχο να αποτελέσουν ισότιμα μέλη του κράτους υποδοχής. Γίνεται κατανοητή ως διαδικασία, της οποίας τα αποτελέσματα διαφαίνονται στη διάρκεια περισσότερων από μια μεταναστευτικών γενιών. «Η διαδικασία της ενσωμάτωσης αποτελεί την πρακτική κατά την οποία η κοινωνία υποδοχής «κοινωνικοποιεί» τα μέλη των μεταναστευτικών κοινοτήτων με τη συμμετοχή τους σε κοινούς κοινωνικούς θεσμούς και πολιτικές διεργασίες σε συνδυασμό με τη διατήρηση της συλλογικής-πολιτισμικής τους ταυτότητας και της όποιας πολιτισμικής ιδιαιτερότητά τους» (Ψημμένος 2004, Castles et al., 2013).

Η ενσωμάτωση διακρίνεται σε επιμέρους πτυχές: α) την οικονομική ενσωμάτωση: καταρχήν πρόσβαση στην αγορά εργασίας και σε ό,τι συνεπάγεται οικονομική αυτάρκεια β) κοινωνική ενσωμάτωση: πρόσβαση στις υπηρεσίες ασφάλισης και κοινωνικής πρόνοιας σε δημόσια αγαθά (όπως το εκπαιδευτικό σύστημα), προγράμματα στέγασης κ.ά. γ) πολιτική ενσωμάτωση: ενεργός συμμετοχή του μετανάστη στην πολιτεία, κορύφωση της οποίας αποτελεί η απόκτηση της ιδιότητας του πολίτη και η επακόλουθη χορήγηση των πολιτικών δικαιωμάτων που επιφέρει η πολιτογράφηση. Παράλληλα, με τις ανωτέρω διαστάσεις πορεύεται η διαπολιτισμικότητα, δηλαδή η πλουραλιστική ενσωμάτωση η οποία βασίζεται στην αμοιβαία συνοχή και αλληλοσεβασμό των διαφορετικών πολιτισμικών προτύπων (Κόντης, 2001).

Οι Portes και Zhou είναι οι πρώτοι ερευνητές οι οποίοι ασχολήθηκαν εκτενώς με το ζήτημα της δεύτερης γενιάς και ανέπτυξαν ένα θεωρητικό πλαίσιο που βασίζεται στην ιδέα της «καταταμηματικής αφομοίωσης» (segmented assimilation) για τη μελέτη της διαδικασίας ενσωμάτωσης της δεύτερης γενιάς, και προτείνουν μια τυπολογία που περιλαμβάνει τρεις τρόπους ενσωμάτωσης στη χώρα υποδοχής: α) αυτός του επιπολιτισμού και παράλληλης ενσωμάτωσης που συναντάται στα παιδιά δεύτερης γενιάς, β) αυτόν της ενσωμάτωσης στην οικονομικά κατώτερη τάξη και εθνοτικά μεικτή τάξη και τέλος, γ) αυτόν της γρήγορης οικονομικής ανάπτυξης με ταυτόχρονη διατήρηση των ξεχωριστών εθνοτικών χαρακτηριστικών και αξιών της κοινότητας και ισχυρής αλληλεγγύης (1993).

Η ενσωμάτωση της δεύτερης γενιάς μεταναστών στην χώρα υποδοχής δεν είναι μια εύκολη διαδικασία και η ομαλή προσαρμογή τους και ένταξη στους κόλπους της εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη δομή της οικογένειάς τους, από το περιβάλλον στο οποίο ζουν και κινούνται και φυσικά από το ίδιο το άτομο (Portes & Zhou, 1993). Οι βασικότεροι παράγοντες που συντελούν στην ενσωμάτωσή τους στην κοινωνία υποδοχής είναι η ιστορία της πρώτης γενιάς, ο ρυθμός επιπολιτισμού των γονέων και των παιδιών, δηλαδή ο βαθμός με τον οποίο είναι σε θέση να υιοθετήσουν τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της χώρας εγκατάστασης, τα πολιτιστικά και οικονομικά εμπόδια τα οποία καλείται να αντιμετωπίσει ο μετανάστης δεύτερης γενιάς προκειμένου να προσαρμοστεί επιτυχώς και τέλος οι διαθέσιμες οικογενειακές και κοινοτικές διέξοδοι που υπάρχουν για την αντιμετώπιση αυτών των εμποδίων (Portes & Rumbaut, 2005). Αναλυτικότερα:

1. Ιστορία της πρώτης γενιάς: Η ένταξη των μεταναστών δεύτερης γενιάς στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο με τον οποίο έδρασαν, λειτούργησαν και εν τέλει συσχετίστηκαν με το κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής οι μετανάστες της πρώτης γενιάς. Όσο δυσχερέστερη ήταν η ένταξη των μεταναστών πρώτης γενιάς, τόσο δύσκολη θα είναι και η αφομοίωση της δεύτερης γενιάς.
2. Υιοθέτηση Πολιτισμικών χαρακτηριστικών χώρας εγκατάστασης: Ιδιαίτερη σημασία για την ένταξη των μεταναστών δεύτερης γενιάς στον

κοινωνικό ιστό της χώρας εγκατάστασης, ενέχει το κατά πόσο τα άτομα της γενιάς αυτής υιοθετούν και στη συνέχεια αναπαράγουν πολιτισμικά πρότυπα της χώρας εγκατάστασης.

3. Οικονομικές συνθήκες: Η μακρόχρονη οικονομική δυσχέρεια των μεταναστών τους οδηγεί στο να εγκαταλείψουν γρήγορα τους όποιους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς με συνέπεια να μην μετέρχονται των εγχώριων νοοτροπιών και να μην κοινωνικοποιούνται στους σχολικούς χώρους οι οποίοι παίζουν σημαντικό ρόλο για την ένταξή τους στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας.
4. Οικογενειακή Δομή: Ο τρόπος με τον οποίον έχει δομηθεί κάθε μεταναστευτική οικογένεια καθορίζει και παράλληλα τον τρόπο ένταξης των παιδιών στην κοινωνία εγκατάστασης. Όταν η οικογενειακή δομή δεν ενστερνίζεται τα πολιτισμικά και κοινωνικά ερεθίσματα της χώρας υποδοχής, γεγονός καθοριστικό για την λειτουργία της μεταναστευτικής οικογένειας, τότε και η ένταξη των παιδιών της οικογένειας αυτής θα είναι δυσχερής (Portes and Zhou, 1993).

Στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες χώρες κυρίως της Μεσογείου που έγιναν μεταναστευτικοί προορισμοί, όπως η Ιταλία, δεν συναντάμε την ύπαρξη της κατατηματικής αφομοίωσης στη διαδικασία ενσωμάτωσης των Αλβανών μεταναστών, ωστόσο παρατηρούμε την εφαρμογή κατατηματικού μοντέλου οργάνωσης της ταυτότητας στο εσωτερικό της ομάδας τους, όπου απαντώνται οικονομικές, θρησκευτικές, εθνοτικές και κοινωνικές διαφοροποιήσεις (Χρυσανθοπούλου, 2004). Η αμφιλεγόμενη στάση της ελληνικής πολιτείας απέναντι στους μετανάστες ενισχύει τέτοιου είδους διαφοροποιήσεις. Προβλέπει διαφορετικές διαδικασίες για τους εθνοτικά Έλληνες, έχει έλλειψη οργανωμένης και ξεκάθαρης μεταναστευτικής πολιτικής ως προς την ενσωμάτωση των μεταναστών και την απόκτηση εκ μέρους τους πολιτικών δικαιωμάτων. Γενικότερα, στην Ελλάδα οι μετανάστες χρησιμοποιήθηκαν κυρίως για να καλύψουν κενά στην αγορά ανειδίκευτης εργασίας και πιθανόν η κατάσταση ασάφειας που επικρατούσε γύρω από το καθεστώς διαμονής των μεταναστών στον ελλαδικό χώρο να εξυπηρετούσε τις ανάγκες αυτής της αγοράς (Gogonas & Michail, 2014).

Στην παρούσα έρευνα, ορίζεται ως δεύτερη γενιά, τα άτομα τα οποία γεννήθηκαν στην Ελλάδα, ή στην Αλβανία/Βουλγαρία/Ρουμανία και έχουν έρθει μόνιμα στην Ελλάδα πριν την ηλικία των 12.

4.3 Εκπαίδευση και μετανάστες δεύτερης γενιάς

Η εκπαίδευση αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους θεσμούς κάθε κράτους. Μέσω αυτής αναπτύσσονται οι γλωσσικές ικανότητες των πολιτών του, καλλιεργούνται συλλογικές και πολιτισμικές αξίες και συγκροτείται η εθνική-πολιτισμική ταυτότητα των μαθητών. Το σχολείο είναι ο θεσμός μέσω του οποίου εφαρμόζονται οι παραπάνω πολιτικές. Επιπρόσθετα, αποτελεί το βασικό μηχανισμό κοινωνικοποίησης των παιδιών και το πλαίσιο επαφής αυτών και των οικογενειών τους με την ευρύτερη κοινωνία (Φραγκουδάκη 1985, Γεωργίου 2000, Γερμανός 2002).

Τη δεκαετία του 2000, η σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού στην Ελλάδα, χαρακτηρίζεται από γλωσσική και πολιτισμική πολυμορφία. Η μετάβαση της Ελλάδας από χώρα προέλευσης, σε χώρα υποδοχής μεταναστών στην αρχή της δεκαετίας του 1990, έχει διαφοροποιήσει, τόσο την σύνθεση του εργατικού δυναμικού στην αγορά εργασίας, όσο και του μαθητικού πληθυσμού της χώρας, που αποκτά ολοένα και περισσότερα πολυγλωσσικά χαρακτηριστικά. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα, σε οποιοδήποτε σχολείο της χώρας, ο μαθητικός πληθυσμός να συγκροτεί ένα σύνολο παιδιών με διαφορετικές γλωσσικές καταβολές και με διαφορετικά επίπεδα γνώσης της ελληνικής γλώσσας, θέτοντας έτσι το ζήτημα της συνεκπαίδευσης των μαθητών αυτών με τους Έλληνες μαθητές (Ρομπόλης, 2007).

Αξίζει να αναφερθεί ότι μέχρι το 1994 δεν είχε γίνει καμιά ενέργεια απογραφής των παιδιών των μεταναστών που φοιτούσαν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας. Μάλιστα μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 δεν υπήρχε επίσημη εκπαιδευτική νομοθεσία που να προβλέπει την εγγραφή των παιδιών των αλλοδαπών στα εκπαιδευτικά ιδρύματα και η αποδοχή τους στα σχολεία από τα στελέχη της εκπαίδευσης θεωρούνταν παράνομη (Παλαιολόγου και Ευαγγέλου, 2011).

Σύμφωνα με τα πρώτα επίσημα στατιστικά στοιχεία που παραθέτει ο Δρεττάκης, το 1995-1999, ο αριθμός των αλλοδαπών μαθητών παρουσιάζει μια αλματώδη αύξηση. Έτσι, σε διάστημα τεσσάρων χρόνων, όπως φαίνεται και στον παρακάτω **πίνακα 1**, ο αριθμός των αλλοδαπών μαθητών τετραπλασιάζεται (2001).

Πίνακας 1.: Ρυθμός αύξησης αριθμού αλλοδαπών μαθητών 1995-1999

Σχολικό έτος	Αρ. Αλλοδαπών Μαθητών	Ποσοστιαία Μεταβολή
1995-1996	8455	0,6%
1996-1997	12572	0,8%
1997-1998	21239	1,7%
1998-1999	35751	2,5%

Πηγή: Δρεττάκης (2001:40)

Οι αλλοδαποί μαθητές κατά το σχολικό έτος 2005-2006, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής (ΙΜΕΠΟ), αποτελούν το 6,8% του συνολικού μαθητικού πληθυσμού (1.460.464 μαθητές) και αριθμούν 108.684 μαθητές στα σχολεία της πρωτοβάθμιας (70.423 αλλοδαποί μαθητές) και δευτεροβάθμιας (38.261 αλλοδαποί μαθητές) εκπαίδευσης της Ελλάδας.

Όσον αφορά τη χώρα προέλευσης των αλλοδαπών μαθητών, οι περισσότεροι κατάγονται από την Αλβανία με ποσοστό 66%, το 10,5 % προέρχεται από τη Βουλγαρία, το 4,08% από την Ρουμανία. Ακολουθούν οι αλλοδαποί μαθητές των οποίων οι γονείς έχουν μεταναστεύσει στην Ελλάδα από την Ουκρανία, Μολδαβία, Αίγυπτο, Γεωργία, Πολωνία, Αρμενία κ.λπ. (Ρομπόλης, 2007).

Σύμφωνα με στοιχεία του Ινστιτούτου Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης (ΙΠΟΔΕ) ο αριθμός των αλλοδαπών και παλιννοστούντων μαθητών στα σχολεία της χώρας το σχολικό έτος 2008/2009 είχε ως εξής (Μαλιγκούδη, 2014):

Πίνακας 2: Κατανομή των αλλοδαπών και παλιννοστούντων μαθητών στα δημόσια σχολεία κατά το σχολικό έτος 2008/2009

Βαθμίδα	Αριθμός μαθητών	Αριθμός
---------	-----------------	---------

Εκπαίδευσης	Σύνολο Μαθητών	αλλοδαπών	παλινοστούντων μαθητών
Νηπιαγωγείο	128.319	15.447	1.122
Δημοτικό	568.797	58.332	5.212
Γυμνάσιο	315.998	28.713	4.327
Λύκειο	210.701	9.229	2.262
ΕΠΑΛ-ΕΠΑΣ	84.364	8.094	1.824
ΣΥΝΟΛΟ	1.308.179	119.815	14.747

Πηγή: Ινστιτούτο Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, (ΙΠΟΔΕ)

Στο σύνολο, επομένως, των 1.308.179 μαθητών οι 134.562 το σχολικό έτος 2008/2009 ήταν αλλοδαποί και παλινοστούντες, δηλαδή το 10,2% του συνολικού μαθητικού πληθυσμού της Ελλάδας. Διαθέσιμα στοιχεία από τη Διεύθυνση Σπουδών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης δείχνουν ότι το σχολικό έτος 2009/2010 οι περισσότεροι αλλοδαποί μαθητές ήταν από την Αλβανία, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Ο παρακάτω **πίνακας.3** απεικονίζει τις εθνικότητες των αλλοδαπών μαθητών με τη μεγαλύτερη αντιπροσώπευση στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση (νηπιαγωγεία και δημοτικά) (Μαλιγκούδη, 2014):

Πίνακας. 3: Εθνοτική προέλευση αλλοδαπών μαθητών το σχολικό έτος 2009/10

Χώρα προέλευσης	Αριθμός μαθητών
Αλβανία	118.147
Βουλγαρία	7.773
Ρουμανία	5.119
Γεωργία	2.322
Ρωσία	1.520
Πολωνία	1.264
Ινδία	1.121
Αρμενία	1.102
Αίγυπτος	1.021
Συρία	1.004
Μολδαβία	894
Ουκρανία	875

Φιλιππίνες	609
-------------------	-----

Πηγή: ΥΠΑΙΘ, Διεύθυνση Σπουδών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, σχ. Έτος 2009/10

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας, οι αλλοδαποί μαθητές το σχολικό έτος 2012/13 ανέρχονταν σε 127.933. Αναλυτικά τα στοιχεία για τα έτη 2011/12 και 2012/13 παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα 4.

Πίνακας 4.: Αλλοδαποί μαθητές ανά βαθμίδα εκπαίδευσης και σχολικό έτος

Βαθμίδες Εκπαίδευσης	Αλλοδαποί μαθητές ανά σχολικό έτος	
	2011/12	2012/13
Νηπιαγωγείο	21.033	18.811
Δημοτικό	76.977	68.654
Γυμνάσιο	34.347	30.617
Λύκειο	12.958	9.851
ΣΥΝΟΛΟ	145.315	127.933

Πηγή: Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, στο Κοντογιάννη, Μιχελάκη και Παπαλεξοπούλου, 2014: 326.

Ο παραπάνω πίνακας 4 επιβεβαιώνει την αυξητική τάση του αριθμού των αλλοδαπών μαθητών για το σχολικό έτος 2011/12 (145.315), ενώ η μείωση του σε 127.933 μαθητές το σχολικό έτος 2012/13 πιθανότατα να οφείλεται στην οικονομική κρίση που διανύει η χώρα και που οδηγεί αρκετούς μετανάστες σε παλιννόστηση ή σε μετανάστευση σε κάποια άλλη χώρα της Ευρώπης (Μαλιγκούδη, 2014).

Είναι χαρακτηριστικό ότι σταδιακά ο αριθμός των αλλοδαπών μαθητών στα ελληνικά σχολεία με το πέρασμα των χρόνων αυξάνεται. Η εξέλιξη αυτή θέτει νέες ανάγκες σχεδιασμού και εφαρμογής των αναγκαίων πολιτικών για την ομαλή ένταξη των μεταναστών δεύτερης γενιάς στο εκπαιδευτικό σύστημα και στην ελληνική κοινωνία γενικότερα. Ωστόσο, για να πραγματοποιηθεί ο σχεδιασμός και η εφαρμογή κατάλληλων εκπαιδευτικών μέτρων αλλά και για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, είναι αναγκαίο να υπάρχει μια σαφής εικόνα για τον αλλοδαπό μαθητικό πληθυσμό στην Ελλάδα αλλά και για την προοπτική εξέλιξης αυτού μετέπειτα (Ρομπόλης, 2007).

Οι εξελίξεις αυτές της εκπαίδευσης των αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα, την τελευταία δεκαετία, έχουν οδηγήσει σε αλλαγές. Αλλαγές που σχετίζονται με το

πρόγραμμα διδασκαλίας και το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων και αυτό γιατί τα περισσότερα σχολεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ουσιαστικά είναι διαπολιτισμικά. Για να χαρακτηριστεί όμως ένα σχολείο διαπολιτισμικό θα πρέπει το ποσοστό των αλλοδαπών μαθητών να είναι 45% του συνολικού μαθητικού πληθυσμού. Από το 1996, σύμφωνα με το Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Παιδείας Ομογενών-Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, λειτουργούν 26 σχολεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης (13 δημοτικά, 8 γυμνάσια, 5 λύκεια) σε έξι νομούς της χώρας (Αττικής, Θεσσαλονίκης, Ιωαννίνων, Κοζάνης, Χανίων, Ροδόπης). Τα προγράμματα των σχολείων αυτών είναι αντίστοιχα με των υπόλοιπων δημόσιων, αλλά προσαρμόζονται στις ιδιαίτερες ανάγκες των αλλοδαπών μαθητών και υλοποιούν διαπολιτισμικές δράσεις με τη συμμετοχή και άλλων, εκτός των Ελλήνων μαθητών, πολιτισμικών ομάδων (Ρομπόλης, 2007).

Η ένταξη των μεταναστών και κυρίως των παιδιών τους αποτελεί ένα ιδιαίτερα κρίσιμο ζήτημα. Τα σχολεία και τα άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία. Το Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο σε σχετική έκθεσή του για το ρόλο του σχολείου ορίζει ότι «το σχολείο αποτελεί παραδοσιακά την αφετηρία για την παροχή στους μαθητές των βασικών στοιχείων και μέσων της γνώσης: της προφορικής και γραπτής έκφρασης, της ανάγνωσης και των μαθηματικών, καθώς και για τη μετάδοση κοινωνικών, πολιτισμικών και σωματικών δεξιοτήτων, συμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στην ολοκληρωμένη προσωπική ανάπτυξη του ατόμου». Ωστόσο, ως αποτέλεσμα των ταχύρρυθμων μεταβολών που γνώρισε η κοινωνία τα τελευταία 25 χρόνια, ο ρόλος του σχολείου εξελίσσεται και καθίσταται πιο σύνθετος» (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2004). Επιπρόσθετα, τα σχολεία βοηθούν στη διαβίβαση τόσο κανόνων όσο και αξιών που παρέχουν τη βάση για κοινωνική συνοχή (Παλαιολόγου και Ευαγγέλου, 2012).

Σύμφωνα με τον Σούλη, η σχολική ένταξη αποτελεί «μια μέθοδο η οποία αποσκοπεί στην όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αξιοποίηση όλων των δυνατοτήτων του κάθε ατόμου. Μέσω αυτής της διαδικασίας επιτυγχάνεται η αυτοβελτίωση του συμμετέχοντος. Ως μέθοδος, μάλιστα, διαμορφώνει διαρκώς ένα πλαίσιο το οποίο επιτρέπει να αναπτύσσεται επικοινωνία και κοινή δράση ανάμεσα στους μαθητές με διάφορες ιδιαιτερότητες και τελικά να οδηγούνται σε μια από κοινού πολιτιστική δημιουργία και παρέμβαση στο περιβάλλον» (2002).

Οι μετανάστες δεύτερης γενιάς που εισέρχονται στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αντιμετωπίζουν αρκετές δυσκολίες. Μία από αυτές είναι ότι δε γνωρίζουν καλά ή γνωρίζουν ελάχιστα τη γλώσσα της χώρας υποδοχής. Επίσης, δεν γνωρίζουν ή δυσκολεύονται να κατανοήσουν τις ιδιαιτερότητες του εκπαιδευτικού συστήματος στο οποίο επρόκειτο να ενταχθούν και έχουν ήδη κοινωνικοποιηθεί σε μια άλλη κοινωνική, πολιτισμική, οικονομική και πολιτική πραγματικότητα την οποία και συνεχίζουν να διατηρούν οι γονείς τους. Έτσι κομβικό σημείο στην αξιολόγηση της γενικότερης μεταναστευτικής πολιτικής μιας χώρας αλλά και της επιτυχούς ενσωμάτωσης των μεταναστών στην κοινωνία της αποτελεί η επιτυχία ή μη των αλλοδαπών μαθητών στο σχολείο (Μουσούρου, 2006). Αν υποθέσει κανείς ότι η σχολική ένταξη αποτελεί βασική προϋπόθεση και συνθήκη ώστε να επιτευχθεί και η κοινωνική ένταξη και ότι η ανεπιτυχής σχολική ένταξη μπορεί να οδηγήσει στον κοινωνικό αποκλεισμό, γίνεται φανερό ότι η διαπολιτισμική εκπαίδευση αποτελεί το εργαλείο αφενός για την επίτευξη του στόχου της ένταξης, σχολικής και κοινωνικής και αφετέρου το όπλο για την καταπολέμηση του αποκλεισμού (Σούλης, 2002).

Τα σχολεία της σύγχρονης εποχής, ανταποκρινόμενα στις προκλήσεις της διαπολιτισμικής παιδαγωγικής και διάχυσης, οφείλουν να προωθούν τον αμοιβαίο σεβασμό με την ανάπτυξη και διάχυση διαπολιτισμικών διαστάσεων στο Α.Π., διαστάσεων που αναγνωρίζουν την πολυπολιτισμική κληρονομιά και διδάσκουν στοιχεία διαφορετικών πολιτισμών με ένα τρόπο που προάγει την αρμονική συμβίωση και ευνοεί την αλληλεπίδραση και την επικοινωνία. Επιπλέον, σημαντικό ρόλο στην ομαλή σχολική αλλά και μετέπειτα κοινωνική ένταξη των μεταναστών μαθητών και γενικότερα στην εκπαίδευση όλων των παιδιών διαδραματίζει και η πρόσληψη εκπαιδευτικών με διαφορετικό εθνοπολιτισμικό υπόβαθρο. Ο εμπλουτισμός του διδακτικού προσωπικού με μετανάστες εκπαιδευτικούς θα αποτελούσε ένα θετικό βήμα προς την κατεύθυνση της ισότητας ευκαιριών για όλους τους μαθητές και τη βελτίωση των σχολικών επιδόσεων όλων. Από τη μία, οι εκπαιδευτικοί αυτοί λειτουργούν ως πρότυπο για τους μειονοτικούς και τους μη μειονοτικούς μαθητές και από την άλλη, λειτουργούν ως «πολιτισμικοί μεταφραστές και διαμεσολαβητές» για τους μειονοτικούς μαθητές (Παλαιολόγου και Ευαγγέλου, 2012).

Ανάμεσα στους παράγοντες που βοηθούν την ομαλή ένταξη των μεταναστών μαθητών περιλαμβάνεται και η διαμόρφωση του αναλυτικού προγράμματος έτσι

ώστε να παρέχει ίσες ευκαιρίες μάθησης προς όλους τους μαθητές. Η γλώσσα, η ιστορία και ο πολιτισμός των μεταναστών είναι απαραίτητο να διδάσκονται σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και όχι ως δευτερεύουσας αξίας μαθήματα για να έχουν ίση αξία με τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και την ιστορία της χώρας υποδοχής. Ταυτόχρονα είναι σημαντική η εξάλειψη των στοιχείων εκείνων (εξωτερική εμφάνιση ή τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του προσώπου, το ξενικής προέλευσης όνομα, η ιδιαίτερη προφορά) που είναι ικανά να οδηγήσουν στην ανάπτυξη διακρίσεων σε βάρος των παιδιών των μεταναστών, προκειμένου να μην νιώθουν περιθωριοποιημένα στο πλαίσιο της σχολικής τάξης (Παλαιολόγου και Ευαγγέλου, 2012)

Στις μέρες μας, το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα υπηρετεί σε μεγάλο βαθμό την ομοιογένεια και αντιμετωπίζει το μαθητικό πληθυσμό με κοινά πολιτισμικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά αδυνατώντας να εντάξει τους μαθητές που διαθέτουν πολιτισμικές και γλωσσικές ιδιαιτερότητες στη μαθησιακή διαδικασία με στόχο την ευρύτερη κοινωνική τους αποδοχή. Το ελληνικό κράτος μάλιστα αντιμετωπίζει την εκπαίδευση των παιδιών των μεταναστών με τη δημιουργία τάξεων υποδοχής και τμημάτων ενισχυτικής διδασκαλίας. Ωστόσο, οι μέθοδοι αυτοί αποδεικνύονται ανεπαρκείς για την ένταξη και την κοινωνικοποίηση των αλλοδαπών μαθητών μέσα στο σχολικό χώρο καθώς τους διαχωρίζουν από το υπόλοιπο μαθητικό πληθυσμό. Μπορεί σε διαφορετικές τάξεις οι αλλοδαποί μαθητές να βελτιώνονται γλωσσικά, όμως δεν κοινωνικοποιούνται μέσα στο ίδιο περιβάλλον με τους γηγενείς μαθητές (Ανδρούτσου, Ασκούνη, Μάγος και Χρηστίδου, Λιαναράκη 2001). Τα προβλήματα που δημιουργούνται από την αδυναμία ένταξης και αποδοχής των μαθητών από διαφορετικούς πληθυσμούς μέσα στις μικτές τάξεις μπορούν να επιλυθούν με τη στροφή του σχολείου στη διαπολιτισμική εκπαίδευση με στόχο την καλλιέργεια διαπολιτισμικής συμπεριφοράς όχι μόνο στους μαθητές αλλά και στους εκπαιδευτικούς και στους γονείς και κατ' επέκταση στην ευρύτερη κοινωνία. Όπως αναφέρει η Καρακατσάνη, «η διαπολιτισμική προσέγγιση δεν είναι στενά συνυφασμένη με ένα μόνο μάθημα, αλλά εμπλέκεται και διαπερνά όλα τα μαθήματα, έχοντας ως στόχο την αποδοχή του άλλου μέσα από την αποδοχή των διαφορετικών πολιτισμικών και πολιτιστικών στοιχείων. Το σχολείο και κάθε εκπαιδευτικό ίδρυμα έχει τη δυνατότητα και οφείλει να αναδειχθεί σε εργαλείο ατομικής και πολιτισμικής αλλαγής, αλλάζοντας ταυτόχρονα το βασικό τρόπο κατανόησης των πραγμάτων, των

συνδέσεων και των δεσμεύσεων, προωθώντας παράλληλα την αλληλεπίδραση και την αμοιβαία συνεργασία μεταξύ των ατόμων με διαφορετική πολιτισμική προέλευση» (Καρακατσάνη, 2003).

Μέσω της διαπολιτισμικής αγωγής η οποία αποδέχεται ότι το μορφωτικό και το πολιτισμικό κεφάλαιο των μαθητών είναι ίσο και μάλιστα προωθεί αυτήν την ισότητα, το παιδί των μεταναστών μαθαίνει από μικρή ηλικία να εκτιμά τα ιδιαίτερα γνωρίσματα της φυλής του και της κουλτούρας του, να σχηματίζει θετική εικόνα για τον εαυτό του και να δημιουργεί φιλικές σχέσεις με τους συμμαθητές του και εξελίσσεται σε συνεργατικό και δημιουργικό μέλος της κοινωνίας. Η διαπολιτισμική εκπαιδευτική πρακτική δίνει τη δυνατότητα στο πολιτισμικά διαφορετικό μαθητή να ικανοποιεί τις βασικές του ανάγκες μέσα από γεγονότα και εκδηλώσεις της δικής του κουλτούρας (Κατέβας, 1998). Χαρακτηριστικές είναι οι βασικές αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης που συνοψίζουν με περιεκτικό τρόπο τις βασικές αρχές διαχείρισης της πολυπολιτισμικότητας:

-Εκπαίδευση με στόχο την ενσυναίσθηση: καλλιέργεια της ικανότητας να μπαίνει κανείς στη θέση του μειονοτικού και γενικά του άλλου, έτσι ώστε να αντιλαμβάνεται τις δυσκολίες τις οποίες περνάει.

- Εκπαίδευση με στόχο την αλληλεγγύη: καλλιέργεια αλληλεγγύης έξω από τα όρια των εθνοτικών και πολιτισμικών ομάδων, μια αλληλεγγύη που κατευθύνεται στην κοινωνική δικαιοσύνη.

-Εκπαίδευση με στόχο τον διαπολιτισμικό σεβασμό: καλλιέργεια του σεβασμού του πολιτισμού του άλλου με συγκεκριμένο τρόπο, με άνοιγμα προς τους άλλους πολιτισμούς και με συγκεκριμένες πρωτοβουλίες μέσα στην τάξη.

-Εκπαίδευση με στόχο την καταπολέμηση του εθνοκεντρικού τρόπου σκέψης: καταπολέμηση των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων που μας οδηγούν να βλέπουμε τον εαυτό μας ως το «κέντρο του κόσμου», περιορίζουν τη δυνατότητά μας να επικοινωνήσουμε με άλλους ανθρώπους και να μας οδηγούν σε ρατσιστικές τοποθετήσεις και πρακτικές (Μάρκου, 2001).

Οι συγκεκριμένες αρχές αφορούν στην πραγματικότητα την ανάπτυξη αξιών που έχουν ως στόχο τη διαμόρφωση πολιτών με υπευθυνότητα απέναντι στον

συμπολίτη τους, έτσι ώστε να κατανοούν τα διάφορα προβλήματα και να δραστηριοποιούνται για την επίλυσή τους (Τσιούμης, 2014).

Η εκπαίδευση για την ιδιότητα του πολίτη αποτελεί μια χρήσιμη προσέγγιση για τους μαθητές, ώστε να κατανοήσουν τις ευθύνες που έχουν απέναντι στους άλλους. Παράλληλα, τα παιδιά έχουν την δυνατότητα να συζητήσουν λέγοντας το καθένα ελεύθερα την άποψή του για τα προβλήματα και να αντιληφθούν τη σημασία ανάληψης δράσης και της λήψης αποφάσεων για δύσκολα προβλήματα. Μέσα από τέτοιου είδους δράσεις μπορούν να προάγουν τη δημοκρατία και την ισότητα μέσα στο σχολείο και την κοινωνική δικαιοσύνη για την ομάδα τους και τον κόσμο (Banks, 2012).

Σύμφωνα με την Breszynska, βασικά στοιχεία της πολιτικής για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση πρέπει να είναι:

- Ο διαπολιτισμικός διάλογος και η διαπολιτισμική συνύπαρξη, δηλαδή η ανάπτυξη δεξιοτήτων που επιτρέπουν την κατανόηση για άλλες κουλτούρες και την αρμονική συνύπαρξη.
- Ο επιπολιτισμός και η ένταξη: δραστηριότητες που υποστηρίζουν την ένταξη των μειονοτήτων και των λιγότερο ευνοημένων ομάδων στις κυρίαρχες κοινωνίες.
- Κοινωνική δικαιοσύνη, ανθρώπινα δικαιώματα και καταπολέμηση προκαταλήψεων: ανάπτυξη στάσεων για ισότητα και σεβασμό των πολιτισμικά διαφορετικών.
- Δημοκρατική κοινωνία και κοινωνική συνοχή με καλλιέργεια αντίστοιχων δεξιοτήτων.

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση αναφέρεται σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες, στις πλειονότητες και στις πολιτισμικές μειονότητες. Τα σχετικά προγράμματα μπορούν να αναπτυχθούν σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης (προσχολική, δημοτική, δευτεροβάθμια, ανώτατη) και σε διάφορους τύπους δραστηριοτήτων (Breszynska, 2008).

Σημαντικό ρόλο στην σχολική και μετέπειτα κοινωνική ένταξη των αλλοδαπών μαθητών διαδραματίζει και ο εκπαιδευτικός. Ένας εκπαιδευτικός που αναπτύσσει ικανότητες όπως είναι η επίγνωση των συναισθημάτων κατάστασης του

αλλοδαπού μαθητή, η αναγνώριση και διαφοροποίηση των συναισθημάτων του με βάση το πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύχθηκε ο μαθητής, η χρήση του λεξιλογίου των συναισθημάτων που ταιριάζει στην κουλτούρα του, η ενσυναίσθηση όσον αφορά στις συναισθηματικές του εμπειρίες και η αποδοχή της συναισθηματικής έκφρασης μπορεί να συμβάλλει θετικά στην ένταξή του. Επιπροσθέτως, το πνεύμα επικοινωνίας και η συναισθηματική διάθεση που υιοθετεί ο εκπαιδευτικός για τον αλλοδαπό μαθητή κυρίως με μη λεκτικό τρόπο ενισχύει τις προσδοκίες του προς αυτούς τους μαθητές με συνέπεια σε μεγάλο βαθμό αυτές να μεταβιβάζονται και να εκπληρώνονται ασυνείδητα (Καραντζίνης και Μαργάρα, 2006).

Ο σημερινός εκπαιδευτικός λαμβάνοντας υπόψη τις δυναμικές που αναπτύσσονται ανάμεσα σε όλους τους εμπλεκόμενους στο σύγχρονο πολυπολιτισμικό σχολείο, το οποίο στην ουσία αποτελεί μικρόκοσμο της ευρύτερης κοινωνίας, πρέπει να διαφοροποιήσει τη στάση και τις μεθόδους του, οι οποίες είναι αναγκαίο να προσαρμοστούν στις συνθήκες του σύγχρονου σχολικού περιβάλλοντος. Ιδιαίτερη βαρύτητα οφείλει να δώσει στις αναζητήσεις και τις δυσκολίες όλων των μαθητών ανεξάρτητα από την χώρα προέλευσής τους και μέσα από τη διδασκαλία του και το παράδειγμά του να εμπνεύσει το σεβασμό απέναντι σε κάθε διαφορετική κουλτούρα και γλώσσα των σημερινών μαθητών. Επιπρόσθετα, ο εκπαιδευτικός με την εφαρμογή προγραμμάτων διαπολιτισμικού περιεχομένου και τη χρήση της ομαδοσυνεργατικής μεθόδου διδασκαλίας ή των σχεδίων εργασίας (projects) μπορεί να προσφέρει σε όλους τους μαθητές αδιακρίτως, γλωσσική αλλά και ψυχολογική στήριξη καθώς, στη μικτή τάξη αναπτύσσεται ένα κλίμα επικοινωνίας, εμπιστοσύνης, φιλίας και συνεργασίας, με αποτέλεσμα να γίνεται ευκολότερα αποδεκτή η ύπαρξη, των αλλοδαπών μαθητών και η διαφορετικότητά τους (Ανδρούσου, Ασκούνη, Μάγος και Χρηστίδου-Λιοναράκη, 2001).

Η εφαρμογή των σχεδίων εργασίας με διαπολιτισμικό χαρακτήρα ευνοούν το άνοιγμα του σχολείου προς την κοινωνία, διότι φέρνουν τους μαθητές σε επαφή με δραστηριότητες που πραγματοποιούνται εντός και εκτός του σχολικού περιβάλλοντος. Με αυτόν τον τρόπο, αναγκάζουν το σχολείο να συνεργαστεί με φορείς και εκτός των ορίων του. Παράλληλα, εμπλέκουν στην εκπαιδευτική διαδικασία τις οικογένειες των μαθητών των μειονοτήτων γιατί αναγκάζονται να μεταφέρουν στο σχολείο τα βιώματα του δικού τους πολιτισμού. Μέσω των σχεδίων εργασίας, πραγματοποιείται η γνωριμία των γηγενών μαθητών με ξένους πολιτισμούς

και γλώσσες, ενώ παράλληλα γίνεται αποδεκτή η ύπαρξη του διαφορετικού (Ανδρούσου, Ασκούνη, Μάγος και Χρηστίδου-Λιοναράκη, 2001).

Στο σχολικό περιβάλλον, η εφαρμογή διάφορων εκπαιδευτικών πρακτικών που εφαρμόζονται στο πλαίσιο προώθησης της διαπολιτισμικότητας, όπως είναι η εξατομίκευση των μαθημάτων ανάλογα με την εμπειρία του μαθητή, οι στρατηγικές για την επίλυση πιθανόν συγκρούσεων μεταξύ των μαθητών και κυρίως μεταξύ των αλλοδαπών και γηγενών, η ενσωμάτωση πολιτισμικών στοιχείων σε κάθε μάθημα, μειώνουν το άγχος που νιώθει κάθε παιδί με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, προωθούν τον διάλογο, την κατανόηση και το σεβασμό απέναντι στη διαφορετικότητα, προάγουν την υπεύθυνη συμπεριφορά όλων των μαθητών και τέλος βελτιώνουν τις διομαδικές πολιτισμικές σχέσεις (Καραντίνης, Μαργάρα, 2006).

Αξίζει να αναφερθεί ότι οι προσεγγίσεις που πραγματεύονται ζητήματα ένταξης μαθητών με μεταναστευτικό υπόβαθρο στην εκπαιδευτική διαδικασία, εστιάζουν στις δύο πρώτες βαθμίδες εκπαίδευσης του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, ενώ παρατηρείται μειωμένο ερευνητικό ενδιαφέρον για την πορεία τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Με άλλα λόγια, υπάρχουν αναλύσεις που αφορούν τις πτυχές ένταξης των αλλοδαπών κατά την περίοδο της σχολικής φοίτησης, κάτι που δεν ισχύει για την περίοδο φοίτησής τους στα ελληνικά Πανεπιστήμια. «Η ασάφεια και η έλλειψη σταθερότητας του νομικού πλαισίου σχετικά με τη χορήγηση της ιθαγένειας από το ελληνικό κράτος φαίνεται να αφήνει μετέωρα τα άτομα που έχουν ζήσει, κοινωνικοποιηθεί και σπουδάσει στην Ελλάδα, αμέσως μετά την ενηλικίωσή τους. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα το ελληνικό κράτος από τη μία να επενδύει, με μια σειρά παρεμβάσεων και προγραμμάτων στους πληθυσμούς αυτούς με σκοπό την ομαλή ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία και από την άλλη, τους ωθεί σε μια ενδεχόμενη και πολλές φορές μη επιθυμητή δεύτερη μετανάστευση» (Κοντογιάννη, Μιχελάκη, Παπαλεξοπούλου, 2014).

4.4 Ο ρόλος της μητρικής γλώσσας των αλλοδαπών μαθητών για την ένταξή τους και τις σχολικές τους επιδόσεις

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι παρά την ύπαρξη ενός μεγάλου αριθμού αλλοδαπών μαθητών στα ελληνική σχολεία, που προέρχονται από διαφορετικές

χώρες με διαφορετική κουλτούρα και γλώσσα, δεν υπάρχει ιδιαίτερη κρατική πρόνοια για τη διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας (Μαλιγκούδη, 2014). Τόσο το σχολείο όσο και το οικογενειακό περιβάλλον των αλλοδαπών μαθητών παίζει σημαντικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση και στη διατήρηση του γλωσσικού και πολιτισμικού κεφαλαίου που φέρουν οι αλλοδαποί δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα (Μιχαήλ & Κέσκο 2009).

Στη σύγχρονη εποχή, στο σχολείο μπορούμε να διακρίνουμε δύο κατηγορίες αλλοδαπών μαθητών. Υπάρχουν αυτοί που δε μιλάνε καθόλου ή μιλάνε ελάχιστα τη γλώσσα του σχολείου (αλλόγλωσσοι) και αυτοί που είναι δίγλωσσοι, μπορούν δηλαδή να χειριστούν σε ικανοποιητικό βαθμό την επίσημη γλώσσα, κυρίως στον προφορικό λόγο. Το πιο σημαντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι αλλοδαποί μαθητές είναι η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και κυρίως της ακαδημαϊκής σχολικής γλώσσας από την οποία εξαρτάται η σχολική τους επίδοση. Σύμφωνα με την David-Chnane (2008) υπάρχουν τρεις κατηγορίες γλωσσικών αναγκών των αλλοδαπών μαθητών, οι οποίες είναι αναγκαίο να καλυφθούν μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα προκειμένου οι μαθητές να ενταχθούν σε κανονικές τάξεις:

- Η ανάγκη να μάθουν να χρησιμοποιούν τη γλώσσα μέσα και έξω από το σχολείο για να επικοινωνήσουν.
- Η ανάγκη να μάθουν τη γλώσσα του σχολείου για να αποκτήσουν γνώσεις.
- Η ανάγκη να μάθουν την κοινωνικοπολιτισμική διάσταση της γλώσσας ώστε να κατανοήσουν την κουλτούρα της χώρας όπου βρίσκονται και να μπορέσουν να δημιουργήσουν γέφυρες ανάμεσα στις δύο κουλτούρες, αυτής της χώρας καταγωγής και της χώρας προέλευσης.

Οι αλλοδαποί μαθητές στο μάθημα της Ξένης Γλώσσας διδάσκονται ως υποχρεωτική ξένη γλώσσα την Αγγλική και την Γαλλική και ως επιλεγόμενες την Γερμανική και την Ιταλική, ωστόσο αυτές θεωρούνται «κυρίαρχες» γλώσσες και η πλειονότητα των αλλοδαπών μαθητών είναι από άλλες χώρες: Αλβανία, Βουλγαρία, Ρωσία και άλλες σλαβικές χώρες, αραβικές και τα τελευταία χρόνια παρατηρείται η τάση εισροής από χώρες της νοτιοανατολικής Ασίας (Ινδία, Πακιστάν, Αφγανιστάν). Εξαιρέση αποτελούν τα μειονοτικά σχολεία της Θράκης, στα οποία διδάσκεται η τουρκική γλώσσα παράλληλα με την Ελληνική (Μαλιγκούδη, 2014). Στην πλειοψηφία των εκπαιδευτικών συστημάτων η μητρική γλώσσα είναι απύσχα. Τα

τελευταία χρόνια όμως μια σειρά ερευνών έρχεται να τονίσει τη σημασία της παρουσίας της μέσα στο σχολικό πρόγραμμα καθώς φαίνεται να επηρεάζει σημαντικά την ένταξη αυτών των μαθητών και τις σχολικές τους επιδόσεις.

Ο Μπερερής, Σιασιάκος και Λαζακίδου (2007) αναφέρουν για αυτό το θέμα πως μέσα στην προσπάθειά τους οι αλλοδαποί μαθητές να μάθουν μια γλώσσα που ουσιαστικά τους επιβάλλεται και μπροστά στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, η μητρική τους γλώσσα τείνει να θεωρηθεί από αυτούς τους ίδιους, ως ένα εμπόδιο για την ενσωμάτωσή τους τόσο στο σχολικό περιβάλλον όσο και στην ελληνική κοινωνία γενικότερα και, ως ένα βάρος το οποίο πρέπει να αποβάλλουν. Έτσι, λοιπόν παρατηρείται συχνά το φαινόμενο, συνειδητά ή ασυνείδητα, τα παιδιά αυτά να έχουν την τάση να αποκοπούν από τις ρίζες τους, να σταματάνε να μιλάνε τη γλώσσα τους, να μην αναφέρουν την καταγωγή τους, γιατί ντρέπονται για αυτή. «Η παραίτηση από τη μητρική γλώσσα τους βιώνεται συχνά ως το αντίτιμο που πρέπει να πληρώσουν για να πετύχουν το σχολείο» (Puren, 2004).

Πολλές είναι οι έρευνες που τονίζουν ότι η ανάπτυξη του γλωσσικού ρεπερτορίου των ατόμων σε δύο γλώσσες αποτελεί γνωστικό πλεονέκτημα. Ο Cummins (2001) βασισμένος σε έρευνες του καθώς και σε αυτές των Baker (2001) και Skutnabb Kangas (2000) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «το επίπεδο γνώσης της μητρικής γλώσσας είναι δείκτης για το επίπεδο ανάπτυξης της δεύτερης γλώσσας». Όσοι μαθητές ξεκινάνε το σχολείο με καλή γνώση της μητρικής τους γλώσσας αναπτύσσουν περισσότερες ικανότητες, κυρίως στο γραπτό λόγο, στη δεύτερη γλώσσα. Σύμφωνα με τον Cummins (2001) και την αρχή της αλληλεξάρτησης των γλωσσών, που έχει διατυπώσει υπάρχει μεταφορά δεξιοτήτων, εννοιών και γνώσεων από τη μία γλώσσα στην άλλη. Δηλαδή, όταν οι μαθητές μαθαίνουν μια γλώσσα στην ουσία δεν μαθαίνουν μόνο ένα λειτουργικό σύστημα αλλά αναπτύσσουν και δεξιότητες και γνωστικές λειτουργίες στο χειρισμό της γλώσσας, οι οποίες θα φανούν χρήσιμες μελλοντικά όταν θα κληθούν να χρησιμοποιήσουν τη δεύτερή τους γλώσσα. Επιπρόσθετα, ο Cummins (2001) αναφέρει ότι η διγλωσσία επηρεάζει θετικά τη γλωσσική ανάπτυξη των παιδιών. Ο χειρισμός δύο γλωσσών συνδέεται με την ευελιξία, την ευφράδεια, τη δημιουργικότητα. Για παράδειγμα, οι μαθητές που μαθαίνουν δύο γλώσσες αποκτούν εμπειρία στη διαχείριση δύο γλωσσικών συστημάτων, επεξεργάζονται πληροφορίες σε δύο γλώσσες και κάνουν περισσότερους συνδυασμούς πράγμα που τους δίνει μεγαλύτερη ευελιξία στον τρόπο

σκέψης. Ο Cummins (2001) προτείνει τη διδασκαλία της μητρικής γλώσσας, καθώς όπως ισχυρίζεται «αυτό όχι μόνο δεν εμποδίζει την εκμάθηση της δεύτερης γλώσσας, αλλά αντιθέτως, ο εμπλουτισμός του ρεπερτορίου επηρεάζει θετικά τις σχολικές επιδόσεις».

Την άποψη αυτή την επιβεβαιώνουν πλήθος ερευνητών καθώς και εκπαιδευτικοί, οι οποίοι οργάνωσαν τμήματα διδασκαλίας της μητρικής γλώσσας των μαθητών τους. Στον ελλαδικό χώρο, την άποψη αυτή την επιβεβαιώνουν οι Πρωτονοτουρίου και Χαραβιτσιδής (2006), οι οποίοι αναφερόμενοι στη δική τους εμπειρία από τη διοργάνωση τμημάτων διδασκαλίας της μητρικής γλώσσας στους αλβανούς και άραβες μαθητές καθώς και μιας σειράς διαπολιτισμικών δράσεων που πραγματοποιήθηκαν στο 132^ο Δημοτικό Αθήνας. Οι εκπαιδευτικοί του σχολείου ανέπτυξαν πρωτοβουλίες, όπου συμμετείχε όλη η σχολική κοινότητα. Από τις δράσεις αυτές οι αλλοδαποί μαθητές παρουσίασαν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, ελευθερία στη σκέψη και στην έκφραση και μεγαλύτερο ενδιαφέρον και ζήλο για μάθηση. Παράλληλα, οι σχολικές τους επιδόσεις βελτιώθηκαν, ενώ ταυτόχρονα ενισχύθηκε ο αλληλοσεβασμός και η αλληλεγγύη ανάμεσα στους μαθητές. Ακόμη υπήρξε καλύτερη συνεργασία με τους γονείς. Η εμπειρία που απέκτησαν οι εκπαιδευτικοί που είχαν την δυνατότητα να συμμετέχουν σε τέτοιου είδους δράσεις, τους οδήγησε σε μια αλλαγή παιδαγωγικής προσέγγισης αυτών των παιδιών.

Παρά τα θετικά αποτελέσματα που προκύπτουν από πλήθος ερευνών σχετικά με την ενίσχυση της διγλωσσίας των μαθητών δύσκολα βρίσκονται εκπαιδευτικοί που να εργάζονται προς αυτή την κατεύθυνση και ακόμη πιο δύσκολα η Πολιτεία δέχεται την διδασκαλία της μητρικής γλώσσας μέσα στο ελληνικό σχολείο. Όπως αναφέρει η Σκούρτου, «οι εκπαιδευτικοί δεν αισθάνονται επαρκώς εκπαιδευμένοι για τη διαχείριση της γλωσσικής πολυμορφίας και πολυπολιτισμικότητας μέσα στην τάξη και για το λόγο αυτό θεωρούν πως πρέπει να έχουν περισσότερη επιμόρφωση πάνω σε αυτό το θέμα» (2005).

Το κενό που υπάρχει στη διδασκαλία των γλωσσών των αλλοδαπών μαθητών στο σημερινό ελληνικό σχολείο έρχονται να καλύψουν μεταναστευτικές οργανώσεις, οι οποίες φροντίζουν τόσο για την οργάνωση τμημάτων διδασκαλίας της γλώσσας τους όσο και για την κάλυψη κοινωνικοπολιτισμικών αναγκών. Στην διεθνή βιβλιογραφία τα τμήματα αυτά είναι γνωστά ως «συμπληρωματικά» (supplementary,

complementary), «κοινοτικά» (community), εθνοτικά (ethnic schools), ή Σαββατιανά (Saturday schools) και προσδιορίζονται ως σχολεία που λειτουργούν σε εθελοντική βάση και εξυπηρετούν συγκεκριμένες γλωσσικές, θρησκευτικές ή πολιτιστικές κοινότητες, κυρίως μέσω της διδασκαλίας της εθνοτικής γλώσσας (Arvanitis, 2000). Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τους Creese και Martin (2006), ο όρος συμπληρωματικά σχολεία είναι πιο δόκιμος όρος και αυτό γιατί αναδεικνύει τη θετική συμπληρωματική λειτουργία μεταξύ αυτών των σχολείων και των δημόσιων σχολείων, τόσο για τους αλλοδαπούς μαθητές όσο και για τους διδάσκοντες. Παράλληλα, με τον όρο αυτό φαίνεται η σπουδαιότητα αυτών των σχολείων για την ζωή των παιδιών, των οικογενειών και των κοινοτήτων και η συμβολή τους στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή της ευρύτερης κοινότητας.

Οι Creese και Blackedge (2008) υποστηρίζουν πως «τα σχολεία αυτά ανοίγουν χώρους για τα παιδιά, τους γονείς των παιδιών και τους δασκάλους να δεχτούν, να αναπαράγουν και να μεταμορφώσουν όψεις της ταυτότητάς τους, που είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τον πολιτισμό και τη θρησκεία τους σε αντίθεση με τα δημόσια σχολεία στα οποία φαίνεται να έχουν σιωπήσει οι φωνές εκείνων των ομάδων, των οποίων η κυρίαρχη γλώσσα δεν είναι η Αγγλική και το πολιτισμικό τους φορτίο είναι περιθωριοποιημένο» (Giroux, 1992, 2003). Παράλληλα, τα σχολεία αυτά προσφέρουν στους αλλοδαπούς μαθητές ένα φυσικό γλωσσικό περιβάλλον, καθώς σε γενικές γραμμές προσπαθούν να τα συνδέσουν με τη μητρική γλώσσα, τον πολιτισμό και την ιστορία της χώρας προέλευσης (Wang & Green, 2001).

4.5 Νομιμοποίηση και Ιθαγένεια

Η Ελλάδα άργησε να εφαρμόσει προγράμματα νομιμοποίησης για τους μετανάστες για δύο κυρίως λόγους. Ο πρώτος λόγος σχετίζεται με το γεγονός ότι η Ελλάδα δεν ήταν μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990 μεταναστευτικός προορισμός και στην πραγματικότητα η μαζική εκτόπιση ήταν και η μόνη πολιτική που εφαρμόζονταν για την αντιμετώπιση του φαινομένου της παράνομης μετανάστευσης (Maroukis, 2009). Η Ελλάδα ήταν παραδοσιακά μια χώρα αποστολής μεταναστών, οπότε δεν είχε αντίστοιχα νόμους να υποστηρίξουν την έλευση μεταναστών. Η απουσία νομοθετικού πλαισίου τόσο για τον έλεγχο όσο και για τη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών είχε σαν αποτέλεσμα πολλοί μετανάστες να βρίσκονται σε

καθεστώς παρατυπίας. Ο δεύτερος λόγος ήταν γιατί η Ελλάδα διατηρούσε ένα υψηλό εθνικό αίσθημα. Οι πολίτες της χώρας όχι μόνο αντιμετώπιζαν τη μετανάστευση ως παράγοντα οικονομικής αναστάτωσης αλλά και ως «απειλή» της αυθεντικότητας του έθνους (Τριανταφυλλίδου, 2010).

Το 1998 εφαρμόστηκε το πρώτο ελληνικό πρόγραμμα νομιμοποίησης το οποίο παρείχε προσωρινή άδεια παραμονής στους μετανάστες. Σύμφωνα με αυτό οι παράνομοι μετανάστες είχαν την δυνατότητα να νομιμοποιηθούν στην Ελλάδα. Στη συνέχεια, άλλα δυο προγράμματα νομιμοποίησης εφαρμόστηκαν ένα το 2001 και ένα ακόμη το 2005. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ακόμη και οι νόμιμοι μετανάστες συχνά έχουν βρεθεί σε καθεστώς ‘‘ημι-νομιμότητας’’. Αυτό συμβαίνει γιατί οι άδειες παραμονής στην Ελλάδα για πάνω από δέκα χρόνια ανανεώνονται για μέχρι δύο ή τρία χρόνια. Επειδή οι καθυστερήσεις για την άδεια παραμονής είναι μεγάλες, όταν η καινούργια άδεια εκδίδεται είναι σχεδόν ληγμένη και οι μετανάστες πρέπει να κάνουν εκ νέου αίτηση για να την ανανεώσουν (Τριανταφυλλίδου και Μαρουφώφ, 2008).

Το 2001 υιοθετήθηκε για πρώτη φορά από τον Έλληνα νομοθέτη, ο όρος ένταξη, αποτελώντας έτσι το σημείο εκκίνησης για τη διαμόρφωση του κοινωνικού περιβάλλοντος σε σχέση με την αποδοχή, την αναγνώριση και την ενσωμάτωση των μεταναστών. Επίσης, αναγνωρίστηκε το δικαίωμα στην οικογενειακή συνένωση. Αυτή η εξέλιξη οδήγησε αρχικά στην εντατικοποίηση της διεθνικής κινητικότητας και δικτύων και στη συνέχεια στην εμβάθυνση της διαδικασίας της κοινωνικής ένταξης. Τα προγράμματα νομιμοποίησης (2001, 2005, 2007), συνέβαλαν στη σταθεροποίηση του καθεστώτος νομιμοποίησης των Αλβανών μεταναστών και των απογόνων τους (δεύτερη γενιά), δίνοντας ταυτόχρονα και τη δυνατότητα ανοδικής κοινωνικοοικονομικής κινητικότητας τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αλβανία. Αρκετές μελέτες αναφέρουν ότι στο τέλος της δεκαετίας του 2000, οι νόμιμοι Αλβανοί μετανάστες ήταν πιο πολλοί από ότι οι παράνομοι μετανάστες (Maroulis & Gemi, 2013). Παρά τις θετικές εξελίξεις αυτής της περιόδου, η έλλειψη πολιτικών δικαιωμάτων, η άρνηση της πρόσβασης στην πολιτογράφηση και η προσωρινότητα του νομικού καθεστώτος εξακολουθούν να υπάρχουν (Gemi, 2013).

Σημαντική παράμετρο της ένταξης αποτελεί και η πρόσβαση των μεταναστών στα πολιτικά δικαιώματα μιας χώρας (Παπαδοπουλου, 2005). Η χορήγηση όμως των πολιτικών δικαιωμάτων στους μετανάστες συνδέεται άμεσα με την απόκτηση της

ελληνικής ιθαγένειας. Ως ιθαγένεια ορίζεται «ο νομικός δεσμός που συνδέει τους πολίτες με το κράτος και συνδέεται με το δικαίωμα πρόσβασης στα δημόσια αγαθά του κράτους, συνεπώς η κατοχή της ή μη είναι αυτή που προσδιορίζει τη σχέση του ατόμου με το κράτος στο οποίο διαμένει και καθορίζει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τόσο των κατοίκων ενός κράτους, όσο και τις υποχρεώσεις του τελευταίου προς όλους τους άλλους: γηγενείς και αλλοδαπούς» (Κοντογιάννη κ.α., 2014). Η ιθαγένεια διακρίνεται σε αρχική και επίκτητη, τα οποία συνιστούν τα δύο νομικά συστήματα που υιοθετούν τα κράτη: το δίκαιο του αίματος (*jus sanguinis*) και το δίκαιο του εδάφους (*jus soli*), αντίστοιχα. Την αρχική ιθαγένεια την αποκτά το άτομο από τη γέννησή του, ενώ την επίκτητη την αποκτά το άτομο μεταγενέστερα (έπειτα από αναγνώριση ή πολιτογράφηση) (Παπασιώπη-Πασία, 2003). Η επιτυχή λειψόν ένταξη των μεταναστών δεύτερης γενιάς στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από νομιμοποίησή τους ή την πρόσβασή τους στην ελληνική υπηκοότητα.

Στην Ελλάδα, συγκεκριμένα μόλις στις 9 Ιουλίου του 2015, τροποποιήθηκαν οι κώδικες των διατάξεων περί ελληνικής ιθαγένειας (Νόμος 4521/2014) (ΦΕΚ 80, Τ. Α') «Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης και λοιπές διατάξεις» όπου προέβλεπε τη δυνατότητα αιτήσεων ιθαγένειας για τους μετανάστες 2^{ης} γενιάς. Αξίζει να αναφερθεί ότι η απόδοση της ελληνικής ιθαγένειας βασιζόνταν κυρίως στην αρχή του δικαίου του αίματος (*jus sanguinis*) πράγμα το οποίο δυσχεραίνει τη θέση των μεταναστών στην απόκτηση ιθαγένειας (Castles και Davidson, 2000). Η διαδικασία νομιμοποίησης μέχρι το Μάρτιο του 2010 ήταν χρονοβόρα και με αμφίβολο αποτέλεσμα, ακόμη και αν ο υποψήφιος πληρούσε όλες τις τυπικές προϋποθέσεις που απαιτούνταν από τη σχετική νομοθεσία (Gropas & Triantafyllidou, 2012). Επιπρόσθετα, το Μάρτιο του 2010 η ελληνική Βουλή ψήφισε το νόμο 3838/2010 (ΦΕΚ 49/Τ.Α'/24-3-2010), γνωστός και ως νόμος Ραγκούση, για την ιδιότητα του πολίτη και την νομιμοποίηση και εισάγει για πρώτη φορά το στοιχείο της αρχής του δικαίου του εδάφους (*jus soli*) (Μιχαήλ, 2014). Ο Ν.3838/2010 με τον τίτλο "Σύγχρονες διατάξεις για την Ελληνική Ιθαγένεια και την πολιτική συμμετοχή των ομογενών και νομίμως διαμενόντων μεταναστών και άλλες διατάξεις" που έρχεται με τη κυβέρνηση του ΓΑΠ και αφορούσε στο καθεστώς των μεταναστών δεύτερης γενιάς, εισάγει μια ρύθμιση/τροποποίηση του κώδικα ιθαγένειας, που λέει ότι τα παιδιά που γεννήθηκαν στην Ελλάδα από αλλοδαπούς

γονείς ή τα παιδιά που γεννήθηκαν από αλλοδαπούς γονείς σε άλλη χώρα και, και οι δύο γονείς τους έχουν πέντε χρόνια νόμιμης παραμονής στην Ελλάδα μπορούν να αποκτήσουν την ελληνική ιθαγένεια εφόσον έχουν συμπληρώσει έξι χρόνια υποχρεωτικής παιδείας σε σχολεία της Ελλάδας, και διέμεναν στην Ελλάδα (Τσεκούρας 2015, Triantafyllidou & Gropas 2012). Ο Ν. 3838 έλεγε δυο πράγματα. Το ένα έλεγε, πενταετής διαμονή, νόμιμη διαμονή των γονέων στη χώρα, η οποία με μια μεταβατική διάταξη είχε γίνει πενταετής διαμονή για έναν από τους δυο γονείς στη χώρα, και το δεύτερο ήταν η γέννηση στη χώρα. Η διαμάχη η μεγάλη που υπήρχε με αυτό το νόμο ήταν μια διαμάχη που υπάρχει σε όλη την Ευρώπη, αν θα παίρνει ιθαγένεια κάποιος ο οποίος έχει γεννηθεί στη χώρα ή κάποιος ο οποίος έχει γεννηθεί από πολίτες της χώρας. Είναι το «δίκαιο του αίματος» όπως λέγεται, το οποίο πιο σωστά είναι το «δίκαιο του πολίτη της χώρας». Αυτό ισχύει σε όλες τις χώρες του κόσμου. Με άλλα λόγια, όποιος προέρχεται από Αμερικανούς είναι Αμερικανός, από Γερμανούς είναι Γερμανός, από Νιγηριανούς είναι Νιγηριανός, κι έχουμε το δικαίωμα του εδάφους, που λέει ότι όσοι γεννιούνται στη χώρα αποκτούν ιθαγένεια (Συρίγος, 2015). Το δικαίωμα του εδάφους αναπτύχθηκε σε χώρες όπως η Αμερική, η αντίστοιχη λογική πέρασε αργότερα και στη Βρετανία και στη συνέχεια απλώθηκε και σε κάποιες άλλες χώρες της Ευρώπης. Η μεγάλη διαμάχη λοιπόν ήταν μεταξύ των οπαδών του δικαίου του αίματος και των οπαδών του δικαίου του εδάφους (Συρίγος, 2015).

Η νέα πραγματικότητα που δημιουργήθηκε προκάλεσε αρκετές αντιδράσεις και δίχασε την κοινή γνώμη με αποτέλεσμα ο νόμος αυτός το Δεκέμβριο του 2012 να κριθεί αντισυνταγματικός από την Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας σε δέκα άρθρα, μεταξύ των οποίων την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας από μετανάστες δεύτερης γενιάς είτε με τη γέννηση (άρθρ. 1^α παρ. 1) είτε την εξαετή φοίτηση σε ελληνικό σχολείο (άρθρ. 1^α παρ. 2), κρίθηκαν ότι αντίκεινται στα άρθρα 1,4 (παρ. 3), 16,25 (παρ. 1) και 29 (παρ. 1) του Συντάγματος (Κοντογιάννη κ.α. 2014). Με την ακύρωση της σχετικής υπουργικής απόφασης, οι ιθαγένειες που είχαν δοθεί με τις προϋποθέσεις του νόμου 3838/2010 ήταν αντισυνταγματικές και χρειάστηκε να ανακληθούν (Ευγενίου, 2014). Ο νόμος αυτός από την μία θίγει την κατοχυρωμένη από το σύνταγμα αρχή του δικαίου του αίματος και από την άλλη δεν παρείχε εγγυήσεις ότι η “διαμονή” και μόνο είναι αρκετή ως απόδειξη των γνήσιων

και ισχυρών δεσμών που θα πρέπει να αποκτήσει ο αιτών ιθαγένειας με την Ελλάδα, και ως συνέπεια ελλόχευε ο κίνδυνος για την εθνική κυριαρχία (Μιχαήλ, 2014).

Με αφορμή το Ν. 3838/2010 περί ιθαγένειας οι Andreouli, Kadianaki και Xenitidou (2016), διερεύνησαν τις κατασκευές της ελληνικής ιθαγένειας χρησιμοποιώντας τις κοινωνικές αναπαραστάσεις και την ανάλυση του λόγου σε συνεντεύξεις που έλαβαν τόσο από Έλληνες όσο και από μετανάστες. Από τη μία, οι μετανάστες υποστήριζαν πως η απόκτηση ιθαγένειας θα τους βοηθήσει σε πρακτικά ζητήματα στην καθημερινότητά τους και στο να έχουν ισότιμα δικαιώματα. Από την άλλη, οι Έλληνες έκαναν λόγο για ζητήματα εθνικής υπαγωγής και διαχώριζαν τους μετανάστες ως πολιτισμικά «Ξένους» όπου αυτό το όριζαν μάλιστα, ως ανασταλτικό παράγοντα για την απόκτηση ιθαγένειας. (Andreouli et., al, 2016). Οι αναπαραστάσεις της ιθαγένειας συνδέονται με τις αναπαραστάσεις του έθνους ως «ιστορικής συνέχειας στο λόγο των Ελλήνων» (Kadianaki, 2016). Κάνοντας λόγο για ιθαγένεια τα άτομα μιλάνε με όρους εθνικούς, πολιτικούς και πολιτισμικούς (Kadianaki, Andreouli, 2015). Οι Kadianaki et al., (2016) συμπεραίνουν ότι «μιλώντας για εθνική ομάδα αυτό που επιτυγχάνεται είναι ο διαχωρισμός των μεταναστών ως «Ξένοι» οι οποίοι επιπλέον, υπάγονται στην ομάδα των πολιτών 2^{ης} κατηγορίας καθώς δεν έχουν την ιθαγένεια και τα ανάλογα δικαιώματα».

Ο νέος νόμος 4251/2014 (ΦΕΚ 80, Τ. Α') «Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης και λοιπές διατάξεις», προβλέπει στο άρθρο 90 τη χορήγηση άδειας διαμονής επί μακρόν διαμένοντος στους πολίτες τρίτων χωρών που διαθέτουν «επαρκή γνώση της ελληνικής γλώσσας, [...] της ελληνικής ιστορίας και του ελληνικού πολιτισμού [...] εφόσον διαμένουν νόμιμα στην Ελλάδα για δώδεκα έτη». Αναφορικά με την άδεια διαμονής της δεύτερης γενιάς, στο άρθρο 108 προβλέπει ότι χορηγείται πενταετής άδεια παραμονής «σε πολίτες τρίτων χωρών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή έχουν συμπληρώσει επιτυχώς έξι τάξεις ελληνικού σχολείου στην Ελλάδα, πριν τη συμπλήρωση του 21ου έτους της ηλικίας τους και διαμένουν νόμιμα στη χώρα».

Σύμφωνα με τις Κοντογιάννη κ.α. (2014), «η διάταξη για τη χορήγηση άδειας μακράς διαμονής ουσιαστικά αποκλείει την απόκτηση ελληνικής ιθαγένειας στα παιδιά με μεταναστευτική καταγωγή, οδηγώντας σε ομάδες πολιτών με διαφορετικά δικαιώματα, στοιχείο που απειλεί την κοινωνική συνοχή του κράτους. Συνεπώς, οι

όποιες προνομιακές πολιτικές πραγματοποιούνται στην εκπαίδευση για τα παιδιά με μεταναστευτικό υπόβαθρο, εκμηδενίζονται με την άρνηση της ιθαγένειας. Στο σημείο αυτό αναδύεται μια αντίφαση της ελληνικής πολιτείας: από τη μια επενδύει στις σπουδές των παιδιών των μεταναστών για να τα εντάξει και από την άλλη αφήνει μετέωρη την πολιτειακή τους ένταξη, δηλαδή τη χορήγηση ιθαγένειας».

Λόγω του ελληνικού καθεστώτος που ισχύει για τη μετανάστευση τα παιδιά των μεταναστών πρώτης γενιάς, μαζί με τους γονείς τους, ασχέτως αν έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, λαμβάνουν μόνο προσωρινές άδειες παραμονής, οι οποίες επεκτείνονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Όταν γίνουν πια ενήλικες πρέπει να αποδείξουν το πού έμειναν στην παιδική τους ηλικία και την υπηκοότητα τους. Και έτσι, μετατρέπονται αυτόματα σε οικονομικούς μετανάστες, παρόλο που τα περισσότερα από αυτά δεν έχουν γνωρίσει άλλο τρόπο ζωής από αυτόν της Ελλάδας. Ωστόσο, τους δίνεται η δυνατότητα να εγγραφούν σε ελληνικά σχολεία και αφού τελειώσουν την εκπαίδευσή τους να εισαχθούν και σε ελληνικά πανεπιστήμια, από τα οποία όμως, ως τώρα δεν έχουν τα ίδια επαγγελματικά δικαιώματα με τους γηγενείς (Κεσίσογλου, 2017).

Σύμφωνα με τον νόμο 4332/2015 (ΦΕΚ 76/Α/9-7-2015) (τροποποίηση διατάξεων κώδικα ελληνικής ιθαγένειας-τροποποίηση του ν. 4251/2014), τέκνο αλλοδαπών που γεννιέται στην Ελλάδα θεμελιώνει δικαίωμα κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας με δήλωση και αίτηση, λόγω γέννησης και φοίτησης σε σχολείο στην Ελλάδα. Το σχέδιο νόμου εισάγει το δικαίωμα κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας από παιδιά αλλοδαπών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα με την προϋπόθεση εγγραφής τους στην πρώτη τάξη Δημοτικού και τη συνέχιση παρακολούθησης του σχολείου κατά το χρόνο υποβολής της δήλωσης και σε συνδυασμό με τη συνεχή νόμιμη διαμονή τους ενός από τους γονείς του για πέντε χρόνια πριν από τη γέννησή του. Περιέχει, επίσης, διατάξεις που αφορούν στην κτήση της ιθαγένειας, όχι μόνο από τα παιδιά των μεταναστών που γεννήθηκαν εδώ, αλλά και για όσα έχουν απολυτήριο ελληνικού Λυκείου και είναι απόφοιτη ΤΕΙ ή ΑΕΙ, καθώς και για τα παιδιά που έχουν πάει εννιά χρόνια σε ελληνικό σχολείο. Η αίτηση καθώς και τα σχετικά δικαιολογητικά, υποβάλλονται από τον ίδιο τον αλλοδαπό στην αρμόδια υπηρεσία της Αποκεντρωμένης Διοίκησης στη χωρική αρμοδιότητα της διαμονής των αιτούντων. (Μάνος, Παπαδοπούλου, Μακρυγιάννη, 2017).

4.6 Μετανάστευση και οικονομική κρίση

Τα τελευταία χρόνια, η οικονομική κρίση που πλήττει την Ελλάδα επιβαρύνει τόσο το βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων πολιτών όσο και των μεταναστών που φιλοξενούνται στο έδαφός της. Εξαιτίας της κρίσης τα κοινωνικο-οικονομικά δεδομένα μεταβάλλονται, όπως δείχνουν και τα στοιχεία διεθνών οργανισμών που επανατοποθετούν την Ελλάδα χαμηλότερα στην κλίμακα των ανεπτυγμένων χωρών χωρίς να διαμορφώνει προς τον παρόν νέα μεταναστευτικά δεδομένα. Αρκετοί είναι οι μετανάστες που εξετάζουν το ενδεχόμενο επιστροφής στα πάτρια εδάφη και άλλοι που με τη βοήθεια του Προγράμματος Επαναπατριsmού που χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση επιστρέφουν στην πατρίδα τους. Ωστόσο, επειδή διατηρούνται σε ισχύ οι συνθήκες εξώθησης των μεταναστών (χαμηλό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, περιβαλλοντική υποβάθμιση, πολιτικοί διωγμοί, πολεμικές συγκρούσεις και εμφύλιες συρράξεις, κ.ά.) εξακολουθούν σε αμείωτο αριθμό οι παράνομες μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα, παρά την ένταση των απαγορευτικών μέτρων και την συμβολή της Ευρωπαϊκής Αστυνομίας. Οι μετανάστες που δεν διαθέτουν χαρτιά προκειμένου να εισέλθουν στη χώρα, χρησιμοποιούν το πέρασμα του Αιγαίου και αυτό γιατί τα θαλάσσια σύνορα της Ελλάδας είναι πιο δύσκολο να ελεγχθούν, θέτοντας έτσι τη ζωή τους σε κίνδυνο (Παπαγεωργίου και Τσιρώνη, 2013).

Μετά το 2008, κλείνει οριστικά ο κύκλος μιας περιόδου ανάπτυξης και εγκαινιάζεται ένας νέος καθοδικός κύκλος για την ελληνική οικονομία με χαρακτηριστικά έντονης ύφεσης και αβεβαιότητας από το 2010 και μετά. Από το φθινόπωρο του 2009 όλοι οι οικονομικοί δείκτες είναι έντονα πτωτικοί (βιομηχανική παραγωγή, εμπόριο και κυρίως οι κατασκευές) (Ζωγραφάκης και Κασίμης, 2014). Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να μεταβάλλεται ραγδαία το καθεστώς απασχόλησης των μεταναστών, με συνέπεια από τη μία να επιδεινώνονται δραστικά οι συνθήκες εργασίας των παράνομων μεταναστών και από την άλλη να υποβαθμίζονται αισθητά οι μετανάστες που είχαν καταφέρει να ενσωματωθούν στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας - κυρίως όσοι προήλθαν από την Αλβανία (Ρακκάς, 2015).

Από το 2010 έως και το 2013 τρεις κυβερνήσεις υιοθέτησαν τρία μνημόνια συνοδευόμενα από αυστηρά μέτρα λιτότητας ώστε να μειώσουν την κρατική έκθεση στο κόστος, και διαρθρωτικές προσαρμογές προκειμένου να βελτιώσουν την

ανταγωνιστικότητα σύμφωνα με τις επιταγές της τρόικα (Ευρωπαϊκή Ένωση, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα). Όπως αναφέρει ο Λαπαβίτσας, η λιτότητα οδήγησε στη μείωση των δημοσίων εξόδων και σε υψηλότερη φορολογία, μειώνοντας έτσι την ζήτηση. Οι ελληνικές επιχειρήσεις αντιμετώπισαν δυσκολίες καθώς οι τράπεζες μείωσαν τη ρευστότητα κεφαλαίου και το αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν να αυξηθούν τα ποσοστά ανεργίας στη χώρα, να μειωθούν τα ποσοστά της κατανάλωσης και να λιγοστέψουν οι επενδύσεις (Μιχαήλ, 2014).

Όλα τα μέτρα απέτυχαν και η οικονομική κρίση στον ελλαδικό χώρο έλαβε μεγαλύτερες διαστάσεις. Οι ζημιές που προκλήθηκαν λόγω των μέτρων λιτότητας δεν ήταν μόνο υλικές αλλά είχαν αντίκτυπο και στις ζωές των ανθρώπων καθώς επηρεάστηκε η ψυχολογία τους αρνητικά. Πολλές οικογένειες αναγκάστηκαν να μειώσουν κάθε δυνατή δαπάνη συμπεριλαμβανομένων διακοπών, διασκέδασης, εξωσχολικών δραστηριοτήτων των παιδιών ακόμη και ειδών πρώτης ανάγκης προκειμένου να επιβιώσουν οικονομικά (Triantafyllidou, 2012).

Η απασχόληση των παράνομων μεταναστών στον τουρισμό, στην αγροτική παραγωγή καθώς και στις άλλες υπηρεσίες εντείνεται, ενώ η εργασία τους υποτιμάται περισσότερο. Αυτό συμβαίνει διότι οι ελληνικές επιχειρήσεις μέσα στην κρίση προσπαθούν να μειώσουν όσο το δυνατόν γίνεται το κόστος εργασίας, ώστε να επιβιώσουν της υπερφορολόγησης και των άλλων δυσκολιών που προκάλεσε η ελληνική ύφεση. Επιπρόσθετα, η στρατηγική των μνημονίων προσβλέπει στην ολοκληρωτική μετατόπιση της αγροτικής παραγωγής και του τουρισμού προς τις εξαγωγές γεγονός που εκθέτει περισσότερο τις ελληνικές επιχειρήσεις στον ανταγωνισμό και δημιουργεί μια περαιτέρω τάση μείωσης του εργατικού κόστους. Σε ό,τι αφορά τους μετανάστες που είχαν καταφέρει να ενσωματωθούν στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας παρατηρείται μια μικρή αλλά συστηματική τάση εγκατάλειψης της Ελλάδας, επαναπατρισμού ή μετεγκατάστασης σε χώρες της Δυτικής/Κεντρικής Ευρώπης (Ρακκάς, 2015). Εξαιτίας της οικονομικής κρίσης οι περισσότεροι Αλβανοί μετανάστες και κυρίως όσοι δεν είχαν σταθερή απασχόληση, έχασαν τη δουλειά τους και κατά συνέπεια και την ασφάλισή τους. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να απονομιμοποιούνται, καθώς δεν μπορούν πια να ανανεώσουν τις (προσωρινές) άδειες διαμονής τους. Οι άδειες παραμονής τους ανανεώνονται κάθε ένα με δύο χρόνια για τα πρώτα δέκα χρόνια, με την προϋπόθεση ότι εργάζονται

νόμιμα και είναι ασφαλισμένοι. Με την οικονομική κρίση όμως αυτή η προϋπόθεση είναι αδύνατον να εκπληρωθεί καθώς οι περισσότεροι από τους μετανάστες δεν έχουν σταθερή απασχόληση κι επομένως δε μπορεί να εξασφαλιστεί το ελάχιστο απαιτούμενο των 25 ημερών εργασίας το μήνα για πέντε μήνες το χρόνο. Επιπρόσθετα, άλλαξε το φορολογικό σύστημα και απαιτούνται 10.200 Ευρώ ετήσιο δηλωμένο εισόδημα (αντί για 5.000 που ίσχυε παλαιότερα) ώστε να μπορεί κάποιος να ανανεώσει την άδεια εργασίας. Οι Έλληνες εργοδότες δεν είναι σε θέση πλέον να δηλώσουν και να ασφαλίσουν τους εργαζομένους τους για ένα τέτοιο ποσό, και η πλειοψηφία των μεταναστών αντιμετωπίζουν το ενδεχόμενο να εγκαταλείψουν την Ελλάδα μόλις λήξουν οι άδειες παραμονής τους ή να παραμείνουν σε αυτή παράνομα. (Μιχαήλ, 2014). Σύμφωνα με την Γκέμι, «η νέα αυτή τάση «από-νομιμοποίησης» έχει προσδώσει νέα δυναμική στην επί δύο δεκαετίες μεταναστευτική πορεία της συγκεκριμένης εθνοτικής ομάδας σε σχέση με το παρόν και το μέλλον». Πολλοί είναι οι Αλβανοί μετανάστες που επαναπροσδιορίζουν τις διεθνικές σχέσεις τους με τα κοινωνικά και οικογενειακά/συγγενικά δίκτυα προκειμένου να ανιχνεύσουν νέες ευκαιρίες απασχόλησης και οικονομικής ευημερίας είτε πίσω στη χώρα τους, είτε σε διάφορες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, διατηρώντας παράλληλα τους δεσμούς τους (τυπικά και άτυπα) με την ελληνική πραγματικότητα (Μιχαήλ και Χρήστου, 2015).

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας (ΕΛ.ΣΤΑΤ) από το έτος 2010 και έπειτα ο αριθμός των Αλβανών μεταναστών που βρίσκονται στον ελλαδικό χώρο ελαττώθηκε σημαντικά για πρώτη φορά κατά τη διάρκεια της 20χρονης παρουσίας τους στην Ελλάδα. Επιπρόσθετα, παρατηρείται μείωση του αριθμού των νομίμων διαμενόντων Αλβανών στην Ελλάδα κατά 130.000 γεγονός που μπορεί να οφείλεται στην έκπτωση από τη νομιμοποίηση των κατόχων προσωρινών αδειών διαμονής, αυξάνοντας έτσι το ποσοστό της παρατυπίας στα 29%. Έτσι, ο αριθμός των παράνομων μεταναστών στην Ελλάδα εμφανίζεται αυξημένος όχι λόγω νέων παράτυπων εισροών αλλά εξαιτίας της αδυναμίας των πρώην νομίμων μεταναστών να ανανεώσουν εκ νέου τις άδειες παραμονής (Triantafyllidou, 2013). Η Ελληνική κυβέρνηση δεν έχει λάβει κάποια σοβαρά και νομικά μέτρα έτσι ώστε να μπορέσει να ελέγξει ή και να περιορίσει το φαινόμενο, αφήνοντας έτσι ανοικτά τα περιθώρια απονομιμοποίησης και διαιωνίζοντας τον φαύλο κύκλο της παρατυπίας (Gemi, 2013).

Από όλες τις πληθυσμιακή ομάδες, αυτή που αντιμετωπίζει πιο επώδυνα τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης είναι η ομάδα των μεταναστριών και κυρίως των μη καταγεγραμμένων μεταναστριών. Οι γυναίκες αυτές στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν καθημερινά, αντιμετωπίζουν τα προβλήματα της οικονομικής κρίσης, καθώς δεν έχουν πρόσβαση σε νομικές, υγειονομικές και κοινωνικές υπηρεσίες, εξαιτίας του φόβου της απέλασης, ενώ όπως δείχνουν σχετικές μελέτες υπάρχουν ελάχιστες ελπίδες να διαφύγουν σε κάποια άλλη χώρα της ΕΕ. Οι ομάδες ανθρωπιστικής βοήθειας μπορούν να καλύψουν μόνο ένα μέρος των πιο πειστικών και άμεσων αναγκών, αλλά το γεγονός ότι ζουν στον ελλαδικό χώρο χωρίς να έχουν επίσημα χαρτιά που να κατοχυρώνουν την παρουσία τους στη χώρα τις αφήνει εκτεθειμένες στις πιο ακραίες συνθήκες εκμετάλλευσης καθώς υφίστανται συνθήκες ανισότητας τόσο στην ευρύτερη κοινωνία όσο και στο εσωτερικό των κοινοτήτων τους. Παράλληλα, η Ελλάδα παραμένει η κύρια πύλη εισόδου στην Ευρωπαϊκή Ένωση για μετανάστες χωρίς χαρτιά γεγονός που όχι μόνο δυσκολεύει τη σχετική πολιτική διαχείριση αλλά και δημιουργεί συνθήκες ασφυκτικών πιέσεων σε παλαιότερους και νεότερους μετανάστες ως προς τις δυνατότητες εύρεσης εργασίας και αξιοπρεπούς διαβίωσης (Παπαγεωργίου και Τσιρώνη, 2013).

Η κρίση στον τομέα των κατασκευών-οικοδομών αυξάνει την ανεργία μεταξύ των ανειδίκευτων ανδρών, τη στιγμή που η πίεση προς τις γυναίκες για φθηνή και άδηλη εργασία στον τομέα των «προσωπικών υπηρεσιών» (καθαριότητα, καθημερινή φροντίδα κ.α.) αυξάνεται. Οι γυναίκες οφείλουν να εργάζονται περισσότερες ώρες, με λιγότερα χρήματα και χωρίς εργασιακά δικαιώματα για να καλύψουν τις βιοτικές ανάγκες της οικογένειάς τους. «Την ίδια στιγμή μεγαλώνει και η πίεση προς έγκυες ή και νέες μητέρες να ελαχιστοποιήσουν το χρονικό διάστημα που μένουν εκτός αγοράς εργασίας. Είναι ακόμη υπαρκτός ο κίνδυνος του ευγονισμού, καθώς οι πιο φτωχές οικογένειες σε ορισμένες περιπτώσεις δεν μπορούν να αντέξουν τη συντήρηση ενός μωρού και επιλέγουν να έχουν ένα αγόρι αντί για κορίτσι» (Παπαγεωργίου και Τσιρώνη, 2013).

Τα στατιστικά μεγέθη της αγοράς εργασίας αποτυπώνουν ανάγλυφα το μέγεθος και τη σοβαρότητα του προβλήματος. Το 1ο τρίμηνο του 2013 το ποσοστό ανεργίας διαμορφώνεται σε 26,2% για τους Έλληνες και 40,4% για τους μετανάστες και ο συνολικός αριθμός των ανέργων φθάνει τα 1.355.237 άτομα εκ των οποίων 166.700 είναι μετανάστες. Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης τα ποσοστά

ανεργίας των μεταναστών αυξάνονται με ταχύτερους ρυθμούς με αποτέλεσμα το 2013 να είναι μεγαλύτερα έναντι των Ελλήνων κατά 14,05 ποσοστιαίες μονάδες. Οι παλαιότεροι μετανάστες (κυρίως Αλβανοί) δέχονται τη μεγαλύτερη πίεση εξαιτίας των συγκριτικά υψηλότερων αμοιβών τους (καθότι συχνά νόμιμοι και καλύτερα δικτυωμένοι) και του υψηλότερου κόστους διαβίωσής τους (οικογενειακή δομή και καλύτερη ένταξη). Μειώνονται οι αμοιβές τους, μετακυλύουν στην ανασφάλιστη απασχόληση ή αλλάζουν απασχόληση. Επιπροσθέτως, η κρίση αυξάνει την πίεση στους μισθούς και την απασχόληση και του γηγενούς πληθυσμού, ενισχύοντας τις κοινωνικές εντάσεις μεταξύ των δύο πληθυσμών, καθώς και τα φαινόμενα ρατσισμού και ξеноφοβίας (Ζωγραφάκης και Κασίμης, 2014). Όπως αναφέρει η Μιχαήλ εξαιτίας της οικονομικής κρίσης αυξήθηκε ο ανταγωνισμός σε σχέση με τη ζήτηση εργασίας εντός της αλβανικής κοινότητας αλλά και ένταση ανάμεσα σε Έλληνες και Αλβανούς και επηρέασε τις μεταξύ τους σχέσεις καθώς και την συλλογική ευημερία. Συνέλαβε ακόμη και στην αναζωπύρωση της εθνοτικής αντιπαλότητας ανάμεσα στις δύο κοινότητες (2014).

Η πιο σημαντική, όμως, εξέλιξη που επισφραγίζεται με την ελληνική κρίση και επηρεάζει έμμεσα, αλλά αποφασιστικά το μεταναστευτικό ζήτημα σχετίζεται με την κλιμάκωση της δημογραφικής κρίσης, καθώς και με την αθρόα φυγή των νεώτερων γενεών από την Ελλάδα που είναι ως επί το πλείστον νέοι και πτυχιούχοι. Σα συνέπεια, κατ' αρχάς επιταχύνονται οι εξελίξεις που έχουν να κάνουν με την συρρίκνωση του ελληνικού πληθυσμού εντός της ελληνικής κοινωνίας. Έπειτα, η φυγή του εξειδικευμένου προσωπικού και των πτυχιούχων, και η υποκατάστασή τους από ανειδίκευτα εργατικά χέρια από την Αφρική, από την Κεντρική Ασία και τη Μέση Ανατολή οδηγεί σε ριζική αλλαγή στην φυσιογνωμία της ελληνικής αγοράς εργασίας, και εν τέλει η θέση της χώρας στο διεθνές καταμερισμό της εργασίας απειλείται με υποβάθμιση: Ανοίγει, έτσι, ο δρόμος για την απόλυτη υποτίμηση της ανειδίκευτης εργασίας στην Ελλάδα, γεγονός που φέρνει ακόμη πιο κοντά την προοπτική να καταστεί η ελληνική οικονομία μια οικονομία εξαγωγών ακατέργαστων αγροτικών προϊόντων, ενεργειακών πόρων και πρώτων υλών όπου θα κυριαρχούν οι Ειδικές Οικονομικές Ζώνες (Ρακκάς, 2015).

Οι Αλβανοί μετανάστες στις αρχές της δεκαετίας του 1990 εγκατέλειπαν τη χώρα τους προκειμένου να αναζητήσουν μια καλύτερη τύχη και καλύτερες συνθήκες ζωής και εργασίας στην Ελλάδα. Ωστόσο, η οικονομική κρίση που πλήττει τα

τελευταία κυρίως χρόνια την χώρα υποδοχής οδηγεί τους πρώτης γενιάς Αλβανούς μετανάστες να εξετάσουν την πιθανότητα για έναν ακόμη οικογενειακό μελλοντικό αποχωρισμό. Από την άλλη, οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς ακολουθούν τα δικά τους όνειρα, τις δικές τους φιλοδοξίες, τις δικές τους προσωπικές εμπειρίες καθώς και όλα τα εφόδια που απέκτησαν στη χώρα υποδοχής ανεξάρτητα συνήθως από την πορεία που αποφασίζουν να χαράξουν οι οικογένειές τους. Ενώ η πρώτη γενιά και οι ηλικιωμένοι σκέφτονται το ενδεχόμενο επιστροφής στη χώρα προέλευσης, η δεύτερη γενιά χαράζει τη δική της πορεία και προτιμάει είτε να μείνει στην Ελλάδα ή να μεταναστεύσει σε κάποια άλλη χώρα. Έτσι η οικονομική κρίση σε συνδυασμό με την επιδείνωση των ευκαιριών ενσωμάτωσης στην Ελλάδα ανοίγει προοπτικές κινητικότητας για τη δεύτερη γενιά. (Μιχαήλ, 2014).

Οι μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς παρουσιάζουν διαφορετικούς βαθμούς ανθεκτικότητας απέναντι στην οικονομική κρίση και αυτό οφείλεται στο ότι δεν έχουν ακολουθήσει την ίδια διαδικασία ενσωμάτωσης. Η κρίση έχει επηρεάσει και τις δύο γενιές, αλλά το κίνητρο της δεύτερης γενιάς να παραμείνει στην χώρα υποδοχής είναι ισχυρότερο ενώ και η αντοχή και επιμονή στο να παραμείνουν στην Ελλάδα δηλώνεται ανοιχτά (Μιχαήλ, 2014).

Όπως σημειώνεται σε έρευνα του Ινστιτούτου Στατιστικής της Αλβανίας (INSTAT) , η επιστροφή των Αλβανών υπηκόων παρουσίασε αύξηση από το 2009 και αποτελεί συνέπεια της κοινωνικής και οικονομικής κρίσης. Συνολικά καταγράφηκαν 133.544 Αλβανοί (98.414 άνδρες και 35. 130 γυναίκες) το διάστημα 2009-2013. Από αυτούς οι επιστρέψαντες από την Ελλάδα αποτελούν το 61%, ενώ αυτοί που επέστρεψαν από την Ιταλία το 32,7%. Η επιστροφή στη χώρα καταγωγής περιγράφεται, στη συντριπτική της πλειοψηφία, ως εθελούσια (Μάνος, Παπαδοπούλου, Μακρυγιάννη, 2017).

Με το νέο Κώδικα Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης (ν. 4251/2014) γίνεται προσπάθεια αντιμετώπισης των αρνητικών συνεπειών της κοινωνικοοικονομικής κρίσης και της αύξησης των προβλημάτων που σχετίζονται με την πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Εντάσσονται ρυθμίσεις που αποσκοπούν κυρίως στον περιορισμό της απώλειας της νόμιμης διαμονής των πολιτών τρίτων χωρών, που έχουν μακροχρόνια διαμονή στη χώρα. Βασικές ρυθμίσεις αποτελούν η μείωση του εισοδηματικού κριτηρίου στα μέλη της οικογένειας, ως απαραίτητη προϋπόθεση για

την ανανέωση της άδειας διαμονής, η μείωση προστίμων (άρθρο 132 και άρθρο 23 νόμου 4252/2014), καθώς και ανανέωση των αδειών διαμονής για τρία έτη με απαραίτητη ωστόσο την προσκόμιση του θεωρημένου βιβλιαρίου υγείας (Χαχαριδάκης, 2015).

4.7 Κοινωνικές έρευνες για τη δεύτερη γενιά μεταναστών

Το μεταναστευτικό φαινόμενο έχει απασχολήσει κατά καιρούς πολλούς ερευνητές και μελετητές παγκοσμίως από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους. Γενικότερα, οι κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες έχουν ασχοληθεί με το μεταναστευτικό φαινόμενο από διαφορετικές σκοπιές, όπως για παράδειγμα από ανθρωπολογικής πλευράς, κοινωνιολογικής πλευράς, ιστορικής κ.ο.κ. Στην συγκεκριμένη υποενότητα παρουσιάζονται μερικές από τις σύγχρονες έρευνες που έχουν διεξαχθεί και αφορούν το ζήτημα Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς. Οι έρευνες αυτές επιλέχθηκαν καθώς σχετίζονται άμεσα με την παρούσα έρευνα.

Ο Gogonas (2006) ασχολήθηκε ερευνητικά με τη γλωσσική μετατόπιση των Αλβανών μεταναστών πρώτης και δεύτερης γενιάς μέσα από μια κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση. Για την έρευνά του η οποία πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της διδακτορικής διατριβής το Δεκέμβριο του 2005 χρησιμοποίησε τόσο ποιοτικές όσο και ποσοτικές μεθόδους και συνέλεξε υλικό από 8 Γυμνάσια της Αττικής. Ασχολήθηκε με τις γλωσσικές δεξιότητες των μαθητών δεύτερης γενιάς που κατάγονται από την Αλβανία και την Αφρική και μελέτησε τις απόψεις των ίδιων των μεταναστών για τη διγλωσσία και την εκπαίδευση των παιδιών τους. Από τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής, όσον αφορά τον αλβανικό πληθυσμό, προκύπτει ότι υπάρχει γλωσσική μετατόπιση στους μαθητές δεύτερης γενιάς καθώς σχεδόν σε όλες τις περιστάσεις χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα. Παράλληλα, προκύπτει ότι η μετατόπιση αυτή οφείλεται και στους ίδιους τους γονείς αφού στην προσπάθειά τους να αφομοιωθούν πιο εύκολα και γρήγορα τα παιδιά τους επιλέγουν να μιλάνε κυρίως την ελληνική γλώσσα καθημερινά μέσα στο σπίτι τους. Ο Gogonas συμπεραίνει πως «η γλωσσική μετατόπιση οφείλεται τόσο στην αρνητική στάση της κοινωνίας όσο και στη μη ενθάρρυνση από το σχολικό περιβάλλον στη χρησιμοποίηση της αλβανικής γλώσσας».

Ο Gogonas (2009) πραγματοποίησε μελέτη η οποία αφορούσε 70 Αλβανούς μαθητές Γυμνασίου, δεύτερης γενιάς μετανάστες (που γεννήθηκαν ή ήλθαν στην Ελλάδα πριν τα 12) στην περιοχή της Αττικής και εξέταζε τη γλωσσική μετατόπιση υπό το πρίσμα της κοινωνικοψυχολογίας. Στην προσπάθειά του να αναδείξει τους λόγους και τις αιτίες της γλωσσικής μετατόπισης των μεταναστών δεύτερης γενιάς από την Αλβανία, από τα αποτελέσματα της έρευνας, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «οι μαθητές β' γενιάς αναπτύσσουν με γρήγορους ρυθμούς γλωσσική μετατόπιση και αυτό οφείλεται στο ότι η αλβανική γλώσσα λειτουργεί ως «στίγμα» περιθωριοποιώντας τους». Οι Αλβανοί γονείς καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε να βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους και να επιτύχουν την όσο το δυνατόν καλύτερη εκπαίδευση των παιδιών τους προκειμένου αυτά να έχουν μελλοντικά καλύτερες ευκαιρίες στον εργασιακό τομέα. Ακόμη, οι Αλβανοί γονείς δε βοηθάνε τους μαθητές στην εκμάθηση της αλβανικής γλώσσας καθώς οι ίδιοι δεν τη χρησιμοποιούν, κι αυτό είναι αποτέλεσμα της κοινωνικής κινητικότητας που επιθυμούν να επιτύχουν στο μέλλον για τα παιδιά τους και της πλήρης ενσωμάτωσής τους στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας. Η επιθυμία αυτή των γονέων για κοινωνική κινητικότητα των παιδιών τους στην Ελλάδα είναι έντονη εξαιτίας του στιγματισμού της αλβανικής γλώσσας αλλά και λόγω της ρευστότητας της αλβανικής εθνοτικής ταυτότητας που χαρακτηρίζει τους Αλβανούς γονείς (Michail 2008, Gogonas 2007).

Οι Gogonas και Michail (2014), διεξήγαγαν έρευνα η οποία πραγματοποιήθηκε μεταξύ του διαστήματος 2009-2010 στην οποία ασχολούνται με τη γλωσσική ικανότητα και την κοινωνική κινητικότητα σε Αλβανούς μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς μέσα από μια κοινωνιογλωσσική προσέγγιση. Για την διεξαγωγή της έρευνας τους χρησιμοποιήθηκαν και ποιοτικές και ποσοτικές μέθοδοι. Σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας ήταν να διερευνήσει τη γλωσσική ικανότητα των ατόμων και ποια γλώσσα επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν σε κάθε επικοινωνιακή περίπτωση. Επιπρόσθετα, οι συγγραφείς προσπαθούν να αναδείξουν πως διαμορφώνονται οι στάσεις τους στην συμβολική αξία της γνώσης της αλβανικής γλώσσας. Καταλήγουν λοιπόν στο συμπέρασμα ότι οι μετανάστες δεύτερης γενιάς ενδιαφέρονται περισσότερο για την ενσωμάτωση τους στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας και να έχουν καλές σχέσεις με τον ελληνικό πληθυσμό. Από την άλλη, οι μετανάστες πρώτης γενιάς δείχνουν να ενδιαφέρονται να διατηρήσουν σχέσεις με τη

χώρα προέλευσης. Η γλωσσική μετατόπιση εντοπίζεται και στις δύο γενιές, με την μόνη διαφορά ότι η πρώτη γενιά χρησιμοποιεί την αλβανική γλώσσα μέσα στο σπίτι, ενώ η δεύτερη γενιά τη χρησιμοποιεί ακόμη λιγότερο. Από τα αποτελέσματα της έρευνας έγινε φανερό ότι οι σχέσεις των μεταναστών/τριών δεύτερης γενιάς με την εθνοτική γλώσσα και την κουλτούρα σιγά-σιγά αποδυναμώνονται. Οι μετανάστες δεύτερης γενιάς απέδιδαν ιδιαίτερη αξία στην συμβολική αξία των ελληνικών, πέρα από την πρακτικότητά τους στην καθημερινότητα. Ταυτόχρονα, συνέδεαν το ζήτημα της γλώσσας με το ρατσισμό, καθώς μιλώντας καλά την ελληνική γλώσσα πίστευαν πως δε θα αντιμετώπιζαν κάποια μορφή προκατάληψης. Γενικότερα, η γλώσσα παίζει σημαντικό ρόλο στη ταυτότητα του ατόμου και παρόλο που οι μετανάστες εκφράζουν την επιθυμία να διατηρήσουν την αλβανική γλώσσα, στην πραγματικότητα συμβαίνει το αντίθετο. Σε αυτό ευθύνεται ως ένα βαθμό, η χώρα εγκατάστασης η οποία δεν βοηθάει με κάποιο ουσιαστικό τρόπο στη διατήρηση των πολυπολιτισμικών στοιχείων. Και το ίδιο το άτομο όμως έχει μερίδιο ευθύνης καθώς έχει μειώσει τη χρήση της αλβανικής γλώσσας στην καθημερινότητα του.

Η Μιχαήλ (2014, 2010), διεξήγαγε εθνογραφική έρευνα υπό το πρίσμα της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας με Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε μεταξύ του χρονικού διαστήματος 2008-2009 σε περιοχές Δυτικής Μακεδονίας και Αττικής και για τη συλλογή των πληροφοριών χρησιμοποιήθηκαν τόσο ποσοτικές όσο και ποιοτικές μέθοδοι. Όπως και ο Γογωνάς (2009), συμπεραίνει πως η γλωσσική μετατόπιση οφείλεται στην επιθυμία της κοινωνικής κινητικότητας, του στιγματισμού της αλβανικής γλώσσας και την ρευστότητα της αλβανικής ταυτότητας που χαρακτηρίζει τους γονείς. Η Μιχαήλ υποστηρίζει πως «το φαινόμενο της γλωσσικής μετατόπισης συνδέεται άμεσα με το ζήτημα της κατασκευής της ταυτότητας».

Κεφάλαιο 5ο

Διεθνικές πρακτικές μεταναστών στην εποχή της οικονομικής κρίσης

1.1 Εισαγωγή

Η οικονομική κρίση που ξέσπασε στην Ελλάδα μετά το 2008 σε συνδυασμό με τα αυστηρά δημοσιοοικονομικά μέτρα που επακολούθησαν έχουν μεταβάλλει δραματικά τις κοινωνικό-οικονομικές συνθήκες τόσο των Ελλήνων όσο και των μεταναστών που φιλοξενούνται στο έδαφός της. Οι περισσότεροι Αλβανοί μετανάστες και κυρίως όσοι δεν είχαν σταθερή απασχόληση, έχασαν τη δουλειά τους και κατά συνέπεια την ασφάλισή τους. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να «από-νομιμοποιούνται» καθώς δεν είναι σε θέση να ανανεώσουν τις προσωρινές άδειες διαμονής τους. Επομένως, ο αριθμός των παράτυπων Αλβανών μεταναστών στον ελλαδικό χώρο εμφανίζεται αυξημένος όχι λόγω νέων παράτυπων εισροών αλλά λόγω της αδυναμίας των πρώην νομίμων μεταναστών να ανανεώσουν τις άδειες παραμονής τους (Τριανταφυλλίδου, 2013). Η ελληνική κυβέρνηση δεν έχει λάβει σοβαρά πολιτικά και νομικά μέτρα για να ελέγξει και να περιορίσει αυτό το φαινόμενο, αφήνοντας έτσι ανοικτά τα περιθώρια έκπτωσης από τη νομιμότητα και διαιωνίζοντας το φαύλο κύκλο της παρατυπίας. Σύμφωνα με την Γκέμι (2013), «η νέα αυτή τάση «από-νομιμοποίησης» έχει προσδώσει νέα δυναμική στην επί δύο δεκαετίες μεταναστευτική πορεία της συγκεκριμένης εθνοτικής ομάδας σε σχέση με το παρόν και το μέλλον» (Γκέμι, 2013:251). Όλες αυτές οι εξελίξεις έχουν ως συνέπεια να διαμορφωθούν νέες τάσεις διεθνικών πρακτικών ως στρατηγική αντιμετώπισης του νέου κοινωνικό-οικονομικού περιβάλλοντος, των κινδύνων που εγκυμονεί το φαινόμενο της «από-νομιμοποίησης» και των αρνητικών επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης. Είναι πλέον προφανές ότι όροι που εν γένει προσδιορίζουν την διαδικασία της κοινωνικής ένταξης έχουν πλέον αντιστραφεί και αντικατασταθεί από έννοιες και διαδικασίες όπως περιθωριοποίηση, αποκλεισμός και από-νομιμοποίηση. Επομένως, πολλοί Αλβανοί μετανάστες επαναπροσδιορίζουν τις διεθνικές σχέσεις/διασυνδέσεις τους με τα κοινωνικά και οικογενειακά/συγγενικά

δίκτυα στην Αλβανία προκειμένου να ανιχνεύσουν νέες ευκαιρίες απασχόλησης και οικονομικής ευημερίας είτε πίσω στην Αλβανία, είτε σε άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, διατηρώντας ταυτόχρονα τους δεσμούς (τυπικά και άτυπα) με την ελληνική πραγματικότητα. Η προοπτική της επιστροφής, έχει λοιπόν προσδώσει μια νέα δυναμική στις διεθνικές πρακτικές, καθώς εμπίπτει στον θεωρητικό ορισμό της «αντιδραστικής διεθνικότητας». Η αντιδραστική διεθνικότητα, εφόσον δεν αποτελεί αποτέλεσμα ορθολογικών αποφάσεων, αλλά αντιθέτως παρορμητική αντίδραση στις εξελίξεις, είναι δυνατόν να αποτελέσει ένα προσωρινό και βραχυπρόθεσμο όφελος που ενδέχεται να οδηγήσει στην αναπαραγωγή ή/και περαιτέρω περιθωριοποίηση των μεταναστών (Γκέμι, 2013).

1.2 Θεωρητικές αποσαφηνίσεις

Παρά την ευρύτατη χρήση της έννοιας της διεθνικότητας στις κοινωνικές επιστήμες, ο όρος «διεθνικότητα» αποτελεί μια έννοια «ομπρέλα» για την κατανόηση μερικών από τις πιο μεταμορφωτικές διαδικασίες και εξελίξεις στις σύγχρονες μεταναστευτικές σπουδές. Συνήθως, η έννοια της διεθνικότητας χρησιμοποιείται για να «οριοθετήσει ένα είδος κοινωνικού σχηματισμού που διαπερνά και εκτείνεται σε εθνικό επίπεδο, όπως είναι τα ενεργά διεθνικά δίκτυα, οι ομάδες και οργανισμοί» (Baubock & Faist, 2010:9). «Το πλέγμα αυτό περιλαμβάνει ταυτόχρονη επικάλυψη δεσμών και διασυνδέσεων ατόμων που βρίσκονται σε γεωγραφικά ξεχωριστές πολιτείες» (Baubock, 2003:5). Ένα άλλο χαρακτηριστικό που έχει κεντρική σημασία για την ανάλυση των διακρατικών κοινωνικών σχηματισμών είναι οι δομές ή τα συστήματα των σχέσεων που συνθέτουν την έννοια των δικτύων (Faist, 2010). Έτσι, «τα συμπαγή και εξαιρετικά ενεργά δίκτυα που εκτείνονται χωρικά σε μεγάλα γεωγραφικά μήκη και πλάτη έχουν πλέον μεταβάλει τις οικογενειακές, κοινωνικές, πολιτισμικές, οικονομικές και πολιτικές σχέσεις, με τις νέες τεχνολογίες να βρίσκονται στον πυρήνα των σύγχρονων διεθνικών δικτύων» (Γκέμι, 2013:262).

Όσον αφορά σε πρακτικό επίπεδο, η διεθνικότητα προσδιορίζεται από τους διασυννοριακούς κοινωνικούς και συμβολικούς δεσμούς και πρακτικές που διατηρούνται τόσο από τα άτομα όσο και από τα νοικοκυριά (Frauser et al., 2012). Υπό αυτή την έννοια η διεθνικότητα αναφέρεται σε ένα πλέγμα πολλαπλών σχέσεων όπως οικογενειακές, θρησκευτικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές οι οποίες

διαπερνούν τα συμβατικά σύνορα των κρατών και συνδέουν τις κοινωνίες καταγωγής με τις κοινωνικές υποδοχές (King, Frykman & Vullnetari, 2013:127).

Πολλοί μελετητές προκειμένου να καταστεί δυνατή η ανάλυση των διαστάσεων των διεθνικών πρακτικών καθώς και η κατανόηση της διεθνικής συμπεριφοράς των μεταναστών, έχουν προτείνει τη χρήση διαφόρων τυπολογιών και μορφών διεθνικότητας. Ο Abrosini (2013) παρουσιάζει μια προσέγγιση η οποία έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Διακρίνει μια κλίμακα διεθνικής οικονομικής εμπλοκής του ατόμου, στο ψηλότερο σημείο της οποίας βρίσκεται η κυκλική διεθνικότητα. Παράλληλα, άλλοι τοποθετούν το ζήτημα της διεθνικής κινητικότητας των μεταναστών στο πλαίσιο της συζήτησης για την ένταξη όπου οι εθνικές πολιτικές καθώς και το καθεστώς της απονομής ιθαγένειας προσλαμβάνονται ως συστηματικές δομές ευκαιρίας οι οποίες μπορούν να ενθαρρύνουν, να αποθαρρύνουν ή να διαμορφώσουν το βαθμό και τις μορφές οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικό-πολιτισμικής συμμετοχής των μεταναστών στις διεθνικές δραστηριότητες. Παρόλο αυτά, με την πάροδο του χρόνου και καθώς η κοινωνική ένταξη βαθιάει, η διεθνική κινητικότητα σταδιακά μειώνεται, εκτός εάν έχουν αναπτυχθεί κατάλληλες συνθήκες για την υιοθέτηση προηγμένων μορφών διεθνικότητας (Abrosini, 2013:16). Σε αντίθεση με αυτή τη προσέγγιση, η μελέτη των Cela et al., (2013) -που εξετάζουν τις σχέσεις του διακρατικού χαρακτήρα με τη διάρκεια διαμονής και ένταξης των μεταναστών της Α. Ευρώπης στην Ιταλία,-δείχνουν μια θετική στάση μεταξύ της οικονομικής ένταξης και του διακρατικού χαρακτήρα, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι οικονομικοί πόροι διευκολύνουν τη διατήρηση και την ανάπτυξη των διασυνοριακών δεσμών (2013). Ο Portes (1999) τονίζει το θετικό ρόλο που έχουν οι διακρατικές δραστηριότητες για την διευκόλυνση της επιτυχούς προσαρμογής στην πρώτη γενιά μεταναστών.

Ταυτόχρονα, αναγνωρίζεται ότι το φαινόμενο της πολιτισμικής διάκρισης και του κοινωνικό-οικονομικού αποκλεισμού μπορεί να οδηγήσει, επίσης, στην αναπαραγωγή των διεθνικών πρακτικών (Faist, 2010:88). Σε αυτή την περίπτωση, η διεθνικότητα μπορεί να εμπλέκεται στη δημιουργία ή/και αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων οι οποίες προσδιορίζονται σε σχέση με την ανισότητα ευκαιριών διαφόρων μορφών κεφαλαίου (οικονομικού, πολιτισμικού και κοινωνικού) και όχι τόσο με το αποτέλεσμα (Faist, 2011).

Σύμφωνα με αυτή τη προσέγγιση, η οικονομική, πολιτική και κοινωνικό-πολιτισμική των μεταναστών σε διεθνικές δραστηριότητες θεωρείται ως μια εναλλακτική στρατηγική αντιμετώπισης του κινδύνου της καθοδικής κινητικότητας (Fauseretal, 2012:10). Παράλληλα εγγράφεται στην προσπάθεια δημιουργίας ενός προστατευτικού περιβάλλοντος απέναντι στις διακρίσεις και περιθωριοποιήσεις που υφίστανται στη χώρα εγκατάστασης (Portes, 1999:471). Η τελευταία αυτή εκδοχή που έχει ονομαστεί ως «αντιδραστική διεθνικότητα», υποδηλώνει ότι όσο πιο μεγάλη είναι η έκθεση στις διακρίσεις τόσο μεγαλύτερη είναι η συμμετοχή των μεταναστών σε διεθνικές δραστηριότητες. Από την άλλη πλευρά, επικρατεί η άποψη ότι η εμπειρία της έκθεσης στην καθοδική κινητικότητα σε συνδυασμό με χαμηλότερες εκπαιδευτικές και επαγγελματικές δεξιότητες, καθώς και τα περιορισμένα δίκτυα στη χώρα προέλευσης, είναι δυνατόν να συμβάλλουν στη διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων από τη στιγμή που εναλλακτικοί τρόποι ανοδικής κινητικότητας δεν είναι διαθέσιμοι (Γκέμι, 2013).

Η έννοια της «αντιδραστικής διεθνικότητας» εκλαμβάνεται ως «μια διαδικασία ατομικής/οικογενειακής αντίδρασης απέναντι τόσο στο νομικό και κοινωνικό αποκλεισμό (από-νομιμοποίηση), όσο και των διακρίσεων που υφίστανται στη δημόσια σφαίρα». Τέλος, αναγνωρίζεται ότι και στην περίπτωση που οι διεθνικοί δεσμοί και δίκτυα πίσω στην Αλβανία ή και σε άλλες χώρες ενεργοποιηθούν επαρκώς, αυτά είναι δυνατόν να παρέχουν μια μικρή ανακούφιση ή πρόσβαση σε ελάχιστους πόρους για έναν καλύτερο και ασφαλέστερο τρόπο διαβίωσης. Η συμβολή αυτή, ωστόσο, εφόσον δεν προκύπτει ως αποτέλεσμα ορθολογικών αποφάσεων αλλά αντιθέτως ως παρορμητική αντίδραση στις εξελίξεις, μπορεί να αποτελέσει ένα προσωρινό και βραχυπρόθεσμο όφελος που ενδέχεται να οδηγήσει στην αναπαραγωγή ή/και περαιτέρω περιθωριοποίηση των μεταναστών (Γκέμι, 2013:265).

1.3 Διεθνικές πρακτικές Αλβανών μεταναστών στην εποχή της οικονομικής κρίσης

Οι Αλβανοί στην προσπάθειά τους να αναζητήσουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και ανοδικής κοινωνικό-οικονομικής κινητικότητας για τα παιδιά τους, μετανάστευσαν στην Ελλάδα. Οι λόγοι που επέλεξαν κυρίως τον ελλαδικό χώρο για

την εγκατάστασή τους είναι: η γειτνίασή του με την Αλβανία, η ευκολία εισόδου (διάσχισης με τα πόδια των αλβανικών συνόρων) και εύρεσης εργασίας, καθώς και η ύπαρξη εθνοτικών δικτύων που διευκόλυναν την αρχική εγκατάσταση στη χώρα. «Έτσι, η Ελλάδα αποτέλεσε την πιο ελκυστική και πολλά υποσχόμενη χώρα για την επίτευξη των μεταναστευτικών τους στόχων» (Γκέμι, 2013:265).

Στην πορεία, και κυρίως μετά τη δυνατότητα νομιμοποίησής τους στον ελλαδικό χώρο (δεκαετία 2000), μπόρεσαν να δημιουργήσουν μεγαλύτερες ευκαιρίες για τα παιδιά τους, να στηρίζουν την οικογένειά τους και να αναβαθμίσουν το κοινωνικό κύρος και την οικονομική θέση πίσω στην πατρίδα τους. Από αυτή την άποψη, η Αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα έχει χαρακτηριστεί ως θεμελιώδης διεθνική (Michail, 2013:270).

Μιλώντας για Αλβανική μετανάστευση, δε θα μπορούσε να παραληφθεί η δυναμική της οικογένειας κυρίως όταν πρόκειται να διερευνηθεί το δίπτυχο: μετανάστευση και διεθνικές πρακτικές. Τα οικογενειακά δίκτυα αποτελούν το βασικό μηχανισμό στήριξης και τη δομή αλληλεγγύης, ταυτόχρονα, μέσω της οποίας εκτυλίχθηκε και αναπτύχθηκε το φαινόμενο της μετανάστευσης των Αλβανών στην Ελλάδα. Επιπροσθέτως, οι περισσότεροι Αλβανοί μετανάστες ταυτίζονται με την στενή ή/και την διευρυμένη έννοια της οικογενειακής δομής (Mai & Paladini, 2013:60).

Η πρώτη φάση της αλβανικής μετανάστευσης (αρχές και μέσα τις δεκαετίες του 1990) προς τον ελλαδικό χώρο, είχε σαν αποτέλεσμα να χωριστούν οι οικογένειες, καθώς μετανάστευαν κυρίως άνδρες αφήνοντας τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας πίσω στην πατρίδα. Αργότερα, όμως, με την έναρξη των προγραμμάτων νομιμοποίησης και τις σχετικές διατάξεις για τα προστατευόμενα μέλη, πολλές οικογένειες συνενώθηκαν ενώ άλλες νέες δημιουργήθηκαν στην Ελλάδα. Η μελέτη του Ιωσηφίδη κ.ά (2007:11-12) έδειξε ότι το κοινωνικό κεφάλαιο σύνδεσης τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αλβανία (ήτοι: οικογενειακοί, συγγενικοί και εθνοτικοί δεσμοί), διαδραματίζει σημαντικότατο ρόλο στην κοινωνική ένταξη των μεταναστών στην Ελλάδα. Μια άλλη έρευνα των Vullentari & King (2009) αναφέρει ότι οι διεθνικές πρακτικές των Αλβανικών νοικοκυριών αυξάνονται συνεχώς, δημιουργώντας έτσι έναν διεθνικό κοινωνικό χώρο. Από την άλλη, στη μελέτη της Michail (2009), υπογραμμίζεται ότι η γεωγραφική εγγύτητα με την Αλβανία

διευκόλυνε τις διεθνικές επενδυτικές πρακτικές των Αλβανών μεταναστών, διατηρώντας παράλληλα ισχυρές διασυνδέσεις με τα μέλη της οικογένειας στη χώρα καταγωγής. Οι μετανάστες διατηρούν δεσμούς με τη χώρα προέλευσης με πολλούς τρόπους: συχνές επισκέψεις, στήσιμο διεθνοποιημένων επιχειρήσεων, χτίσιμο σπιτιών, αγορά διαμερισμάτων, αποστολή εμβασμάτων. Ακόμη, η συγγραφέας υποστηρίζει ότι «οι διεθνικές δραστηριότητες των Αλβανών μεταναστών αποτελούν μια στρατηγική ένταξης ως μια εναλλακτική απάντηση τόσο στην οικονομική και πολιτική αστάθεια στην Αλβανία, όσο και στο προβληματικό μεταναστευτικό περιβάλλον στην Ελλάδα» (Michail, 2013:266).

«Τα μέλη των μεταναστευτικών οικογενειών ακολουθούν συγκεκριμένες (άτυπες επί το πλείστον) πρακτικές και κανόνες οι οποίες λαμβάνουν χώρα σε διεθνικό επίπεδο. Αυτές αναπαράγονται μέσω της διατήρησης διττών διασυνδέσεων τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αλβανία, κατοχυρώνοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, την ιδιότητα του μέλους (membership) εκατέρωθεν. Η κατοχύρωση αυτή αποτελεί μια σημαντική διάσταση της ενταξιακής τους στρατηγικής καθώς εγγράφεται στην προσπάθεια διατήρησης της εν λόγω ιδιότητας και στις δύο χώρες, τόσο σε φυσικό όσο και σε ψυχολογικό επίπεδο» (Γκέμι, 2013:267).

Στην πραγματικότητα, όμως, τα βασικά χαρακτηριστικά της ιδιότητας μέλους έχουν ουσιαστικά, διαταραχθεί και αυτό οφείλεται στο ότι ο βασικός παρανομαστής (απασχόληση) έχει μεταβάλει δραστικά (λόγω υψηλής ανεργίας) το αρχικό περιβάλλον, ακυρώνοντας έτσι τη βασική αποστολή ή τη μεταναστευτική συνθήκη των Αλβανών στην Ελλάδα. Οι οικογένειες που βρίσκονται στον ελλαδικό χώρο έχουν υποστεί μια νέα εθνική «ρήξη» η οποία οφείλεται αφενός στην αδυναμία διατήρησης ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης στην Ελλάδα, και αφετέρου στην ανάγκη δημιουργίας ενός νέου και βιώσιμου νοικοκυριού στη χώρα καταγωγής, η οποία φαινομενικά, παραμένει φτωχή και ανοργάνωτη (King, Frykman & Vullnetari, 2013:137). Συνεπώς, με τις διεθνικές διασυνδέσεις να επαναπροσδιορίζονται υπό την πίεση της οικονομικής κρίσης και την ιδιότητα του μέλους (membership) να αμφισβητείται, οι διεθνικές πρακτικές έχουν μεταβληθεί ριζικά. Ορισμένες, λοιπόν πρακτικές δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν με την ίδια ένταση και έκταση όπως πριν, ενώ άλλες έχουν αναγκαστικά ακυρωθεί (Michail, 2009). Με τις εξελίξεις αυτές, το ερώτημα που τίθεται είναι πώς διαγράφονται οι νέες διεθνικές πρακτικές και επίσης με ποιον τρόπο, ποια μέσα και προοπτική διαμορφώνονται αυτές.

Έρευνα πραγματοποιήθηκε από την Γκέμι (2013) σε 70 Αλβανούς μετανάστες την περίοδο από τον Αύγουστο έως και τον Δεκέμβριο του 2013. Η βασική ομάδα εστίασης ήταν η πρώτη γενιά (57%) Αλβανών μεταναστών, αλλά συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν επίσης με νεαρά πρόσωπα δεύτερης γενιάς (43%). Ο στόχος είναι η διαγενεακή προσέγγιση της πραγματικότητας σε σχέση με τους τρόπους και τις μορφές που οι δύο αυτές γενιές βιώνουν τις διεθνικές πρακτικές και τις σχετικές εμπειρίες που αυτές συνεπάγονται.

Εμβάσματα και ανεργία

Οι Αλβανοί μετανάστες που ζούσαν και εργάζονταν στον ελλαδικό χώρο προκειμένου να συμβάλλουν στην οικονομική συμβίωση της οικογένειάς τους αλλά και γενικότερα στη μείωση της φτώχειας στην πατρίδα τους, στέλνανε εμβάσματα. Σύμφωνα με τους Mai και Schwand-Sievers (2003), «ένας Αλβανός με μια καλή δουλειά στο εξωτερικό μπορεί να στηρίξει οικονομικά τουλάχιστον πέντε ανθρώπους στην Αλβανία» (2003:241). Πολλοί Αλβανοί μετανάστες όπως αναφέρουν οι Vullnetari και King, προτιμούν να κάνουν λιγότερο εξειδικευμένες εργασίες και να βρίσκονται εκτεθειμένοι στον κοινωνικό αποκλεισμό προκειμένου να διατηρήσουν ή να αποκτήσουν υψηλότερη κοινωνική θέση στην Αλβανία (2011). Τα διεθνικά πρότυπα των Αλβανών μεταναστών σε σχέση με τα εμβάσματα και την οικονομική συμβολή στην ευημερία των οικογενειών τους ακολουθούν την παρακάτω διαδρομή: εξοικονόμηση χρημάτων στην Ελλάδα-αποστολή χρημάτων μέσω εμβασμάτων στην Αλβανία-χτίσιμο σπιτιού στην Αλβανία και φροντίδα της οικογένειας-απόκτηση κύρους και βελτίωση κοινωνικής θέσης- διευκόλυνση ροής αγαθών ανάμεσα στις δύο χώρες- δημιουργία επιχειρηματικών επενδύσεων στην Ελλάδα, την Αλβανία και ανάμεσα στις δύο (Γκέμι, 2013:269). Τα εμβάσματα των Αλβανών μεταναστών ενίσχυσαν την αλβανική οικονομία καθώς έδωσαν τη δυνατότητα αναβάθμισης του οικογενειακού εισοδήματος και των προδιαγραφών διαβίωσης στην ευρύτερη τοπική κοινότητα, δημιουργώντας παράλληλα όμως σχέσεις οικονομικής εξάρτησης και παρασιτισμού. Όταν λοιπόν η οικονομική κρίση χτύπησε την ελληνική οικονομία, οι αλυσιδωτές συνέπειες που ακολούθησαν χτύπησαν και την Αλβανία. Η οικονομική κρίση, η ανεργία και η γενικότερη «από-νομιμοποίηση» των κοινωνικό-οικονομικών κεκτημένων, οδήγησαν στη διακοπή της μεταφοράς κεφαλαίου (εμβάσματα ή/και άλλες δραστηριότητες) στην Αλβανία. Μέσα από τη διαπραγμάτευση της

προσαρμογής, οι διεθνικές πρακτικές μετασχηματίστηκαν επίσης προκειμένου να ανταποκριθούν στα νέα δεδομένα και στις δύο χώρες .

Η οικονομική κρίση που πλήττει τη χώρα έχει σαν αποτέλεσμα την ανασφάλεια, το άγχος και το αίσθημα ντροπής και αποτυχίας (κυρίως στους άνδρες) που προκαλεί η αδυναμία να εξασφαλίσουν τόσο υλικές ανάγκες της οικογένειας στην Ελλάδα, όσο και τα εμβάσματα στην υπόλοιπη οικογένεια στην Αλβανία. Αυτές αποτελούσαν τις πιο σημαντικές διεθνικές δραστηριότητες που συνέβαλαν στη διατήρηση των διασυνδέσεων με την πατρίδα τους. Στα μάτια των μελών μιας οικογένειας, ένας πετυχημένος/η μετανάστης/στρια θα πρέπει να επιδειξει την κοινωνική του καταξίωση μέσω υλικών επιτευγμάτων και αγαθών (Michail, 2013). Η επιτυχία του δε ως μετανάστη στο εξωτερικό, αξιολογείται με βάση της επενδύσεις που έχει κάνει στην πατρίδα του. Δηλαδή, αν έχει φτιάξει καινούργιο σπίτι, επισκευή παλιού, αγορά γης, στήσιμο κάποιας επιχείρησης αλλά και από την ευημερία που μαρτυράει ο υλικός πλούτος που επιδεικνύει. Η οικονομική κρίση κατέστησε πλέον αδύνατες αυτές τις επενδύσεις, ενώ σταμάτησε ή μειώθηκε και η ροή των εμβασμάτων προς τους στενούς συγγενείς πίσω στην πατρίδα. (Μιχαήλ, 2014). Στις μέρες μας, οι Αλβανοί μετανάστες αδυνατούν να διατηρήσουν τις ίδιες διεθνικές πρακτικές και τις ίδιες αναπτυξιακές φιλοδοξίες για τις οικογένειές τους εκατέρωθεν.

Σύμφωνα με την έρευνα της Γκέμι (2013), η αύξηση των επαφών και διασυνδέσεων με τα οικογενειακά δίκτυα εγκαινιάζει μια νέα, άγνωστη έως σήμερα σχέση εξάρτησης των Αλβανών μεταναστών από τα σχετικά δίκτυα στην πατρίδα. Οι ρόλοι έχουν πλέον αντιστραφεί. Με άλλα λόγια, τα μέλη της οικογένειας που βρίσκονταν στην Αλβανία και κάποτε λάμβαναν εμβάσματα πρέπει τώρα να γίνουν στήριγμα για την εξεύρεση εργασίας όταν πρόκειται για την πιθανή επιστροφή των μελών της οικογένειας που βρίσκονται άνεργοι στην Ελλάδα. Υπάρχουν και περιπτώσεις όπου οι Αλβανοί μετανάστες που βρίσκονται στον ελλαδικό χώρο να στηρίζονται σε εμβάσματα που τους στέλνουν τα μέλη των οικογενειών τους στην Αλβανία.

Ενώ παλαιότερα οι Αλβανοί μετανάστες διέκοπταν τις διασυνδέσεις με τα δίκτυα στην πατρίδα τους μόλις έφευγαν από αυτή, στις μέρες μας ζητούν απεγνωσμένα την επανασύνδεση και επανα-κοινωνικοποίηση στη χώρα καταγωγής ενώ βρίσκονται ακόμη στην Ελλάδα. Επομένως, οι διεθνικές τους πρακτικές

καθοδηγούνται από τις άνω ανάγκες και ως εκ τούτου εμπίπτουν στην έννοια της αντιδραστικής διεθνικότητας. Έτσι, ως αντιστάθμισμα και στην πιθανή καθοδική κινητικότητα και περιθωριοποίηση οι Αλβανοί μετανάστες έχουν περιορίσει τη συμμετοχή τους στον κοινωνικοοικονομικό βίο της Ελλάδας και έχουν αυξήσει τις διεθνικές τους δραστηριότητες (Γκέμι, 2013).

Συνθήκες διαβίωσης και συμμετοχής

Στη μελέτη της Vullnetari (2012) αναφέρεται ότι οι διεθνικές πρακτικές των μεταναστών που είναι εγκατεστημένοι στη μεθόρια περιοχή μεταξύ Αλβανίας και Ελλάδας βασίζονται στη δυνατότητα κυκλικών μετακινήσεων μεταξύ των δύο χωρών. Από την άλλη, η έρευνα της Michail (2009), κάνει λόγο για το διεθνικό χαρακτήρα του επενδυτικού κεφαλαίου και της κινητικότητας των Αλβανών μεταναστών, που δημιούργησε, τουλάχιστον μέχρι το 2008 που ολοκληρώθηκε η εν λόγω έρευνά της, τις βάσεις για την προσωπική και οικογενειακή ανάπτυξη καθώς και την αύξηση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και στις δύο χώρες.

Η έρευνα της Γκέμι (2013), που διεξήχθη στο απόγειο της οικονομικής κρίσης, εντόπισε μια τάση ανατροπής των παραδοσιακών διεθνικών πρακτικών. Η τάση αυτή, περιορίζει την περεταίρω ανάπτυξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας και ως εκ τούτου, της προοπτικής για ανοδική κοινωνικο-οικονομική κινητικότητα. Επιπρόσθετα, από τις συνεντεύξεις γίνεται φανερό ότι πολλοί είναι αυτοί που παλεύουν σκληρά προκειμένου να περιορίσουν τις επιπτώσεις της κοινωνικό-οικονομικής περιθωριοποίησης. Πολλοί είναι εκείνοι που στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν ορισμένα πολύτιμα κατά τη γνώμη τους κεκτημένα όπως είναι η ποιότητα της εκπαίδευσης για τα παιδιά τους, επιστρέφουν στην πατρίδα τους αφήνοντας πίσω τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Προσπαθούν δηλαδή να μειώσουν καθημερινές δαπάνες για να καταστεί εφικτή η εκπλήρωση κάποιων σημαντικότερων στόχων. Ακόμη, για πολλούς συμμετέχοντες στην έρευνα η οικονομική κρίση έχει σηματοδοτήσει την αύξηση της διεθνικής κινητικότητας μεταξύ των μελών μιας οικογένειας με τυπικές εμπλοκές βέβαια λόγω της από-νομιμοποίησης πολλών. Για κάποιους άλλους η οικονομική κρίση θα μπορούσε να λειτουργήσει και ως ευκαιρία για επενδύσεις στην Αλβανία, όμως η διάσπαση της οικογένειας θέτει τις οικογενειακές σχέσεις σε νέες δοκιμασίες. Αξιοσημείωτο είναι επίσης και το γεγονός ότι με την οικονομική κρίση συμμετείχαν περισσότεροι

Αλβανοί μετανάστες με την ψήφο τους στις εθνικές εκλογές που πραγματοποιήθηκαν στην Αλβανία τον Ιούνιο του 2013. Και αυτό γιατί οι Αλβανοί μετανάστες βλέπουν τις εκλογές ως μια εναλλακτική λύση για να συνδεθούν με κάποιο κόμμα ή πολιτικό πρόσωπο με την ελπίδα ότι ως αντάλλαγμα θα τους προσφέρει κάποια ασφαλή δουλειά.

Διαπραγμάτευση και επιστροφή

Η οικονομική κρίση που πλήττει την Ελλάδα, έχει αναγκάσει πολλούς Αλβανούς μετανάστες να εξετάζουν το ενδεχόμενο επιστροφής πίσω στην πατρίδα προκειμένου να αποφύγουν τις αρνητικές της συνέπειες και την επικείμενη «από-νομιμοποίηση». Σύμφωνα με την μελέτη των Gedeshi και De Zwager, οι Αλβανοί μετανάστες που βρίσκονται στην Ελλάδα εξετάζουν σε μεγαλύτερο βαθμό την προοπτική της επιστροφής από εκείνους που ζουν στην Ιταλία (2012). Όπως αναφέρει η Τριανταφυλλίδου, εάν ένας μετανάστης βρίσκεται στην Ελλάδα μαζί με την οικογένειά του, τα παιδιά είναι συνήθως απρόθυμα να ακολουθήσουν τους γονείς τους και αυτό συμβαίνει και ορισμένες φορές και σε ηλικιακά μεγαλύτερους (2012). Σε ορισμένες περιπτώσεις, η οικογενειακή κατάσταση της ευρύτερης οικογένειας στην Αλβανία, παίζει σημαντικό ρόλο στην απόφαση επιστροφής. Πολλοί από τους ερωτηθέντες της έρευνας φαίνονται να είναι απογοητευμένοι από την κοινωνικό-οικονομική κατάσταση που επικρατεί και στις δύο χώρες. Έρχονται αντιμέτωποι με σοβαρά διλήματα και μη όντας έτοιμοι να αξιολογήσουν με ορθολογική σκέψη τα αρνητικά και τα θετικά τις κάθε χώρας παίρνουν αποφάσεις με «θολωμένη» κρίση. Αρκετοί είναι και αυτοί που δε θα ήθελαν να ζήσουν ξανά την διαδικασία της μετανάστευσης και της ένταξης ακόμη και όταν πρόκειται για τη χώρα καταγωγής τους. Επομένως, πολλοί είναι εκείνοι που πιθανόν να εξετάζουν το ενδεχόμενο επιστροφής στα πάτρια εδάφη, το πότε θα πραγματοποιηθεί όμως έγκειται στην σύσταση της οικογένειας (π.χ. ηλικία παιδιών), την ικανότητα διατήρησης των διεθνικών πρακτικών, τη διάρκεια και το βάθος της κρίσης, και τη δυναμική των παραγόντων έλξης, όπως είναι τα δίκτυα. Παράλληλα, όπως αναφέρει ο Faist, αντί της μόνιμης επιστροφής, προσωρινές επισκέψεις καθώς και άλλες μορφές διεθνικών πρακτικών μπορεί ενδιάμεσα να πραγματοποιηθούν (2010). Εκτιμάται ωστόσο, ότι οι πιο πρόσφατα επιστρέψαντες είναι πιο πιθανόν να μεταναστεύσουν εκ νέου στο κοντινό μέλλον. Το κοινωνικό κεφάλαιο που έχουν αποκτήσει, βοηθά επίσης στο να

μεταναστεύσουν ξανά, εφόσον διαπιστώσουν ότι οι συνθήκες διαβίωσης στην Αλβανία δεν είναι πλέον ικανοποιητικές για αυτούς (Γκέμι, 2013).

Από τη μία, η πρώτη γενιά προσπαθεί να διαπραγματευτεί τη νέα συνθήκη «από-νομιμοποίησης», η δεύτερη γενιά από την άλλη, αγωνίζεται για την οριοθέτηση της ταυτότητάς της. Οι περισσότεροι μετανάστες δεύτερης γενιάς είναι τυπικά Αλβανοί πολίτες διότι πρώτον, έχουν μόνο αλβανικό διαβατήριο και δεύτερον, η Αλβανία έχει εγγραφεί στη συνείδησή τους ως χώρα των γονέων τους στην οποία οι περισσότεροι γεννήθηκαν. Η αντίφαση, ωστόσο, έγκειται στο ότι ενώ τυπικά εμφανίζονται ως Αλβανοί, στην πραγματικότητα το σημείο αναφοράς τους είναι η Ελλάδα στην οποία μεγάλωσαν, σπούδασαν και κοινωνικοποιήθηκαν (Γκέμι, 2013).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.1 Σκοπός και στόχοι της έρευνας

Σκοπός της παρούσας έρευνας αποτελεί η διερεύνηση των απόψεων και των αντιλήψεων φοιτητών μεταναστών δεύτερης γενιάς σχετικά με την αποδοχή τους και τον τρόπο ζωής τους στην Ελλάδα εν όψει της οικονομικής κρίσης. Φοιτητές τμημάτων πανεπιστημιακής και τεχνολογικής εκπαίδευσης διερωτήθηκαν σχετικά με την προέλευσή τους στον ελλαδικό χώρο, τον τρόπο που αντιμετωπίστηκαν στην αρχή αλλά και τον τρόπο που αντιμετωπίζονται τώρα από τους Έλληνες πολίτες, τις εθνικιστικές διαφορές που παρατηρούν τόσο στον περίγυρό τους όσο και στον εαυτό τους και τα κύρια και δευτερεύοντα συναισθήματά τους για την Ελληνική εθνικότητα και κατά πόσο την ασπάζονται και ταυτίζονται με αυτή. Στον αντίποδα, μελετήθηκαν και οι απόψεις και οπτικές των φοιτητών για την κατάσταση της χώρας υπό την οικονομική κρίση. Διατυπώθηκαν οι ανασφάλειες και οι οπτικές των φοιτητών για τον μέλλον και την εξέλιξη τους στην Ελλάδα και έγιναν συγκρίσεις με την υφιστάμενη κατάσταση στην χώρα καταγωγής τους. Μελετήθηκε παράλληλα το εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας και το εργασιακό περιβάλλον συμπεριλαμβανομένων των διαθέσιμων θέσεων εργασίας και επαγγελματικής ανέλιξης στην χώρα.

1.2 Ερευνητικά ερωτήματα

Η παρούσα έρευνα θα προσπαθήσει να ερευνήσει τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

1. Σε τι επίπεδο έχουν αφομοιώσει οι φοιτητές την Ελληνική γλώσσα και ποιο είναι το επίπεδο γνώσεων γραφής και ομιλίας της γλώσσας του τόπου καταγωγής τους;
2. Ποια είναι η εθνοτική ομάδα ταύτισης των φοιτητών;

3. Ποιος είναι ο βαθμός εξοικείωσης και ποιος ο τρόπος χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης;
4. Ποια είναι τα συναισθήματα και οι επαφές των φοιτητών με την χώρα καταγωγής τους;
5. Ποια είναι τα συναισθήματα των φοιτητών σε σχέση με την οικονομική κατάσταση της χώρας και ποια η προοπτική για το μέλλον τους;
6. Ποια είναι η κρίση των φοιτητών αναφορικά με το εκπαιδευτικό σύστημα τόσο σαν οργάνωση όσο και σαν κοινότητα;

1.3 Μεθοδολογία και περιγραφή του δείγματος της έρευνας

Τα εμπειρικά δεδομένα για την μελέτη αυτή προέκυψαν μέσα από μακροσκελείς συνεντεύξεις Αλβανών, Βουλγάρων και Ρουμάνων μεταναστών/τριών δεύτερης γενιάς. Αποτελεί μέρος μιας εθνογραφικής έρευνας από την σκοπιά της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, μεταξύ του διαστήματος 2012-2013. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν από την καθηγήτρια Μιχαήλ και από φοιτήτριες και φοιτητές στο πλαίσιο του μαθήματος «Μειονότητες, Μετανάστες και Εκπαίδευση» του χειμερινού εξαμήνου της ακαδημαϊκής χρονιάς 2012-2013.

Το δείγμα που αξιοποιήθηκε για την παρούσα έρευνα αποτέλεσαν 50 νέοι μετανάστες 2^{ης} γενιάς που γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή ήλθαν στην Ελλάδα μέχρι την ηλικία των 12 χρόνων. Συγκεκριμένα, επιλέχθηκαν τυχαία μετανάστες 2^{ης} γενιάς, φοιτητές και απόφοιτοι ελληνικών Πανεπιστημίων/ΙΕΚ/ΤΕΙ/ΟΑΕΔ από διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Στην έρευνα συμμετείχαν 35 γυναίκες και 15 άνδρες. Από αυτούς 30 γεννήθηκαν στην Αλβανία, 14 στην Ελλάδα, 4 στην Ρουμανία και 2 στην Βουλγαρία. Οι ηλικίες ποικίλουν ανάλογα με το έτος σπουδών. Ειδικότερα κυμαίνονται από την ηλικία των 18-20, αλλά υπήρξαν και μεγαλύτερες ηλικίες 21-24 και 25 και άνω εφόσον η έρευνα απευθύνεται τόσο σε φοιτητές όσο και σε απόφοιτους μετανάστες 2^{ης} γενιάς. Στην πλειοψηφία τους οι συμμετέχοντες/ουσες στην έρευνα βρίσκονταν στην Ελλάδα 19-22 χρόνια (22 άτομα), 18 άτομα βρίσκονταν στην Ελλάδα 14-18 χρόνια, 7 άτομα βρίσκονταν στην Ελλάδα 8 έως 10 χρόνια και τέλος 3 άτομα πάνω από 24 χρόνια. Οι συμμετέχοντες προέρχονται από διάφορα μέρη της Ελλάδας (Θεσσαλονίκη, Φλώρινα, Κατερίνη, Αριδαία (Νομού Πέλλας), Αθήνα, Βέροια Ημαθίας, Κεφαλονιά, Άσπρο (Νομού Πέλλας), Δεσκάτη

(Γρεβενών), Δροσερό (Γιαννιτσών), Αγρίνιο (Ν. Αιτωλ.), Καλοχώρι (Θεσσαλονίκης), Αράχοβα, Κέρκυρα, Βελεστίνο Βόλου, Κόρινθο, Λάρισα, Μακροχώρι Ημαθίας, Ευλόκαστρο, Πάτρα, Πατρίδα Ημαθίας, Πουρνό Εύβοιας, Πρέσπες, Τύρναβο, Αρτάκη Εύβοιας, Φίλυρο Θεσσαλονίκης). Όσον αφορούσε το επίπεδο μόρφωσης των συμμετεχόντων στην έρευνα παρατηρήσαμε ότι αυτό ήταν αρκετά υψηλό καθώς το 52% (26 άτομα) ανήκαν στην κατηγορία «Πτυχιούχος ΑΕΙ», το 22% (11 άτομα) στην κατηγορία «Πτυχιούχος ΤΕΙ», το 18% (9 άτομα) «Πτυχιούχος ΙΕΚ» και το 8% (4 άτομα) «Πτυχιούχος ΟΑΕΔ».

Ο περιοριστικός όρος που θέσαμε για την επιλογή του δείγματος ήταν οι μετανάστες δεύτερης γενιάς να έχουν έλθει στην Ελλάδα πριν το δωδέκατο έτος της ηλικίας τους.

Πραγματοποιήθηκε ποιοτική ερευνητική μέθοδος, και ως τεχνική συλλογής δεδομένων αξιοποιήθηκε η δομημένη συνέντευξη. Αναλυτικότερα, αφού πραγματοποιήθηκε το προσχέδιο των ερωτήσεων, ακολούθησε η αναζήτηση ατόμων που θα μπορούσαν να συμμετέχουν στην συνέντευξη. Έπειτα, έγινε απόπειρα προσέγγισης εκείνων των ατόμων από τους οποίους θέλανε να αποσπάσουν συνέντευξη και στη συνέχεια ενημέρωση ότι θα γίνει μαγνητοφώνηση και έπειτα απομαγνητοφώνηση των λεγόμενων τους και φυσικά πως θα διατηρηθεί η ανωνυμία τους. Όταν κατέληξαν στο τελικό δείγμα, ξεκίνησε η διεξαγωγή των συνεντεύξεων με τη βοήθεια του οδηγού συνέντευξης.

Για την διεξαγωγή της συνέντευξης δημιουργήθηκε ένα ερωτηματολόγιο με συνολικά 53 ερωτήσεις. Οι πρώτες 13 αποτελούσαν τα απογραφικά στοιχεία του δείγματος και οι υπόλοιπες 40 ήταν ερωτήσεις ανοιχτού τύπου βασισμένες σε 4 θεματικούς άξονες. Στις ερωτήσεις ανοιχτού τύπου οι απαντήσεις θα μπορούσαν να ήταν σύντομες, αλλά υπήρχε και η δυνατότητα ανάπτυξης μεγαλύτερης απάντησης για όποιον ήθελε να εκφράσει με λεπτομερή τρόπο την άποψή του. Ενδεικτικότερα στον **Πίνακα 1**. φαίνονται τόσο οι θεματικοί άξονες όσο και ο τίτλοι τους:

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ	ΤΙΤΛΟΙ ΘΕΜΑΤΙΚΩΝ ΑΞΟΝΩΝ
ΘΕΜΑΤΙΚΗ 1	ΓΕΝΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

ΘΕΜΑΤΙΚΗ 2	ΕΘΝΟΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ
ΘΕΜΑΤΙΚΗ 3	ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ
ΘΕΜΑΤΙΚΗ 4	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Πίνακας 1.

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε ήταν η ατομική συνέντευξη η οποία δίνει την δυνατότητα στον ερευνητή να διερευνήσει σε βάθος την προσωπική άποψη του υποκειμένου (Burton, 2000, σ. 199). Οι ερωτήσεις που επιλέχθηκαν για την συνέντευξη της παρούσας έρευνας είναι ανοιχτού τύπου (open questions). Αυτό το είδος ερωτήσεων παρέχει στον ερωτώμενο την δυνατότητα να απαντήσει στις ερωτήσεις όχι μονολεκτικά (με ναι ή όχι), αλλά περιφραστικά και με τους δικούς του όρους (Patton, 1990, σ. 295). Αξίζει να σημειωθεί ότι η διατύπωση των ανοιχτών ερωτήσεων είναι τέτοια που να προκαλεί όσο το δυνατόν πιο εκτεταμένες και λεπτομερείς αφηγήσεις από την πλευρά των συμμετεχόντων στην διαδικασία της έρευνας Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να προκύπτουν ποιοτικά δεδομένα τα οποία είναι πλούσια σε ερμηνείες και να συμβάλλουν στην κατανόηση της λογικής των ατομικών και συλλογικών πρακτικών καθώς και στις σχέσεις με ευρύτερες κοινωνικές διεργασίες και δομές (Ιωσηφίδης, 2017). Σε αντίθεση με τις ερωτήσεις κλειστού τύπου (closed questions), ο ερωτώμενος έχει την ευκαιρία να εκφραστεί με μεγαλύτερη ελευθερία χωρίς να νιώθει κατευθυνόμενος από τον ερευνητή (Burton, 2000). Η διάρκεια της κάθε συνέντευξης είναι διαφορετική. Υπήρξαν συνεντεύξεις που διήρκησαν περίπου 20 λεπτά αλλά και συνεντεύξεις που διήρκησαν έως και 110 λεπτά.

Κατά τη διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας, τηρήθηκαν οι βασικές αρχές της ηθικής και δεοντολογίας οι οποίες πρέπει να διέπουν κάθε ερευνητική μελέτη και τηρήθηκε η εμπιστευτικότητα και η ανωνυμία. Στους πληροφορητές/τριες δόθηκαν ψευδώνυμα για να διατηρηθεί η ανωνυμία τους. Για τη χρήση του μαγνητοφώνου μάλιστα ζητήθηκε ξεχωριστά άδεια από κάθε ερωτώμενο, παρέχοντας τη διαβεβαίωση για την αξιόπιστη μέθοδο διαχείρισης των πληροφοριών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

2.1 Εισαγωγή

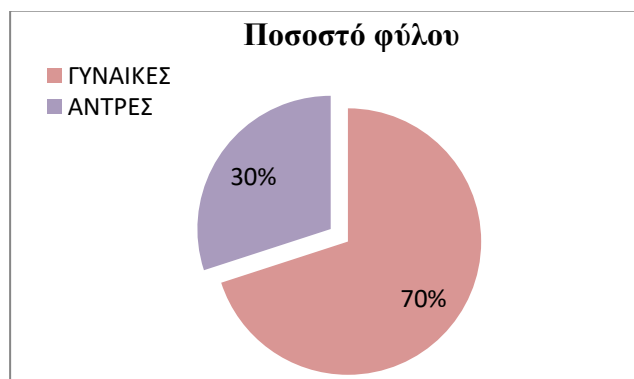
Στο κεφάλαιο αυτό πραγματοποιείται λεπτομερής περιγραφή των αποτελεσμάτων της έρευνας που πραγματοποιήθηκε μέσω της συνέντευξης. Για την παρούσα έρευνα επιλέχθηκε ως το πλέον κατάλληλο εργαλείο η συνέντευξη, καθώς αποτελεί μια από τις πιο κοινά αναγνωρισμένες μορφές της ποιοτικής ερευνητικής μεθόδου (Maison, 2003).

Παρακάτω παρατίθενται αναλυτικά τα αποτελέσματα της έρευνας με τη χρήση γραφημάτων και σχολίων. Τα γραφήματα αποτελούν χρήσιμα μέσα για να παρουσιαστούν τα δεδομένα, σύντομα, περιεκτικά και με σαφήνεια. Στην έρευνα συμμετείχαν 50 μετανάστες δεύτερης γενιάς οι οποίοι ήταν αλβανικής, βουλγάρικης και ρουμάνικης καταγωγής.

2.2 Απογραφικά στοιχεία της έρευνας

ΦΥΛΟ

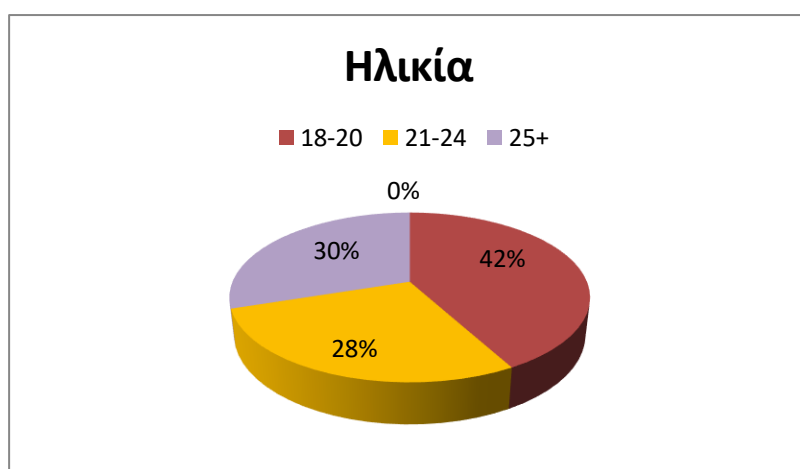
Ξεκινώντας με την ανάλυση του φύλου από τα αποτελέσματα της έρευνας γίνεται φανερό ότι η μεγάλη πλειοψηφία των συμμετεχόντων ήταν γυναίκες 70% , ενώ το 30% άνδρες.

Σχήμα 2.1

ΗΛΙΚΙΑ

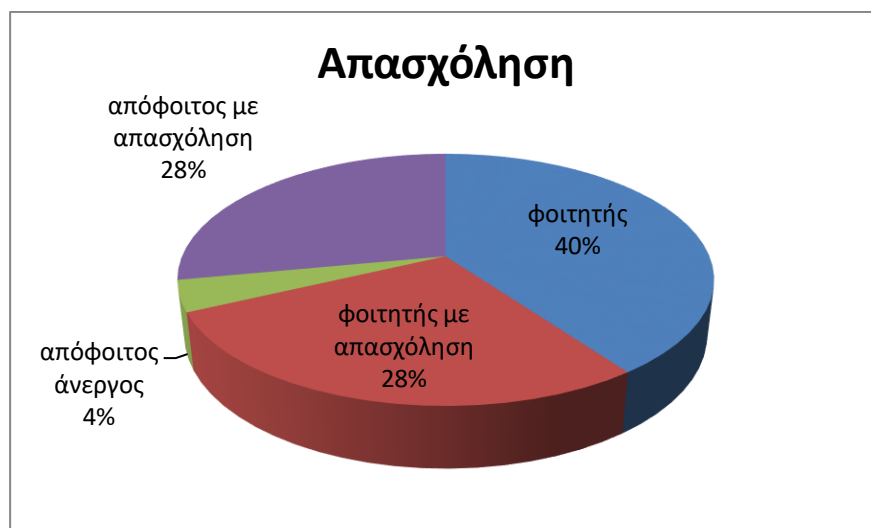
Στον παρακάτω Σχήμα 2.2 παρουσιάζεται η κατανομή των ερωτηθέντων κατά ηλικία. Στην έρευνα συμμετέχουν ηλικίες από 18-20, από 21-24 και από 25 και άνω. Το μεγαλύτερο ποσοστό 30% των ερωτηθέντων ανήκαν στην ηλικία των 25 χρονών και άνω. Ακολουθούν οι ηλικίες των 18 έως 20 χρονών με ποσοστό 42%. Τέλος, το μικρότερο ποσοστό του δείγματος κατέχουν οι ηλικίες από 21 έως και 24 χρονών με ποσοστό 28%.

Σχήμα 2.2

ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

Σε σχέση με την απασχόληση, το μεγαλύτερο ποσοστό 40% (20 άτομα) του δείγματος δηλώνει ότι είναι φοιτητές, ένα 28% (14 άτομα) δηλώνουν ότι είναι φοιτητές και παράλληλα με τη σχολή εργάζονται. Οι υπόλοιποι συμμετέχοντες είναι απόφοιτοι. Ένα 4% (2 άτομα) δηλώνουν ότι είναι άνεργοι απόφοιτοι, ενώ το 28% (14 άτομα) είναι απόφοιτοι με απασχόληση.

Σχήμα 2.3

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Το παρακάτω Σχήμα 2.4 απεικονίζει την οικογενειακή κατάσταση των ερωτηθέντων.

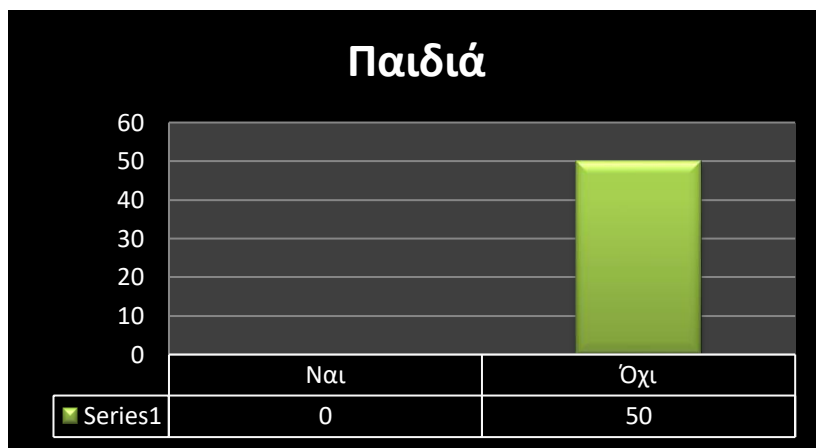
Η έρευνα έδωσε τα ακόλουθα αποτελέσματα: 49 άγαμοι και 1 έγγαμος.

Σχήμα 2.4

ΠΑΙΔΙΑ

Από τον παρακάτω Σχήμα γίνεται αντιληπτό ότι, κανένας από τους 50 ερωτηθέντες μετανάστες δεύτερης γενιάς δεν έχει παιδιά.

Σχήμα 2.5

ΕΙΔΟΣ ΜΟΡΦΩΣΗΣ

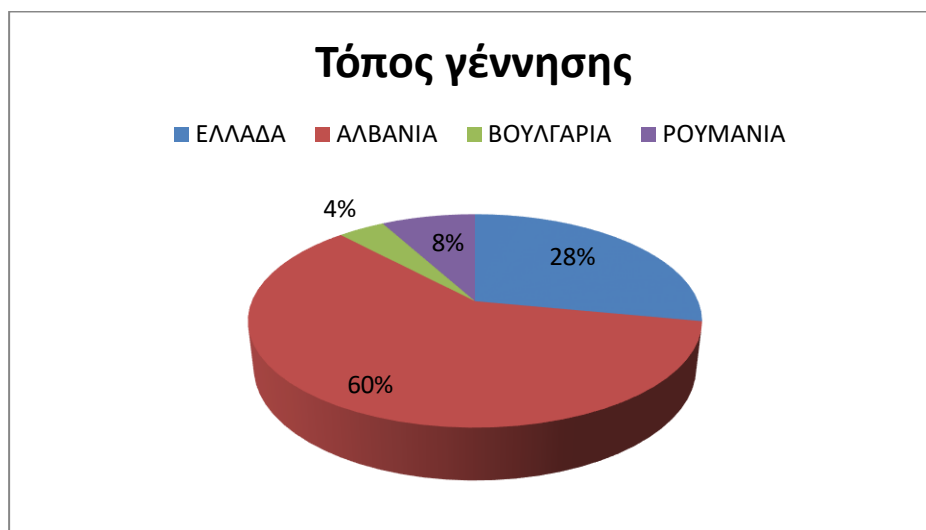
Στο παρακάτω Σχήμα 2.5 παρουσιάζεται το μορφωτικό επίπεδο των ερωτηθέντων. Τα περισσότερα άτομα (26 άτομα δηλαδή το 52% του δείγματος) ανήκουν στην κατηγορία «Πτυχιούχος ΑΕΙ».

Σχήμα 2.6

ΧΩΡΑ ΓΕΝΝΗΣΗΣ

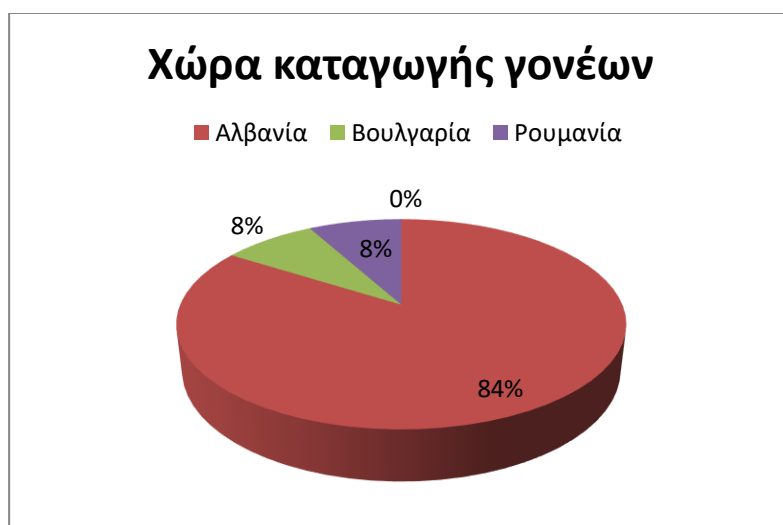
Αναφορικά με τη χώρα γέννησης η πλειοψηφία του δείγματος με ποσοστό 60% δηλώνει ότι έχει γεννηθεί στην Αλβανία. Ακολουθεί η Ελλάδα με ποσοστό 28% , η Ρουμανία με ποσοστό 8% και τέλος η Βουλγαρία με ποσοστό 4%.

Σχήμα 2.7

ΧΩΡΑ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΓΟΝΕΩΝ

Όσον αφορά τη χώρα καταγωγής των γονέων των μεταναστών δεύτερης γενιάς, το μεγαλύτερο ποσοστό 84% δηλώνει ότι οι γονείς τους κατάγονται από Αλβανία. Ακολουθούν η Βουλγαρία και η Ρουμανία με ποσοστό 8%.

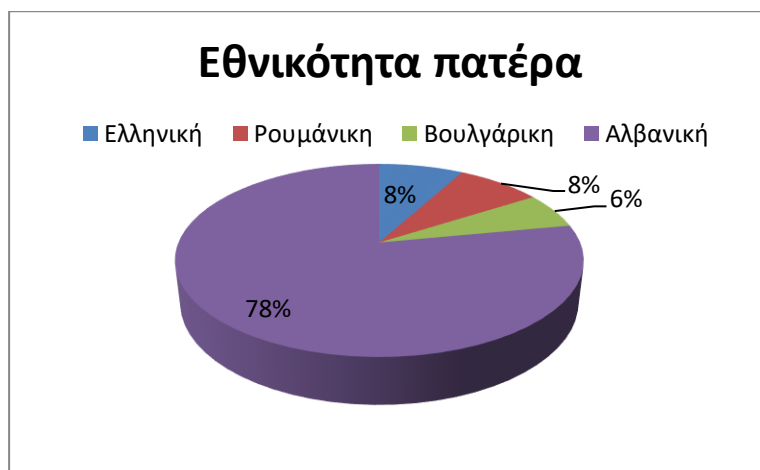
Σχήμα 2.8

ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ ΓΟΝΕΩΝ

Σχετικά με την εθνικότητα των γονέων το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος 78% δηλώνει ότι ο πατέρας τους έχει αλβανική εθνικότητα Σχήμα 2.8. Στη συνέχεια, το 8% του δείγματος δηλώνει ότι ο πατέρας τους έχει ρουμάνικη εθνικότητα. Ένα μικρό ποσοστό 8% ότι είναι ελληνικής εθνικότητας και τέλος το μικρότερο ποσοστό 6% βουλγάρικης εθνικότητας.

Όπως φαίνεται στο Σχήμα 2.9 το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος 84% δηλώνει ότι η μητέρα τους έχει αλβανική εθνικότητα. Το 8% ότι έχει βουλγάρικη εθνικότητα, το 6% ρουμάνικη και μόνο το 2% ελληνική.

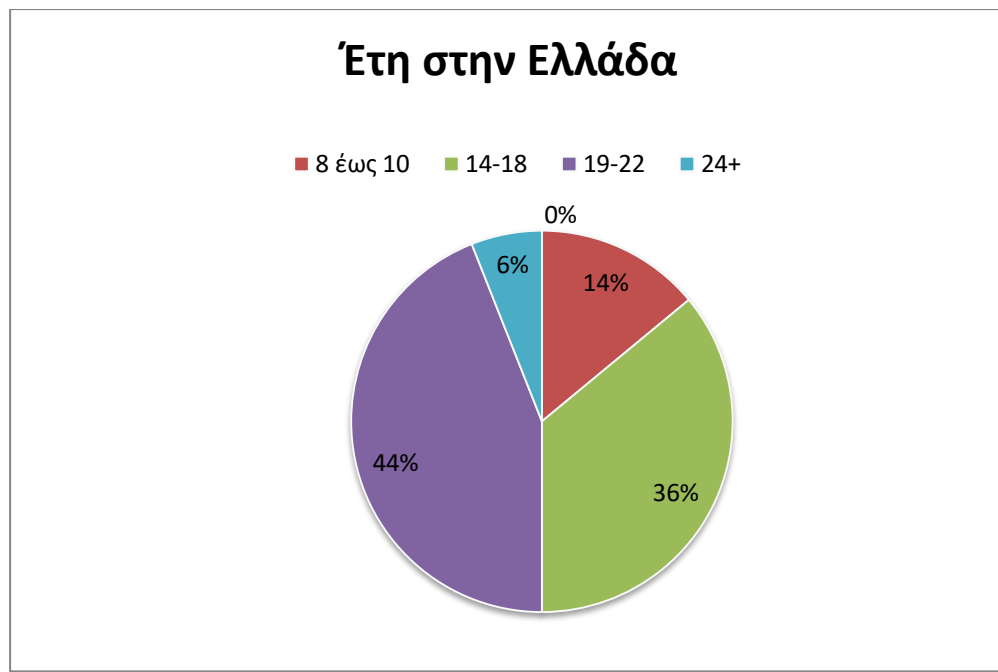
Σχήμα 2.9

Σχήμα 2.10

ΈΤΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Όπως φαίνεται και στο παρακάτω Σχήμα 2.10 στην ερώτηση πόσα χρόνια έχεις στην Ελλάδα, το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων 44% μεταναστών δεύτερης γενιάς ανήκει στην κατηγορία αυτών που έχουν 19 έως 22 χρόνια στην Ελλάδα. Έπειτα, ακολουθεί η κατηγορία αυτών που έχουν 14-18 χρόνια στην Ελλάδα με ποσοστό 36%. Ένα 14% έχει στην Ελλάδα 8 με 10 χρόνια και το μικρότερο ποσοστό 6% 24 χρόνια και άνω.

Σχήμα 2.11

ΣΤΕΓΑΣΗ

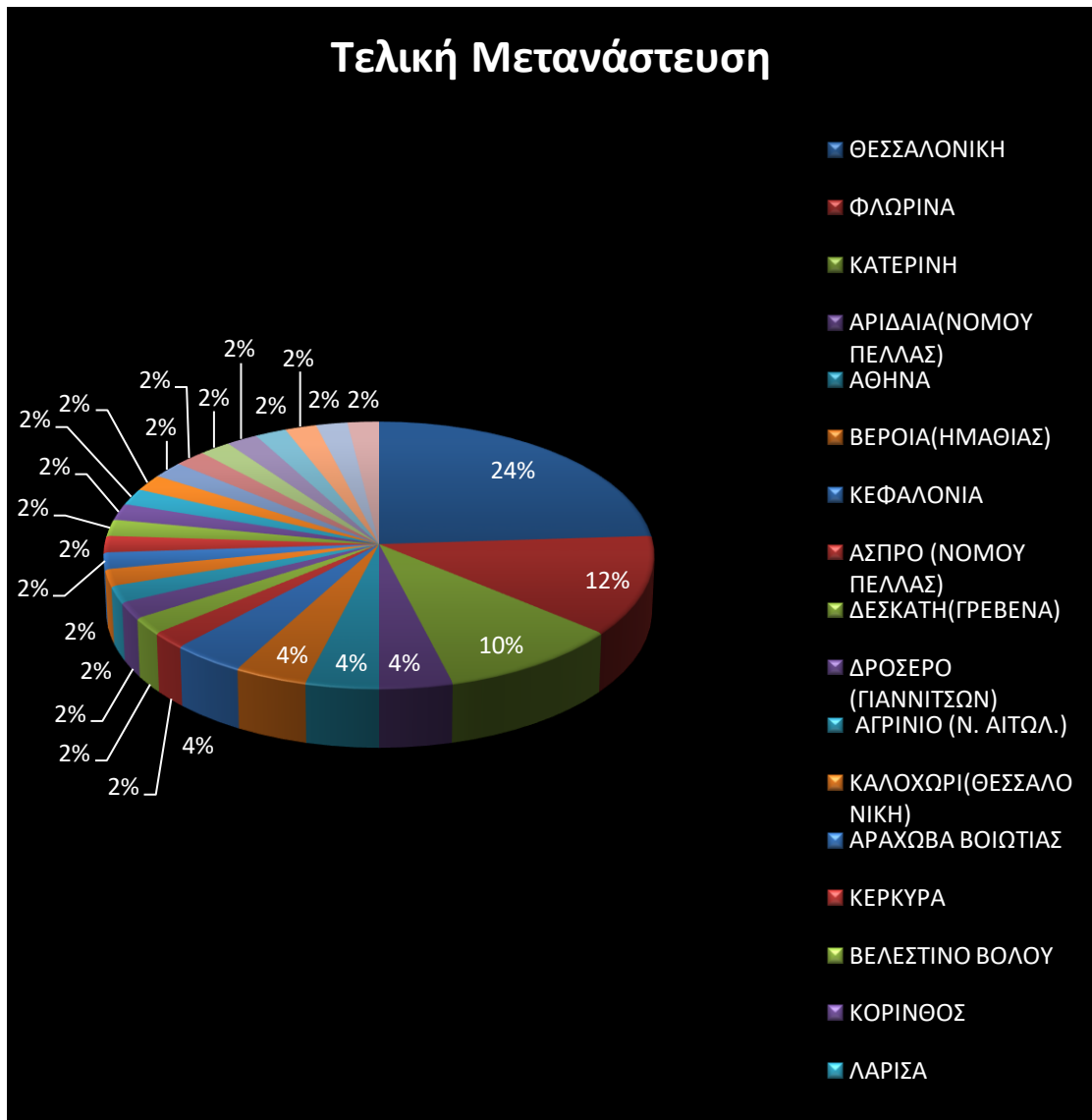
Όπως γίνεται φανερό και από το παρακάτω Σχήμα 2.11 η πλειοψηφία του δείγματος με ποσοστό 80% δηλώνει ότι μένει σε ενοικιαζόμενη κατοικία, ενώ το 20% σε ιδιόκτητη.

Σχήμα 2.12

ΤΕΛΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος 24% δηλώνει ότι η Θεσσαλονίκη αποτελεί το μέρος της τελικής τους μετανάστευσης. Το 12% του δείγματος δηλώνει ότι η Φλώρινα αποτελεί το μέρος της τελικής τους μετανάστευσης. Ακολουθεί η Κατερίνη με ποσοστό 10% και τέλος η Αριδαία, η Αθήνα, η Βέροια και η Κεφαλονιά με ποσοστό 4%. Όπως φαίνεται και στο παρακάτω **Σχήμα 2.13**, στη συνέχεια, με λιγότερο ποσοστό 2% έρχονται διάφορες πόλεις της Ελλάδας.

Σχήμα 2.13

2.3 Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων

Γενικές ερωτήσεις

Η παραμονή στην Ελλάδα υπολογίστηκε περίπου στα 17,96 χρόνια με απόκλιση 4,34. Το μικρότερο διάστημα παραμονής στην χώρα δηλώθηκε 7 χρόνων και το μεγαλύτερο 20 χρόνων. Αρκετοί από τους συμμετέχοντες δήλωσαν πως γεννήθηκαν στην χώρα, οπότε σαν διάστημα παραμονής τους υπολογίστηκε όλο το διάστημα της ζωής τους.

Το μεγαλύτερο ποσοστό των συμμετεχόντων μιλάνε την μητρική τους γλώσσα από ελάχιστα έως και πολύ καλά. Μερικά από τα παιδιά δεν μπορούν να γράψουν ή να διαβάσουν παρά μόνο να μιλήσουν. Ελάχιστα είναι τα παιδιά που δεν μιλούν καθόλου και σε αυτές τις περιπτώσεις οι γονείς των παιδιών μιλούν την μητρική τους γλώσσα μέσα στο σπίτι. Μεμονωμένες περιπτώσεις αναφέρουν ότι γεννήθηκαν στην Ελλάδα, έμαθαν ελληνικά σε σχολείο και για τον λόγο αυτό οι γονείς τους αποφάσισαν να μην τους διδάξουν την μητρική τους γλώσσα, ώστε να μπορούν να αφοσιωθούν εξ ολοκλήρου στα ελληνικά. Η πλειοψηφία (περίπου 9 στους 10) των γονιών των παιδιών μιλούν την μητρική τους γλώσσα μέσα στο σπίτι, καθώς υπάρχουν αρκετοί γονείς που δεν κατέχουν πολύ καλά την Ελληνική γλώσσα.

Η πλειοψηφία (περίπου 70%) των παιδιών δεν μπορούν να διαβάσουν καλά από βιβλία ή εφημερίδες. Τα ερεθίσματα με την γραφή εφάπτονται μόνο από παρότρυνση των γονέων. Συγκεκριμένα αναφέρει παιδί, «Όχι δεν ξέρω εκτός από κάποια γράμματα που μου έδειχνε η μαμά μου όταν ήμουν μικρή ...» (AOURELA, 28, Αλβανία). Βρίσκουν την μητρική τους γλώσσα πολύ δύσκολη τόσο στην έκφραση όσο και στην γραφή όπως αναφέρει παιδί, «... αν το να μιλάς είναι μία φορά δύσκολο το να γράφεις είναι πολύ περισσότερες γενικά τα γράμματα είναι λίγο παράξενα...» (DEFINE, 22, Αλβανία). Οι περιπτώσεις ανάγνωσης βιβλίων ή εφημερίδων γίνεται μόνο σε επισκέψεις των παιδιών στην χώρα τους, καθώς στην Ελλάδα όπως αναφέρουν ορισμένα παιδιά της έρευνας, δεν αγοράζουν οι γονείς τους εφημερίδες ή βιβλία στην μητρική τους γλώσσα. Σε σύγκριση της ελληνικής με την αλβανική γλώσσα τα παιδιά βρίσκουν πιο εύκολο και προτιμούν να διαβάσουν βιβλία στα ελληνικά παρά στην μητρική τους, γιατί όπως ανέφερε κάποιο παιδί, «... νιώθω μια ευκολία μεγαλύτερη» (ENTONA, 18, Αλβανία). Ορισμένα παιδιά ωστόσο, παραλήρησαν τα Αγγλικά με την μητρική τους γλώσσα, κυρίως τα παιδιά με Αλβανική καταγωγή λέγοντας πως με την έναρξη των μαθημάτων της αγγλικής κατόρθωσαν και ήρθαν σε μια πρώτη επαφή και με τα αλβανικά. Συνδυάζοντας τις δύο γλώσσες, κατόρθωσαν να μάθουν βασικές λέξεις της μητρικής τους γλώσσας. Τα παιδιά που γνωρίζουν να γράφουν είναι παιδιά που έχουν πάει έστω και τις πρώτες τάξεις του δημοτικού στην χώρα καταγωγής τους. Όσα παιδιά ήρθαν από πολύ μικρή ηλικία στην Ελλάδα δεν ξέρουν να γράφουν και να διαβάζουν, πάρα μόνο να μιλάνε. Οι πηγές ανάγνωσης της μητρικής τους γλώσσας είναι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, σε αναζήτηση στο ιντερνέτ ή στο facebook, ή ακόμη στην περίπτωση των

παιδιών που μπορούν να διαβάσουν, επιλέγεται η λογοτεχνία, η ποίηση, τα μυθιστορήματα και οι ταινίες.

Από τα παιδιά που ισχυρίστηκαν πως χρησιμοποιούν την μητρική τους γλώσσα και ξέρουν να γράφουν έστω και λίγο, την χρησιμοποιούν κυρίως για να επικοινωνήσουν με συγγενείς στην χώρα καταγωγής τους. Σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση χρησιμοποιούν τα ελληνικά. Σε περιπτώσεις παιδιών που δεν γνωρίζουν να γράφουν πολύ καλά, έχουν βοήθεια από τους γονείς τους. Για τα παιδιά που δε ξέρουν να γράφουν αλλά ξέρουν να μιλάνε, χρησιμοποιούν την μητρική τους γλώσσα, πάλι για επικοινωνία με τους συγγενείς αλλά μόνο μέσω skype ή οποιασδήποτε άλλης βιντεοκλήσης. Επιστολές και αλληλογραφία δεν χρησιμοποιεί κανένα από τους συμμετέχοντες της έρευνας. Για τις περιπτώσεις των παιδιών που δεν έχουν συγγενείς στην χώρα καταγωγής τους, ή δεν διατηρούν επικοινωνία, δεν προτιμούν την μητρική τους γλώσσα αλλά τα ελληνικά καθώς όπως δήλωσε, «... τώρα πια έχω συνηθίσει να μιλάω τα Ελληνικά. Και με φίλες που έχω που είναι Αλβανίδες, επειδή έχουμε συνηθίσει έτσι από το σχολείο.» (ENTZI, 22, Αλβανία). Υπήρξαν βέβαια και μεμονωμένες περιπτώσεις που χρησιμοποιούν την μητρική τους γλώσσα και για πρακτικούς λόγους πέραν από την επικοινωνία με τους συγγενείς, όπως για παράδειγμα «... κάνω αγορές από Βουλγάρικα site για αθλητικό εξοπλισμό.» (MARIANNA, 20, Βουλγαρία)

Εθνοτική ταυτότητα και διεθνικές σχέσεις

Η πλειοψηφία (περίπου 90%) των συμμετεχόντων της έρευνας δήλωσαν ότι αισθάνονται Έλληνες/ίδες καθώς μεγάλωσαν ή πέρασαν τα περισσότερα χρόνια της ζωής τους στην Ελλάδα, πήγαν σε ελληνικά σχολεία και απέκτησαν την ελληνική υπηκοότητα, «... όταν πάω κάπου αλλού, λέω «Μου λείπει η Ελλάδα». Είναι ένα μέρος του κομματιού μου.» (BROULIDA, 20, Αλβανία). Παρόλα αυτά, δεν ντρέπονται για την καταγωγή τους και την χώρα από την οποία προέρχονται οι ρίζες τους, γι' αυτό τον λόγο δεν ντρέπονται να δηλώσουν από που είναι. Η σύνδεση με την χώρα καταγωγής γίνεται κυρίως μέσω των συγγενών που παραμένουν στην χώρα «... φυσικά και η πατρίδα μου η Αλβανία είναι μέσα στην καρδιά μου και την σκέφτομαι γιατί εκεί έχω τους παππούδες μου και τις γιαγιάδες μου, είναι το σπίτι μου εκεί πέρα αλλά μου αρέσει εδώ στην Ελλάδα.» (AOURELA, 28, Αλβανία).

Υπήρξαν ωστόσο και περιπτώσεις συμμετεχόντων που δήλωσαν ότι η σύνδεση με την χώρα καταγωγής τους είναι πιο έντονη με αποτέλεσμα να νιώθουν περισσότερο οικεία με τον χαρακτηρισμό καταγωγής τους παρά με τον ελληνικό, «... είμαι λίγο διχασμένη δηλαδή... δεν μπορώ να απαρνηθώ κάποια χώρα από τις δύο» (ELENA, 22, Αλβανία). Τα βασικά σημεία που ωθούν τους συμμετέχοντες στο να επιλέξουν την ονομασία της καταγωγής τους είναι τα χρόνια που έχουν ζήσει σε κάποια χώρα, η γλώσσα την οποία μιλούν καλύτερα, οι αναμνήσεις από την χώρα και οι σχέσεις με τους ανθρώπους της χώρας αυτής.

Μεγαλύτερη σύνδεση, δήλωσαν οι συμμετέχοντες, πως νιώθουν με την ελληνική «ομάδα» καθώς είναι η χώρα που ζουν εδώ και πολλά χρόνια, είναι η χώρα που έχουν διδαχθεί την γλώσσα της, τα ήθη και τα έθιμα και της οποίας αποδέχονται και ταυτίζονται με την κουλτούρα της. Υπήρξαν όμως και δηλώσεις όπως «Και με τις δύο θα έλεγα δηλαδή βρίσκω κοινά και στις δύο και στην Αλβανική και στην Ελληνική» (DAMIANOS, 21, Αλβανία) και «Θεωρώ ότι είμαι ένα κράμα και των δυο.» (ELENA, 22, Αλβανία) που φάνηκαν να μην διαχωρίζουν τις δύο εθνικές ομάδες και να μην εντάσσονται ξεκάθαρα σε κάποια από τις δύο. Οι περιπτώσεις συμμετεχόντων που δεν κατατάχθηκαν σε κάποια από τις δύο ομάδες, ήταν άτομα που έχουν ισχυρό συναισθηματικό δέσιμο με τις ρίζες τους και δεν μπορούν να διαχωρίσουν την καταγωγή τους από την χώρα που μεγάλωσαν. Βέβαια υπήρξαν και περιπτώσεις παιδιών που δεν θέλησαν να καταταχθούν σε καμία εθνική ομάδα «Εεε...σε καμία» (DIMITRA, 20, Αλβανία).

Χρήση της μητρικής γλώσσα γίνεται σε περιπτώσεις που πρέπει να μιλήσουν τα άτομα με ομοεθνείς τους και κυρίως με τους συγγενείς από την χώρα καταγωγής τους. Την μητρική τους γλώσσα χρησιμοποιούν επίσης, οι συμμετέχοντες των οποίων οι γονείς επιλέγουν να χρησιμοποιούν μέσα στο σπίτι τους και στην καθημερινή προσωπική τους επαφή την μητρική «...ουσιαστικά την μητρική μου γλώσσα την χρησιμοποιώ μόνο στο σπίτι εε και αυτό λόγω των γονιών μου επειδή μιλάνε Ρουμάνικα απαντάω και εγώ κάποιες φορές στα Ρουμάνικα» (MARIA, 21 Ρουμανία). Τα περισσότερα άτομα τα οποία έχουν ζήσει τα περισσότερα χρόνια στην Ελλάδα ή έχουν γεννηθεί εδώ επιλέγουν να μην χρησιμοποιούν την μητρική τους γλώσσα, παρά μόνο αν είναι απαραίτητο «την μητρική μου γλώσσα την χρησιμοποιώ πλέον μόνο με τους γονείς μου ούτε με τον αδερφό μου δεν μιλάμε τα Βουλγάρικα μόνο με τους γονείς μου στο σπίτι» (STEFAN, 21, Βουλγαρία). Η μητρική γλώσσα αποτελεί για

ορισμένους μία εκδήλωση συναισθημάτων που μπορούν να κρύψουν ώστε να μην γίνονται αντιληπτοί από τους υπολοίπους «...όταν θυμώνω και θέλω να πω κάτι κακό χρησιμοποιώ και τη δική τη μητρική μου γλώσσα για να μην καταλαβαίνουν τί λέω οι γύρω μου.» (NTANIELA, 29, Ρουμανία). Υπήρχε και περίπτωση συμμετέχοντα που δήλωσε ότι επιθυμεί αυτοβούλως να χρησιμοποιεί την μητρική του γλώσσα, λόγω προσωπικής εξέλιξης και επαγγελματικών προοπτικών, καθώς γνώστης πολλών γλωσσών θα είναι σε θέση να κυνηγήσει τα όνειρά του, όπως δήλωσε «Μπορεί και εγώ αύριο – μεθαύριο να είμαι διπλωμάτης!» (MINA, 20, Αλβανία).

Έντονη ενεργή συμμετοχή φαίνεται να έχουν οι συμμετέχοντες σε εκδηλώσεις και συλλόγους στην Ελλάδα. Πολλά άτομα δήλωσαν ότι παρακολουθούν παραδοσιακούς χορούς και ελληνικούς αλλά και ντόπιους δικούς τους. Πολλά άτομα πήγαιναν σε γλέντια που οργάνωναν άνθρωποι της χώρας καταγωγής τους αλλά παλαιότερα. Επίσης, άτομα έχουν ενταχθεί στο κοινωνικό σύνολο και σε θεατρικές ομάδες, σε αθλητικές εκδηλώσεις με συμμετοχές σε τοπικές αλλά και σχολικές ομάδες, γεγονός που βοήθησε τα άτομα αυτά στο να ενταχθούν στο σύνολο, «... πρώτη γυμνασίου πήγαινα βόλεϊ, μαζί με μία φίλη μου είχα ξεκινήσει αλλά εκεί πέρα γνώρισα κι άλλα άτομά, έκανα κι άλλες παρέες πέρα από το σχολείο, γνώρισα άλλους ανθρώπους. Γενικά κοινωνικοποιήθηκα, βασικά έπαιξε σημαντικό ρόλο στην κοινωνικοποίησή μου..» (ENI, 21, Αλβανία). Σημαντική αναφορά αποτελούν και οι περιπτώσεις παιδιών που η συμμετοχή σε οργανώσεις δεν είναι μόνο για ψυχαγωγικούς λόγους, αλλά και για εθελοντική προσφορά με αιμοδοσία και περιβαλλοντική δράση, «...πρώτη φορά τώρα στο Πανεπιστήμιο έδωσα αίμα εθελοντικά στη ΦΟΕΑ, είναι του Πανεπιστημίου μας. Επιπλέον, συμμετείχα στο Let's do it Greece, εθελοντικά καθαρίσαμε το Πανεπιστήμιο από τα σκουπίδια, κτλ.» (ENTONA, 18, Αλβανία) και «... είμαι στον Ερυθρό Σταυρό» (MARIANA, 25, Ρουμανία). Τα άτομα που δεν συμμετέχουν σε κάποια οργάνωση ή σύλλογο δήλωσαν πως δεν είναι του τύπου τους τέτοιες δραστηριότητες ή λόγω έλλειψης χρόνου τις αποφεύγουν.

Οι ερωτηθέντες που συμμετείχαν στην έρευνα δήλωσαν πως δεν συμμετέχουν σε κάποιον σύλλογο από την χώρα καταγωγής τους, καθώς δήλωσαν πως είναι Έλληνες και δεν υπάρχει λόγος σύνδεσης με την χώρα καταγωγής «Όχι, γιατί να το κάνω αυτό; Αφού εγώ είμαι Ελληνίδα. Όχι, δεν βρίσκω τον λόγο» (CHRISTINA, 22, Αλβανία), «δεν έχω καμία σχέση με τη Αλβανία» (ENI, 21, Αλβανία). Μοναδική

περίπτωση ατόμου που προσπάθησε να ενταχθεί σε κάποια οργάνωση της χώρας του εγκατέλειψε πολύ σύντομα διότι δεν άντεξε.

Το διαδίκτυο αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας των ανθρώπων σε όλα τα μήκη και πλάτη του εξελιγμένου κόσμου. Έτσι, για τον λόγο αυτό τα άτομα της έρευνας δήλωσαν πως είναι πιστοί χρήστες του διαδικτύου. Η χρήση για την οποία το επιλέγουν είναι κυρίως για ψυχαγωγία με πιο δημοφιλείς πλατφόρμες το YouTube και το Google και επικοινωνία μέσω των πλατφορμών κοινωνικής δικτύωσης, με πιο δημοφιλείς πλατφόρμες το Facebook και το Instagram. Άλλες χρήσεις για τις οποίες επιλέγεται το διαδίκτυο είναι η αναζήτηση πληροφοριών, η διασκέδαση μέσω ηλεκτρονικών παιχνιδιών, η αναζήτηση εργασίας, οι ηλεκτρονικές αγορές ή ακόμη και σε στιγμές άνοιας. Η πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης «Facebook» είναι αυτή που χρησιμοποιείται από όλους τους συμμετέχοντες της έρευνας, καθώς αποτελεί εύκολο και οικονομικό τρόπο να επικοινωνήσουν με όποιον επιθυμούν. Επίσης, όπως δήλωσαν, όλοι οι φίλοι τους έχουν Facebook και είναι ο μοναδικός τρόπος να επικοινωνούν μαζί τους. Το Twitter δεν χρησιμοποιείται σε τόση μεγάλη συχνότητα από τους συμμετέχοντες, αν και οι περισσότεροι έχουν κάνει κάποια στιγμή λογαριασμό αλλά δεν το χρησιμοποιούν πλέον.

Οι απόψεις σχετικά με τις κοινότητες των χωρών καταγωγής των συμμετεχόντων στην Ελλάδα δίστανται. Αρχικά, πολλά άτομα δήλωσαν ότι η κοινότητα της χώρας καταγωγής τους είναι πολύ οργανωμένη με προσπάθειες διατήρησης των εθίμων τους και οργάνωση εκδηλώσεων, κυρίως γλέντια, ώστε να αναβιώνουν και να κρατούν τις αναμνήσεις από τα μέρη τους. Άλλοι δε, δήλωσαν πως οι κοινότητες των χωρών καταγωγής τους έχουν απορροφηθεί από την ελληνική κοινότητα και δεν μπορούν να διακρίνουν έντονα την διαφοροποίησή τους στην καθημερινότητα. Δεν ασπάζονται τις φυλετικές διαφορές, καθώς θεωρούν ότι δεν υπάρχουν πια διαφοροποιήσεις και οι ίδιοι δήλωσαν πως δεν έχουν δεχθεί κάποιο ρατσιστικό σχόλιο, γεγονός που τους κάνει να θεωρούν πεπαλαιωμένες τις αντιλήψεις περί διαφορών. Βέβαια, σε περίπτωση ατόμων με γνώσεις ιστορικών γεγονότων, έγινε αναφορά σε διαχωρισμό μεταξύ των οικονομικών μεταναστών και των μεταναστών συμφερόντων. Συγκεκριμένα άτομο δήλωσε «... έχουμε δυο κατηγορίες. Δηλαδή με την πτώση του κουμμουνιστικού καθεστώτος που συνέβησαν πάρα πολλά πράγματα στην Αλβανία ένα απ' αυτά ήταν να ανοίξουν οι φυλακές. Οπότε

εισέρευσαν στην Ελλάδα πάρα πολλοί φυλακισμένοι με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν πολύ άσχημα πράγματα εγκλήματα, βιασμοί. ... μαζί μ' αυτούς τους ανθρώπους πέρασαν και άνθρωποι πολύ ταλαιπωρημένοι από το καθεστώς αυτό ... προσπάθησαν να πραγματοποιήσουν τους στόχους τους με σκληρή δουλειά. Και πολλές φορές δουλειές που θεωρούνται χαμηλού κοινωνικού στάτους ας πούμε». (ELENA, 22, Αλβανική). Ένα παράπονο ωστόσο που εκδηλώθηκε από συμμετέχοντα ήταν η αδυναμία των αλλόθρησκων να τελέσουν τις θρησκευτικές του λατρείες, «... δεν υπάρχει ένας τόπος λατρείας για τους μουσουλμάνους» (ENTONA, 18, Αλβανία). Επίσης, μεγάλες φυλετικές διαφορές θεωρούν τα περισσότερο άτομα ότι υπάρχουν στις μεγάλες αστικές πόλεις, αλλά μαρτυρίες ατόμων που έχουν ζήσει σε μικρές κοινωνίες δήλωσαν πως εκεί βίωσαν στην αρχή κάποιας μορφής περιθωριοποίηση που με τον καιρό εξαλείφθηκε, καθώς και οι ίδιοι με την σειρά τους προσπάθησαν να ξεφύγουν από τις κλειστές κοινότητες που διαμόρφωσαν, μόλις έφτασαν στον ελλαδικό χώρο και να αποκτήσουν πιο κοινωνικές τάσεις.

Επαφή με την χώρα καταγωγής τους διατηρούν αρκετοί συμμετέχοντες, μέσω περιστασιακής επικοινωνίας με τους συγγενείς τους από εφαρμογές διαδικτύου ή τηλεφωνικώς και επισκέψεις στην χώρα ελάχιστες φορές μέσα στο χρόνο κυρίως στις γιορτές. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στην πιο συχνή μετακίνηση είναι η απόσταση και το κόστος μεταφοράς. Προσπάθεια γίνεται όμως να διατηρείται επαφή και από τις δύο πλευρές. Μεγάλο πρόβλημα ωστόσο αποτελεί και το γεγονός ότι ορισμένοι συμμετέχοντες δεν μιλούν την γλώσσα οπότε είναι δύσκολο για εκείνους να διατηρήσουν επαφή. Περιστατικά συμμετεχόντων δήλωσαν πως η επαφή με την χώρα καταγωγής τους διατηρείται μόνο μέσω των γονιών τους που έχουν τους δικούς τους ανθρώπους εκεί. Αρκετοί από τους συμμετέχοντες δήλωσαν ότι «Ελλάδα είμαι, δεν έχω μεγάλες σχέσεις με Αλβανία» (CHRISTINA, 22, Αλβανία).

Επισκέψεις στην χώρα καταγωγής πραγματοποιούνται κυρίως σε ετήσια βάση αλλά και πιο αραιά. Σε μικρότερη ηλικία οι συμμετέχοντες επισκέπτονταν πιο συχνά την χώρα καταγωγής τους, τώρα όμως οι επισκέψεις έχουν αραιώσει. Οι εποχές που επισκέπτονται πιο συχνά την χώρα καταγωγής τους είναι στις μεγάλες ελληνικές γιορτές, όπου παύουν οι επαγγελματικές και σχολικές υποχρεώσεις, δηλαδή Πάσχα, Χριστούγεννα και καλοκαίρι. Επίσης, περιπτώσεις συμμετεχόντων που έχουν ιδιοκτησίες στην χώρα καταγωγής, επισκέπτονται πιο συχνά για λόγους συντήρησης και φροντίδας. Σημαντικός λόγος ωστόσο που θα προκαλέσει κάποιο τέτοιο ταξίδι

είναι κάποιο μεγάλο γεγονός, όπως γάμος ή η απώλεια ενός οικογενειακού προσώπου. Επίσης, πολλοί από τους συγγενείς των ατόμων που ήρθαν στην Ελλάδα, κατά την πάροδο του χρόνου, έχουν μετακινηθεί και αυτή στην Ελλάδα, οπότε οι συγγενείς αρκετών από τους συμμετέχοντες βρίσκονται ήδη στην χώρα.

Η σύνδεση με την χώρα καταγωγής είναι γεγονός που προκαλεί ευχάριστα συναισθήματα στους συμμετέχοντες. Οι επισκέψεις στα μέρη όπου γεννήθηκαν οι δικοί τους άνθρωποι και που μεγάλωσαν οι γονείς τους είναι γεγονότα που φορτίζουν με συγκινητικά συναισθήματα τους συμμετέχοντες. Ακόμη και οι περιπτώσεις των ατόμων που έως τώρα έχουν δείξει ότι η Ελλάδα είναι η χώρα τους, η επίσκεψη στην χώρα καταγωγής τους, τους γεμίζει με συναισθήματα και όμορφες αναμνήσεις από τους ανθρώπους και τα μέρη που γνωρίζουν και βλέπουν κατά την επίσκεψή τους εκεί. Οι επισκέψεις είναι συνήθως γρήγορες και σε περιόδους γιορτών, γι' αυτό και το δυσάρεστο κλίμα της χώρας δεν μεταδίδεται στους επισκέπτες της. Παρόλα αυτά αρκετά άτομα τόνισαν ότι επισκέπτονται τις χώρες τους για λόγο γι' αυτό και βλέπουν μόνο τα καλά και όχι τα άσχημα. Άλλα συναισθήματα επίσης που δηλώθηκαν κατά την επίσκεψή των συμμετεχόντων στις χώρες καταγωγής είναι η μονοτονία, «...δεν έχω να κάνω κάτι εκεί δεν έχω κάποια σύνδεση με την Αλβανία ξέρεις να έχω εμπειρίες αναμνήσεις ή ντάξει είναι κάπως μονότονο για μένα εκεί.» (DIMITRA, 20, Αλβανία) σοκ με την εξέλιξη των δεδομένων «... πολύ φτώχεια γενικά έβλεπες και ήταν λίγο σοκαριστικό από τη μια, ... γιατί έβλεπες τα πολύ ωραία κτήρια ... αλλά έβλεπες και πολύ χάλια καταστάσεις.» (JENI, 20, Αλβανία) και στεναχώρια για την κατάσταση στην οποία ζουν οι συγγενείς τους «ήσυχη, φτωχή χώρα, ειδικά εκεί που μένει η γιαγιά και ο παππούς, είναι φτωχοί, δηλαδή τους βλέπω και στεναχωριέμαι ...» (MARIA, 19, Αλβανία).

Περίπου το 60%-70% των συμμετεχόντων δήλωσαν ότι τα ταξίδια οργανώνονται και προτείνονται από τους γονείς, καθώς εκείνοι είναι που έχουν αφήσει ανθρώπους δικούς τους πίσω τους, παρόλα αυτά ακολουθούν και οι συμμετέχοντες χωρίς να εκδηλώνουν οποιαδήποτε άρνηση. Υπάρχουν βεβαίως και οι περιπτώσεις των συμμετεχόντων που απλά ακολουθούν τους γονείς τους για να μην τους κακοκαρδίσουν και για να έχουν μια στοιχειώδη επαφή με συγγενείς. Ταξίδια ωστόσο πραγματοποιούνται και μετά από παρότρυνση των ανθρώπων που είναι στην άλλη χώρα, «να σου πω την αλήθεια κανένας από την οικογένεια συζητάει. Ας πούμε

θα πάρει η γιαγιά μου τον μπαμπά μου και θα του πει “εε καιρό έχετε να ανέβετε” και αυτό» (ELVIS, 22, Αλβανία)

Όσο περνούν τα χρόνια οι επισκέψεις είτε παραμένουν το ίδιο είτε μειώνονται. Η ρουτίνα και οι καθημερινές υποχρεώσεις στις οποίες έχουν ενταχθεί οι άνθρωποι που μετακινήθηκαν από άλλες χώρες τους απορροφούν και δυσκολεύονται χρόνο με τον χρόνο να βρουν τα χρήματα και τον χρόνο να κάνουν τέτοια ταξίδια, ειδικότερα στην περίπτωση που οι οικογένειες είναι πολυμελείς. Η οικονομική κρίση έχει συμβάλει και εκείνη με καθοριστικό ρόλο στην ελάττωση των επισκέψεων. Οι προτεραιότητες πλέον των συμμετεχόντων έχουν αναπροσαρμοστεί και για τον λόγο αυτό δεν πραγματοποιούνται πλέον τόσο συχνά συναντήσεις. «Πλέον υπάρχουνε άλλες προτεραιότητες, άλλα πράγματα τα οποία μπορεί έμένα να με ενδιαφέρουνε και δεν είναι πρωταρχικός μου στόχος το να πάω ας πούμε στην Αλβανία.» (DIMITRA, 20, Αλβανία).

Τα δώρα που πηγαίνουν κατά τις επισκέψεις τους οι μετανάστες στην χώρα τους είναι ρούχα ή αντικείμενα ανάγκης των ανθρώπων που είναι στην χώρα καταγωγής. Τα αντικείμενα που φέρνουν πίσω οι επισκέπτες στις χώρες καταγωγής τους είναι φυλαχτά ή δώρα από τους συγγενείς τους, αναμνηστικά, οικογενειακά κειμήλια, καθώς και παραδοσιακά προϊόντα όπως μοχτσά που είναι το εθνικό ποτό της Αλβανίας και παρασκευάζεται από καλαμπόκι, πίτες από την γιαγιά και άλλα παραδοσιακά εδέσματα. Κυρίαρχα συναισθήματα είναι η νοσταλγία για τα πρόσωπα, κυρίως και όχι για το μέρος και η στεναχώρια της κατάστασης της χώρας και τον συγγενών τους που αναγκάζονται ή που πρέπει να ζουν σε τέτοιες καταστάσεις.

Οικονομική κρίση

Η οικονομική κρίση δεν έχει επηρεάσει την πλειοψηφία των συμμετεχόντων, καθώς περίπου 8 στους 10, ήρθαν στην χώρα πριν την οικονομική κρίση και διευθέτησαν τις νομικές υποχρεώσεις τους πριν ξεκινήσει η οικονομική κρίση. Όσον αφορά την ζωή τους στην Ελλάδα οι περισσότεροι δήλωσαν πως η οικονομική κρίση τους έχει επηρεάσει στον βαθμό που έχει επηρεάσει οποιονδήποτε πολίτη της χώρας και όχι κάπως διαφορετικά αυτούς ως μετανάστες. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες όντας ανήλικοι οι γονείς τους δούλευαν από την αρχή που ήρθαν στην χώρα έως και τώρα. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζονται είναι στην καθημερινή βιωσιμότητα και όχι στην

νομιμότητα. Δυσκολία στην νόμιμη αγορά εργασίας αντιμετωπίζουν αρκετές από τις οικογένειες των συμμετεχόντων, καθώς «... πρέπει να μαζέψει ένσημα για να παραμείνει πάλι στην χώρα και να μπορέσει να κάνει ανανέωση της άδειας παραμονής» (ENTONA, 18, Αλβανία) Έντονο ωστόσο είναι το πρόβλημα και σε θέματα που αφορούν την γραφειοκρατία, καθώς για την νομιμότητα και την ανανέωση της άδειας παραμονής απαιτούνται χαρτιά των οποίων οι επικυρώσεις και οι σφραγίδες επιφέρουν μεγάλο κόστος. Αρκετές είναι οι οικογένειες που έχουν αναγκαστεί να ξανά γυρίσουν στην χώρα καταγωγής τους εξαιτίας της ασταθούς κυβέρνησης και των διαρκών μεταρρυθμίσεων σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο «...πάρα πολλοί έχουν φύγει να. Η θεία μου και ο θείος μου ας πούμε δεν είχανε Ελληνική ταυτότητα, ναι και έφυγαν.» (MARIA, 19, Αλβανία).

Το επίπεδο επηρεασμού της οικονομικής κρίσης για τους μετανάστες είναι ίδιο με το επίπεδο επηρεασμού και των ελληνικών νοικοκυριών. Εξαιρέση αποτελούν οι μετανάστες που δεν έχουν αποκτήσει άδεια μόνιμης παραμονής και το κόστος των ανανεώσεων τους επιβαρύνει διαρκώς. Οι περισσότερες μετακινήσεις έγιναν για οικονομικούς λόγους και για ευκαιρίες εργασίας. Δεδομένα που τώρα αρχίζουν και αλλάζουν, όπως εύστοχα διέκρινε ένας συμμετέχοντας «...δεν υπάρχουν δουλειές και για μας τους νέους για να συνεισφέρουμε στην οικογένεια μας, φύγαμε από την Αλβανία που ήταν δύσκολα και ήρθαμε εδώ και βρήκαμε δουλειές και τώρα βλέπουμε ότι σιγά-σιγά πάμε πάλι προς τα πίσω.» (AOURELA, 28, Αλβανία). Η καταγωγή και ο τρόπος ζωής των ανθρώπων, που ήρθαν από χώρες με μεγάλο οικονομικό πρόβλημα και οι οποίες μάθανε να ζούνε λιτά και χωρίς πολλές ανέσεις, βοήθησαν τους ανθρώπους αυτούς στο να διατηρήσουν αυτόν τον τρόπο ζωής και στην Ελλάδα και με την οικονομική κρίση να μην δυσκολευτούν πολύ στην προσαρμογή.

Η επιρροή της οικονομικής κρίσης στα σχέδια του μέλλοντος των συμμετεχόντων, είναι σημαντική ως προς το όραμα. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες μικρής ηλικίας δεν έχουν αντιληφθεί ακόμη το βάρος την οικονομικής κρίσης, για αυτό τον λόγο δεν έχουν διακρίνει την οικονομική κρίση. Τα υπόλοιπα άτομα που είναι πιο κοντά στο επόμενο βήμα της αγοράς εργασίας ή της τελειοποίησης των σπουδών, αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της αβεβαιότητας. Έχουν μειωθεί οι βλέψεις για ταξίδια και για δημιουργία οικογένειας με την νέα οικονομική κατάσταση, «Το πρώτο είναι ότι δεν βρίσκω δουλειά και ότι δεν θα μπορώ να κάνω όνειρα αν ήθελα

να ταξιδέψω κάπου ή να κάνω τη δική μου οικογένεια, αυτά τα όνειρα που κάναμε μικρά μεγαλώνοντας τα όνειρα σιγά-σιγά σβήνουν» (MARIA, 19, Αλβανία). Προβλήματα εμφανίζονται και στο πεδίο της επαγγελματικής εξέλιξης, καθώς άτομα δυσκολεύονται να κάνουν πράγματα που θα ενδυναμώσουν τις γνώσεις τους «...αν είχα τη δυνατότητα και είχα κάποια χρήματα ίσως μπορούσα να πάω και στο εξωτερικό να παρακολουθήσω κάποια σεμινάρια...» (INA, 26, Αλβανία). Παρόλα αυτά πολλά από τα άτομα της έρευνας διακατέχονται από αισιοδοξία και πιστεύουν στην δύναμη της θέλησης, υποστηρίζουν ότι μεν η οικονομική κρίση έχει δυσχεραίνει τις καταστάσεις, όμως μέσω της θέλησης μπορεί να κατακτηθεί η κορυφή και με κόπο και πείσμα είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν τα όνειρά τους.

Τα βασικότερα συναισθήματα των συμμετεχόντων είναι η ανασφάλεια και η αβεβαιότητα και σε πολύ μικρότερο βαθμό ο φόβος. Τα βασικά θέματα που απασχολούν τα άτομα είναι η δουλειά, η διαρκώς αυξανόμενη φορολογία και η πολιτική αστάθεια της χώρας. Σε γενικές γραμμές όμως, τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα φαίνεται να είναι αρκετά αισιόδοξα με πίστη και όραμα για την ζωή. Έχουν στόχους και όνειρα και είναι διατεθειμένοι να προσπαθήσουν αρκετά ώστε να κατορθώσουν να πραγματοποιήσουν τους στόχους τους, ακόμη και αν οι συνθήκες στον περιβάλλοντα χώρο δεν είναι ιδανικές. «Όχι πάρα πολύ, δε μπορώ να πω ότι τρέμω και από το φόβο μου. Ανασφάλεια φυσικά νιώθω όπως όλοι μας, αβεβαιότητα, είμαι αισιόδοξος άνθρωπος και θεωρώ ότι μελλοντικά θα πάμε καλύτερα» (MARIANNA, 20, Βουλγαρία)

Ιδιαίτερα ικανοποιημένοι φαίνεται να είναι οι συμμετέχοντες της έρευνας από την συμπεριφορά της χώρας απέναντι στους μετανάστες. Η μεγάλη προσέλευση ανθρώπων στην χώρα δημιουργεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον στους συμμετέχοντες, καθώς οι περισσότεροι αναρωτιούνται με ποιον τρόπο θα μπορέσουν να αφομοιωθούν και να απασχοληθούν όλοι αυτοί οι άνθρωποι που καταφτάνουν στην Ελλάδα. Είναι μια φιλόξενη χώρα με σεβασμό στον άνθρωπο που παρά την οικονομική κρίση φροντίζει, αξιοποιώντας όλα τα δυνατά μέσα να ανταπεξέλθει στην δυσχερή κατάστασή της. Το ιστορικό υπόβαθρό της επιβεβαιώνει την αντοχή της υπό πολεμικά καθεστώτα και καταστάσεις φτώχειας και πείνας. Αρκετοί Έλληνες έχουν κληθεί επί πολέμου να γίνουν μετανάστες. Γι' αυτό τον λόγο έχουν κατανόηση στους μετανάστες που έρχονται από άλλα κράτη στην Ελλάδα. Παρόλα αυτά υπάρχουν περιπτώσεις ατόμων που αντιλαμβάνονται τις διακρίσεις και από το πολιτικό καθεστώς και από τους

πολίτες. Αναφορικά με το πολιτικό καθεστώς πρότειναν αρκετοί συμμετέχοντες να γίνουν πιο εύκολες οι διαδικασίες για την υπηκοότητα και να αυξηθεί ο αριθμός των ατόμων που έχουν δικαίωμα άνευ παραμονής. Ενόχληση προκαλεί ωστόσο στους συμμετέχοντες η θέρμη υποδοχή των πολεμικών μεταναστών και το πλήθος των παροχών που τους δίνονται. Συγκεκριμένα αναφέρθηκαν πληροφορίες για οικονομική ενίσχυση πέραν από σίτιση και στέγαση που παρέχει το κράτος μέσω των κέντρων συγκέντρωσης, γεγονός που προβληματίζει τους συμμετέχοντες φέρνοντας σε σύγκριση τους εαυτούς τους με τους μετανάστες και συνειδητοποιώντας ότι η αντιμετώπιση δεν έγινε επί ίσους όρους.

Σημαντικό ρόλο στην άσχημη συμπεριφορά των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες έχει διαδραματίσει η οικονομική κρίση. Η κατάσταση στην εργασιακή πραγματικότητα και οι συνεχείς μεταρρυθμίσεις και αλλαγές στα οικονομικά μεγέθη της χώρας έχουν μετατρέψει τους Έλληνες σε πολύ σκληρούς ανθρώπους κατά την άποψη των συμμετεχόντων. Άλλος λόγος της σκληρής αυτής συμπεριφοράς είναι και η έλλειψη κατανόησης και ενδιαφέροντος απέναντι στον συνάνθρωπο, γεγονός που οφείλεται στην έλλειψη βιώματος παρόμοιων καταστάσεων. Η Ελλάδα δέχθηκε μεγάλο σοκ με την πρόσφυση όλων αυτών των ανθρώπων στον χώρο της. Η έλλειψη υποδομών βρήκε απροετοίμαστους τους Έλληνες. Πρωτόγνωρα γεγονότα έλαβαν χώρα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα και άνθρωποι χωρίς παιδεία αντέδρασαν ακραία χαρακτηρίζοντας το σύνολο. Όλη αυτή η εχθρικότητα εντάθηκε με την οικονομική κρίση.

Με αρκετά μεγάλη ομοφωνία οι συμμετέχοντες δήλωσαν πως ο ρατσισμός είναι φαινόμενο παγκόσμιας εμβέλειας. «Δυστυχώς, κρούσματα υπάρχουν και παγκόσμια» (CHRISTINA, 22, Αλβανία). Στις μικρότερες χώρες όπως είναι η Ελλάδα φαίνεται περισσότερο και πιο έντονα, ενώ στις μεγάλες χώρες, λόγω του μεγάλου αριθμού του πληθυσμού χάνεται ελαφρώς αλλά πάντα υπάρχει. Η ρατσιστική συμπεριφορά δεν έχει σχέση με την φυλή που κατάγεται ένας άνθρωπος, αλλά είναι μέσα στην φύση του να αντιδράει με την αλλαγή. «Είναι έτσι η φύση του ανθρώπου, δεν έχει να κάνει με το, με το ποιας εθνικότητας είναι αλλά με το οτιδήποτε διαφορετικό συναναστρέφεται.» (DIMITRA, 20, Αλβανία). Όπως δήλωσαν αρκετοί από τους συμμετέχοντες, ρατσισμός υπάρχει ακόμη και στις χώρες καταγωγής τους γεγονός που επιβεβαιώνει τον ισχυρισμό που αναφέρθηκε προηγουμένως. Αρκετοί ωστόσο έκαναν συσχετισμό του ρατσισμού και της έντονης

εκδήλωσης αντίθεσης με την πολιτική και τα κόμματα. Συγκεκριμένα, ανέφεραν κόμματα με έντονες εθνικιστικές ιδεολογίες και «πιστεύω» που δεν διστάζουν να εκμεταλλευτούν τον δημόσιο λόγο και την δύναμή τους για να επιτεθούν σε οτιδήποτε ξένο προέρχεται στην Ελλάδα.

Πανεπιστημιακές εμπειρίες και προοπτικές

Αναφορικά με την πανεπιστημιακή εμπειρία και τις προοπτικές σχετικά με την άποψη των γονέων τους απέναντι στις σπουδές τους, οι συμμετέχοντες δήλωσαν πως είχαν την αμέριστη συμπαράσταση και ίσως την παρότρυνση των γονέων τους για τις σπουδές τους. Οι περισσότεροι μάλιστα συμμετέχοντες δήλωσαν πως από την νεαρή ακόμη ηλικία τους οι γονείς τους, τους έλεγαν πως έπρεπε να μορφωθούν και τους εξηγούσαν το σημαντικό προτέρημα της γνώσης. Η νοοτροπία των χωρών καταγωγής τους όπως δήλωσαν, προωθεί την εργασία παρά την μόρφωση. Με την μετακίνηση του πληθυσμού στην Ελλάδα, άλλαξε η νοοτροπία αυτή και τέθηκε σε πρώτο πλάνο η εκπαίδευση, καθώς αποτελούσε και τον αρχικό και βασικό λόγο μετακίνησης, την αναζήτηση ενός τόπου με καλύτερες προοπτικές για τα παιδιά. Για τις οικογένειες με μεγάλο οικονομικό πρόβλημα όμως προτάθηκε η συνδυαστική εκπαίδευση με εργασία, όποτε το άτομο ήταν δυνατόν και μπορούσε να τα συνδυάσει.

Αναφορικά με τα ιδρύματα επιλογής σπουδών, οι συμμετέχοντες επέλεξαν από όλο το εύρος των δυνατοτήτων τους, δηλαδή από ΙΕΚ, ΤΕΙ αλλά και πανεπιστήμια. Μερικά από τα τμήματα που επιλέχθηκαν ήταν ΤΕΙ Καβάλας, Ιωαννίνων, Λάρισας ΙΕΚ Θεσσαλονίκης, σχολές του ΟΑΕΔ και Πανεπιστήμια Αιγαίου, Φλώρινας, Δημοκρίτειο, Αριστοτέλειο, Πατρών, ΠΑ. ΠΕΙ, ΠΑΜΑΚ αλλά και πολλά άλλα. Το εύρος των επαγγελματικών αντικειμένων των σχολών τους ήταν επίσης μεγάλο, καθώς υπήρξαν ειδικότητες φυσικοθεραπείας, μηχανικοί, φυσικοί, οικονομολόγοι, δημοσιογράφοι, υποκριτικοί, νοσηλευτές, παιδαγωγοί, και βρεφονηπιόκομοι, καθώς και άλλα τεχνικά επαγγέλματα όπως μάγειρες, κομμώτριες, τεχνίτες ξύλου κα.

Η επιλογή των σχολών έγινε βάσει προσωπικών γοήτρων όπως δήλωσαν. Ήταν αντικείμενα που τους άρεσαν και ήθελαν να ασχοληθούν μαζί τους, είτε αυτό ήταν η λατρεία απέναντι στα παιδιά, είτε η επιθυμία για διοίκηση επιχειρήσεων και ανέλιξη. Αρκετοί βέβαια δεν κατάφεραν να πιάσουν την πρώτη σχολή επιλογής τους,

παρόλα αυτά στο μηχανογραφικό τους συμπεριέλαβαν όλες τις σχολές που θα ήθελαν να περάσουν και τελικά πέρασαν σε κάποια από αυτές. Σε δεύτερο στάδιο, η επιλογή κρίθηκε και από την επαγγελματική αποκατάσταση που μπορεί να προσφέρει η κάθε σχολή. Αρκετοί από τους συμμετέχοντες διάλεξαν σχολές ή τέχνες που θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν την ειδικότητα τους και να βρουν γρήγορα απασχόληση σε μια κατά τα άλλα πολύ σκληρή εργασιακή πραγματικότητα.

Παρουσιάζοντας οι ερευνητές ένα ιδανικό σενάριο, στο οποίο κάθε παιδί θα μπορούσε να επιλέξει την σχολή του, είτε εντός είτε εκτός Ελλάδας, οι συμμετέχοντες αμφιταλαντεύτηκαν στο σύνολο των απαντήσεών τους. Ένα τμήμα των συμμετεχόντων δήλωσε πως η επιλογή σχολής τους ήταν εν γνώση και όχι από τύχη, γι' αυτό τον λόγο και υποστήριξαν ότι θα ξανά επέλεγαν την σχολή τους ή παρόμοια σχολή μέσα στον ελληνικό χώρο. Δεν φάνηκε όμως να είναι αρνητικοί και στην περίπτωση επίσκεψής τους στο εξωτερικό, αλλά για λίγο χρονικό διάστημα και μόνο για κατάκτηση εμπειρίας και γνώσης με την προϋπόθεση ότι θα επιστρέψουν να εργαστούν στη Ελλάδα. Ένα άλλο κομμάτι του συνόλου δήλωσε πως, λόγω των χαμηλών αποδόσεων στις εξετάσεις τους θα προτιμούσαν, εφόσον δεν υπήρχε πλέον το πρόβλημα των μορίων να περάσει σε μία καλύτερη βαθμολογικά σχολή από αυτήν της επιλογής του. Τέλος, υπήρξαν και ορισμένοι που δήλωσαν πως αν είχαν την οικονομική δυνατότητα θα πήγαιναν να σπουδάσουν σε κάποιο γνωστό πανεπιστήμιο του εξωτερικού, καθώς θεωρούν ότι ενδεχόμενα να είναι πιο εύκολη η εισαγωγή τους σε ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα του εξωτερικού, καθώς επίσης και το επίπεδο της εκπαίδευσης στο εξωτερικό κρίθηκε πιο υψηλό.

Οι προοπτικές του μέλλοντος βρίσκουν όλους τους συμμετέχοντες να έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους και να εργάζονται στο αντικείμενό τους. Τα όνειρα των συμμετεχόντων για το μέλλον είναι η καλύτερη δυνατή κατάκτηση της γνώσης, ώστε να μπορέσουν όλοι να ασχοληθούν και να είναι καλοί στην δουλειά τους. Υπήρξαν βέβαια και περιπτώσεις ατόμων που δήλωσαν ότι θα ήθελαν να έχουν κατακτήσει την ανώτερη βαθμίδα διοίκησης του κλάδου τους ή ακόμη και να έχουν μια δική τους επιχείρηση ή να απασχολούνται με κάτι δικό τους. Ορισμένοι ωστόσο έκαναν αναφορά και για μεταπτυχιακά και ειδικεύσεις σε άλλες σχολές, ρίχνοντας ειδικότερα βαρύτητα στην εκπαίδευση και στην διαρκή κατάκτηση γνώσης.

Οι τεχνικές συμβουλές που έδωσαν οι γονείς των συμμετεχόντων αναφορικά με τις σπουδές στην Ελλάδα αφορούσαν την επαγγελματική αποκατάσταση της σχολής, την ευκολία ή την δυσκολία του επαγγέλματος που επέλεξαν και την δέσμευση που επιφέρει η επιλογή τους για το μέλλον. Ωστόσο, οι γονείς των περισσότερων συμμετεχόντων ασχολούνται καθαρά με την εργασία τους, χωρίς να έχουν σπουδάσει, οπότε οι συμβουλές τους δεν είχαν καμία αναφορά στην διαδικασία των σπουδών αυτή καθαυτή, πάρα μόνο στην επιλογή και στην δέσμευση. Η άποψη των περισσότερων γονέων για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι καλή, για τον λόγο αυτό και το εμπιστεύτηκαν για τα παιδιά τους.

Αναφορικά με τις σπουδές τους και την ικανοποίηση από την σχολή που φοιτούν ή φοίτησαν φάνηκαν να είναι ικανοποιημένοι οι συμμετέχοντες με ορισμένες εξαιρέσεις αλλά πολύ περιορισμένες. Η οργάνωση, οι γνώσεις αλλά και οι συμπεριφορές από τους ενήλικες, των ελληνικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων βρίσκουν πολύ θετικά σχόλια από την κρίση των συμμετεχόντων. Μικρή δυσκολία που προκαλεί δυσαρέσκεια στους συμμετέχοντες είναι ο βαθμός δυσκολίας ορισμένων μαθημάτων και οι «δύσκολοι» εκπαιδευτικοί. Οι κοινωνικές συναναστροφές τους ήταν κυρίως άτομα ελληνικής καταγωγής, όχι τόσο από επιλογή αλλά επειδή δεν υπήρχαν πολλά άτομα άλλων εθνικοτήτων.

Οι διαφορές βάσει εθνικότητας φαίνεται να έχουν εξαλειφθεί στα μεγάλα εκπαιδευτικά ιδρύματα, καθώς όλα τα άτομα πλέον μπορούν να συναναστραφούν μεταξύ τους όπως παρατηρούν οι συμμετέχοντες. Στα ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα ανώτερης ή ανώτατης εκπαίδευσης η πλειοψηφία των φοιτητών είναι ελληνικής καταγωγής για τον λόγο αυτό και δεν είναι πολύ εύκολη η παρατήρηση των αλλοεθνών καθώς αποτελούν μειοψηφία. Παρόλα αυτά η αφομοίωση τους από το σύνολο είναι ικανοποιητική σε βαθμό να μην παρατηρείται διαχωρισμός και να μπορούν όλοι να κάνουν παρέες μεταξύ τους.

Αναφορικά με το μέλλον και την επαγγελματική εξέλιξη των συμμετεχόντων οι κατευθυντήριος δύναμη των γονέων τους, τους ωθεί προς το εξωτερικό. Η κατάσταση στην Ελλάδα είναι αρκετά δυσοίωνη γεγονός που προβληματίζει τους γονείς των νέων παιδιών. Βέβαια η εξέλιξη στην γνώση είναι πολύ σημαντικό εφόδιο στο πολύ ανταγωνιστικό επαγγελματικό περιβάλλον, για αυτό και δεν είναι λίγοι οι γονείς που συμβουλεύουν τα παιδιά τους να συνεχίσουν την σπουδές τους και σε

μεταπτυχιακά πριν βγουν στην αγορά εργασίας. Υπάρχουν ωστόσο και πιο παραδοσιακές οικογένειες με νοοτροπίες κλειστές που ωθούν τα παιδιά τους στην δημιουργία οικογένειας, κυρίως τα κορίτσια και στην παραμονή τους στην Ελλάδα. Η αποχώρηση από μια χώρα ήδη τους στοίχισε πολύ και δυσκολεύονται να μοιραστούν και άλλα αγαπημένα τους πρόσωπα σε άλλες χώρες.

Σε γενικές γραμμές τα ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα με τις υποδομές και το προσωπικό τους κρίνονται αρκετά ικανοποιητικά, ωστόσο επιδέχονται βελτίωση. Οι κτηριακές υποδομές ήταν πολύ καλές, όμως υπήρχαν περιπτώσεις που οι τάξεις διδασκαλίας ήταν πολύ μακριά και ήταν δύσκολη η πρόσβαση. Η ηλεκτρονική υποστήριξη με το εκπαιδευτικό υλικό ήταν πολύ εύκολη, απλά η ανανέωση γινόταν πολύ αργά με αποτέλεσμα να καθυστερεί σημαντικά. Το εκπαιδευτικό υλικό ήταν άφθονο όμως σε ορισμένες περιπτώσεις η διάθεσή του ήταν επί πληρωμή, γεγονός που δυσκόλευε ορισμένους φοιτητές. Οι εκπαιδευτικοί ήταν αρκετά καταρτισμένοι και καλοί γνώστες τους αντικείμενους τους, εξαιρετικά φιλικοί και πρόθυμοι να βοηθήσουν, με ορισμένες εξαιρέσεις εκπαιδευτικών που ήταν σκληροί και απρόσωποι. Το επίπεδο σπουδών και ο οδηγός άφησε αρκετά ικανοποιημένους τους συμμετέχοντες, αλλά υπήρχαν και περιπτώσεις φοιτητών που δήλωσαν πως αρκετά μαθήματα δεν γίνονται λόγω έλλειψης εκπαιδευτών και άλλα μαθήματα δεν παρείχαν τις γνώσεις που θα έπρεπε.

Μέρος των συμμετεχόντων ευελπιστούν, μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους να μετακινηθούν στο εξωτερικό και να αναζητήσουν εργασία και το άλλο μέρος ευελπιστεί να εργαστεί στον τομέα του παραμένοντας στην Ελλάδα. Η επαγγελματική αποκατάσταση είναι το αρχικό μέλημα των συμμετεχόντων αλλά είναι πολύ δεκτικοί και στην πιθανότητα οικογένειας, χωρίς όμως αυτό να συνεπάγεται με την εγκατάλειψη του επαγγέλματός τους. Δεν είναι λίγοι και εκείνοι που επιθυμούν να προχωρήσουν τις σπουδές τους και να ασχοληθούν είτε με διαφορετικό αντικείμενο είτε να κάνουν ένα μεταπτυχιακό.

Δυστυχώς, η Ελλάδα και η οικονομική κρίση έχουν προκαλέσει μεγάλη ανησυχία στους συμμετέχοντες. Οι απόψεις είναι μοιρασμένες σε εκείνους που δεν θέλουν να εγκαταλείψουν την χώρα και να παραμείνουν για εργασία και σε εκείνους που σκέφτονται ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να τους παρέχει πολλά ακόμη και σκέφτονται την μετανάστευση. Η μετακίνηση στην Ελλάδα δημιούργησε ισχυρούς

δεσμούς με την χώρα και αρκετοί δυσκολεύονται να μετακινηθούν και πάλι, «γιατί είμαι τόσα χρόνια εδώ πέρα. Νομίζω ότι μπορώ να προσφέρω περισσότερα απ' ότι αν πήγαινα στο εξωτερικό και θα ξανά ξεκινούσα πάλι απ' το μηδέν.» (EVI, 26, Αλβανία). Ένα μεγάλο πρόβλημα ωστόσο είναι και η οικονομική δυσχέρεια των συμμετεχόντων για την επικείμενη μετακίνησή τους, καθώς στο εξωτερικό κι συγκεκριμένα στις χώρες ενδιαφέροντος τους όπως είναι η Αγγλία, το επίπεδο ζωής είναι πολύ υψηλό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΣΥΖΗΤΗΣΗ -ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

2.1 Συζήτηση

Μέσα από την ανάλυση των συνεντεύξεων με μετανάστες δεύτερης γενιάς καταλήγουμε ότι γενικά παρατηρήθηκε γλωσσική μετατόπιση προς την ελληνική γλώσσα, την οποία οι συμμετέχοντες στην έρευνα μας επιλέγουν να χρησιμοποιούν στην καθημερινότητά τους αλλά και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Το 70% των παιδιών δεν μπορούν να διαβάσουν καλά από βιβλία και εφημερίδες που είναι γραμμένα στην μητρική τους γλώσσα. Βρίσκουν την μητρική τους γλώσσα πολύ δύσκολη τόσο στην γραφή όσο και στην έκφραση, προφανώς απόρροια του γεγονότος ότι η δεύτερη γενιά ως επί το πλείστον έχει φοιτήσει σε ελληνικά σχολεία και σε ελληνικά ΑΕΙ και ΤΕΙ. Ωστόσο, χρήση της μητρικής τους γλώσσας γίνεται σε περιπτώσεις που πρέπει να μιλήσουν τα άτομα με ομοεθνής τους και κυρίως με τους συγγενείς από την χώρα καταγωγής τους. Την μητρική τους γλώσσα χρησιμοποιούν επίσης, οι συμμετέχοντες των οποίων οι γονείς επιλέγουν να χρησιμοποιούν μέσα στο σπίτι τους και στην καθημερινή προσωπική τους επαφή με την μητρική. Οι σχέσεις λοιπόν της δεύτερης γενιάς με την εθνοτική γλώσσα και κουλτούρα σιγά-σιγά αποδυναμώνονται. Το εμπειρικό μέρος της μελέτης επιβεβαιώνει την έρευνα που διεξήγαγε ο Gogonas (2006), ο οποίος ασχολήθηκε με τη γλωσσική μετατόπιση των Αλβανών μεταναστών πρώτης και δεύτερης γενιάς μέσα από μια κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση. Από τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής, όσον αφορά τον αλβανικό πληθυσμό, προκύπτει ότι υπάρχει γλωσσική μετατόπιση στους μαθητές δεύτερης γενιάς καθώς σχεδόν σε όλες τις περιστάσεις χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα. Παράλληλα, προκύπτει ότι η μετατόπιση αυτή οφείλεται και στους ίδιους τους γονείς αφού στην προσπάθειά τους να αφομοιωθούν πιο εύκολα και γρήγορα τα παιδιά τους επιλέγουν να μιλάνε κυρίως την ελληνική γλώσσα καθημερινά μέσα στο σπίτι τους.

Όλοι οι συμμετέχοντες μας ταυτίζονται με την ελληνικό τρόπο ζωής, νοοτροπία και συνήθειες. Υπογραμμίζουν το γεγονός ότι μεγάλωσαν και έχουν σπουδάσει στην Ελλάδα και κοινωνικοποιήθηκαν ως επί το πλείστον με Έλληνες. Η

πλειοψηφία (περίπου 90%) των συμμετεχόντων της έρευνας δήλωσαν ότι αισθάνονται Έλληνες/ίδες καθώς μεγάλωσαν ή πέρασαν τα περισσότερα χρόνια της ζωής τους στην Ελλάδα, πήγαν σε ελληνικά σχολεία και απέκτησαν την ελληνική υπηκοότητα. Παρόλα αυτά, δεν ντρέπονται για την καταγωγή τους και την χώρα από την οποία προέρχονται οι ρίζες τους, γι' αυτό τον λόγο δεν ντρέπονται να δηλώσουν από που είναι. Επιπρόσθετα, δήλωσαν πως δεν συμμετέχουν σε κάποιον σύλλογο από την χώρα καταγωγής τους, καθώς δήλωσαν πως είναι Έλληνες και δεν υπάρχει λόγος σύνδεσης με την χώρα καταγωγής.

Σύμφωνα με τους Παπαγεωργίου και Τσιρώνη (2013) αλλά και τις απαντήσεις των συμμετεχόντων της έρευνας μας προκύπτει ότι η οικονομική κρίση που πλήττει την χώρα μας έχει επηρεάσει τόσο το βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων όσο και των μεταναστών που φιλοξενούνται στα εδάφη της. Όπως αναφέρουν οι συμμετέχοντες, πολλοί είναι εκείνοι που αδυνατούν λόγω κόστους να ανανεώσουν τις προσωρινές άδειες παραμονής με αποτέλεσμα να εξετάζουν το ενδεχόμενο να επιστρέψουν στα πάτρια εδάφη για να αποφύγουν την από-νομιμοποίησή τους διαφορετικά θα πρέπει να παραμείνουν στη χώρα παράνομα. Και η Μιχαήλ (2014) στην έρευνά της καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα, ότι δηλαδή πολλοί Αλβανοί μετανάστες και κυρίως όσοι δεν είχαν σταθερή απασχόληση εξαιτίας της οικονομικής κρίσης που πλήττει την Ελλάδα χάνουν την δουλειά τους και κατά συνέπεια την ασφάλισή τους με αποτέλεσμα μην μπορούν λόγω κόστους να ανανεώσουν τις προσωρινές άδειες παραμονής τους και να από-νομιμοποιούνται. Με την οικονομική κρίση όμως αυτή η προϋπόθεση είναι αδύνατον να εκπληρωθεί καθώς οι περισσότεροι από τους μετανάστες δεν έχουν σταθερή απασχόληση κι επομένως δε μπορεί να εξασφαλιστεί το ελάχιστο απαιτούμενο των 25 ημερών εργασίας το μήνα για πέντε μήνες το χρόνο. Επιπρόσθετα, άλλαξε το φορολογικό σύστημα και απαιτούνται 10.200 Ευρώ ετήσιο δηλωμένο εισόδημα (αντί για 5.000 που ίσχυε παλαιότερα) ώστε να μπορεί κάποιος να ανανεώσει την άδεια εργασίας (Μιχαήλ, 2014).

Μέσα από την ανάλυση των συνεντεύξεων με Αλβανούς Βούλγαρους και Ρουμάνους μετανάστες δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα, αναδείχτηκε και ένα νέο στοιχείο, αυτό της από-νομιμοποίησης. Όπως αναφέρουν οι συμμετέχοντες στην έρευνα, έντονο είναι το πρόβλημα και σε θέματα που αφορούν την γραφειοκρατία, καθώς για την νομιμότητα και την ανανέωση της άδειας παραμονής απαιτούνται χαρτιά των οποίων οι επικυρώσεις και οι σφραγίδες επιφέρουν μεγάλο κόστος.

Αρκετές είναι οι οικογένειες που έχουν αναγκαστεί να ξανά γυρίσουν στην χώρα καταγωγής τους εξαιτίας της ασταθούς κυβέρνησης και των διαρκών μεταρρυθμίσεων σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο «...πάρα πολλοί έχουνε φύγει να. Η θεία μου και ο θείος μου ας πούμε δεν είχανε Ελληνική ταυτότητα, να και έφυγαν.» (MARIA, 19, Αλβανία) Εξαιτίας της οικονομικής κρίσης και των αρνητικών συνεπειών που έχει επιφέρει πολλοί μετανάστες αδυνατούν να ανανεώσουν τις προσωρινές άδειες παραμονής τους και αναγκάζονται να μεταναστεύσουν για να αποφύγουν την από-νομιμοποίησή τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξε και η Γκέμι (2013) σε προγενέστερη έρευνα.

Ένας νέος κύκλος φαίνεται ανοίγει για τα περισσότερα νοικοκυριά των μεταναστών. Οι Αλβανοί μετανάστες στις αρχές της δεκαετίας του 1990 εγκατέλειπαν τη χώρα τους προκειμένου να αναζητήσουν μια καλύτερη τύχη και καλύτερες συνθήκες ζωής και εργασίας στην Ελλάδα. Ωστόσο, η οικονομική κρίση που πλήττει τα τελευταία κυρίως χρόνια την χώρα υποδοχής οδηγεί τους πρώτης γενιάς Αλβανούς μετανάστες να εξετάσουν την πιθανότητα για έναν ακόμη οικογενειακό μελλοντικό αποχωρισμό. Η πρώτη γενιά και οι ηλικιωμένοι φαίνεται πιο πιθανό να ανασυνταχθούν στην χώρα προέλευσης, ενώ η δεύτερη γενιά θέλει είτε να παραμείνει στην Ελλάδα ή να μεταναστεύσει εκ νέου σε άλλη χώρα (Μιχαήλ, 2014).

Από τις συνεντεύξεις των μεταναστών δεύτερης γενιάς προκύπτει ότι η Ελλάδα και η οικονομική κρίση έχουν προκαλέσει μεγάλη ανησυχία, αβεβαιότητα και ανασφάλεια στους συμμετέχοντες καθώς τους απασχολούν σημαντικά ζητήματα όπως είναι η εύρεση εργασίας, η αυξανόμενη φορολογία, και η πολιτική αστάθεια που επικρατεί στον ελλαδικό χώρο. Ωστόσο, τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα μας είναι αρκετά αισιόδοξα με πίστη και όραμα για την ζωή. Η φαντασία τους και τα σχέδια που κάνουν για το μέλλον, τους κατευθύνουν είτε προς μια ασφαλή μελλοντική ενσωμάτωση στην Ελλάδα- μια προοπτική σημαντικά επηρεασμένη από την οικονομική κρίση- ή προς άλλους μεταναστευτικούς προορισμούς που πιστεύουν ότι θα μπορούσαν να ικανοποιήσουν αυτές τις προσδοκίες και τα όνειρά τους. Η μετακίνηση στην Ελλάδα δημιούργησε ισχυρούς δεσμούς με την χώρα και αρκετοί δυσκολεύονται να μετακινηθούν και πάλι.

Από τις αφηγήσεις των νέων, προκύπτει ότι οι περισσότεροι φοιτητές αναμένουν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους και να κυνηγήσουν τα όνειρά τους. Μεγάλο ποσοστό αυτών επιθυμεί να μείνει στην Ελλάδα, διεκδικώντας μια θέση εργασίας ή εξελίσσοντας το γνωστικό τους επίπεδο μέσω συνέχισης σπουδών, όμως δεν είναι λίγοι αυτοί που δεν απορρίπτουν την πιθανότητα μετακίνησης σε κάποιο άλλο ευρωπαϊκό κράτος. Αμφότεροι όμως δηλώνουν ικανοποιημένοι από τις σπουδές τους και το εκπαιδευτικό σύστημα γενικότερα και επιβεβαιώνουν την ορθότητα της επιλογής του αντικειμένου ενασχόλησής τους. Συμπερασματικά, η πρόσφατη οικονομική κρίση και η επιδείνωση ευκαιριών ενσωμάτωσης στην Ελλάδα ανοίγει προοπτικές μελλοντικής μετανάστευσης για τη δεύτερη γενιά. Όπως προκύπτει από τις αφηγήσεις των μεταναστών δεύτερης γενιάς, τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, οι συνεχείς μεταρρυθμίσεις και αλλαγές στα οικονομικά μεγέθη έχουν μετατρέψει τους Έλληνες σε πιο σκληρούς ανθρώπους και έχουν προκαλέσει ένταση και ανταγωνισμό μεταξύ των Ελλήνων και των μεταναστών. Το ερευνητικό μέρος της εργασίας μας επιβεβαιώνει το θεωρητικό μέρος, σύμφωνα με το οποίο η οικονομική κρίση έχει ως αποτέλεσμα την σημαντική αύξηση ανταγωνισμού σε σχέση με τη ζήτηση εργασίας ανάμεσα στους μετανάστες, οδηγώντας παράλληλα και σε κλιμάκωση της έντασης ανάμεσα σε Έλληνες και Αλβανούς κι επηρεάζοντας την συλλογική ευημερία και τις μεταξύ τους σχέσεις. Παρόμοια συμπεράσματα εξήγαγε και η Μιχαήλ σε προγενέστερη έρευνα (2014).

2.2 Συμπεράσματα

Η Ελλάδα αποτελούσε κατεξοχήν χώρα αποστολής μεταναστών γεγονός το οποίο άλλαξε από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, όταν μετατράπηκε σε χώρα υποδοχής αλλά και διέλευσης μεταναστών. Η Ελλάδα ήταν απροετοίμαστη να δεχθεί τις μεγάλες εισροές μεταναστών που κατέφτασαν στα εδάφη της κυρίως από τις βαλκανικές χώρες και τις δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης καθώς και από χώρες της Ασίας και της Αφρικής, γεγονός το οποίο προκάλεσε και προκαλεί αρκετά προβλήματα σε πολλούς τομείς της διαβίωσης και της ένταξής τους στον ελλαδικό χώρο.

Οι μετανάστες που εισήλθαν στον ελλαδικό χώρο στις αρχές της δεκαετίας του 1990 με σκοπό την εύρεση εργασίας, χωρίς βέβαια να απορρίπτουν την προοπτική

μακροχρόνιας διαμονής στην Ελλάδα, φέρνουν μαζί και τα μέλη της οικογένειάς τους, είτε δημιουργούν απογόνους στην κοινωνία εγκατάστασης, προσδοκώντας για ένα καλύτερο και πιο ελπιδοφόρο μέλλον. Έτσι, ενηλικιώνονται δεκάδες χιλιάδες παιδιά των πρώτων μεταναστών της δεκαετίας του 1990, τα οποία είτε γεννήθηκαν στην Ελλάδα, είτε εγκαταστάθηκαν σε αυτή σε μικρή ηλικία. Τα παιδιά αυτά δημιουργούν ιδιαίτερους δεσμούς με το ελληνικό κράτος και την κοινωνία. Η διακριτή αυτή κατηγορία του μεταναστευτικού πληθυσμού είναι η λεγόμενη «δεύτερη γενιά μεταναστών» με την οποία ασχολείται και η παρούσα ερευνητική εργασία.

Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν πενήντα φοιτητές από διάφορα τμήματα Πανεπιστημίων, ΤΕΙ, επαγγελματικών σχολών κ.α. της χώρας και κλήθηκαν να απαντήσουν σε ορισμένα ερωτήματα που αφορούν την ζωή τους στην Ελλάδα. Οι συμμετέχοντες ερωτήθηκαν ωστόσο για την σχέση τους με την χώρα καταγωγής τους, την ελληνική και μητρική τους γλώσσα αλλά και τις απόψεις τους για το εκπαιδευτικό σύστημα και την οικονομική κρίση.

Ο περιοριστικός όρος που τέθηκε για την επιλογή του δείγματος ήταν οι μετανάστες δεύτερης γενιάς να έχουν έλθει στην Ελλάδα πριν το δωδέκατο έτος της ηλικίας τους

Οι φοιτητές της έρευνας ήταν άτομα δεύτερης γενιάς μεταναστών (Αλβανικής, Βουλγαρικής και Ρουμανικής καταγωγής) που μεγάλο ποσοστό εξ αυτών γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στην Ελλάδα. Η επαφή με την χώρα καταγωγής τους περιορίζεται στην επικοινωνία με τους συγγενείς τους και σε ορισμένες αραιές επισκέψεις, έπειτα από παρακίνηση των γονιών τους. Προσπάθεια γίνεται να διατηρείται επαφή και από τις δύο πλευρές. Ωστόσο, η οικονομική κρίση έχει συμβάλει με καθοριστικό ρόλο στην ελάττωση των επισκέψεων στη χώρα καταγωγής. Οι καθημερινές υποχρεώσεις στις οποίες έχουν ενταχθεί οι άνθρωποι που μετακινήθηκαν από άλλες χώρες τους απορροφούν και δυσκολεύονται χρόνο με το χρόνο να συγκεντρώσουν τα χρήματα που απαιτούνται και το χρόνο να κάνουν τέτοια ταξίδια. Ορισμένοι από τους φοιτητές μιλούσαν με περιορισμένη ευχέρεια την μητρική τους γλώσσα και αρκετοί δε γνωρίζουν καθόλου να γράφουν, γεγονός που δυσκολεύει την επικοινωνία με τους συγγενείς που ζουν στην χώρα καταγωγής τους, αλλά και στο εξωτερικό. Αντίθετα, όλοι οι συμμετέχοντες γνωρίζουν να γράφουν και

να μιλάνε πολύ καλά τα ελληνικά και είναι η γλώσσα που επιλέγουν να χρησιμοποιούν στην καθημερινότητά τους αλλά και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Η σύνδεση τους με την χώρα καταγωγής τους ωστόσο, τους προκαλεί ευχάριστα και νοσταλγικά συναισθήματα. Η κατάσταση στην χώρα καταγωγής των περισσότερων από τους συμμετέχοντες είναι πολύ κακή, με αποτέλεσμα αυτό να θλίβει όλους όσους μετανάστευσαν και όλα όσα άφησαν πίσω τους. Η ιστορία της χώρας του καθενός είναι βίωμα για τους περισσότερους και προσπαθούν να μαθαίνουν για γεγονότα και περιστατικά που έγιναν αλλά και γίνονται στις χώρες καταγωγής τους, ώστε να μπορούν να διατηρούν την σύνδεση με τις ρίζες τους.

Αρκετοί φοιτητές της έρευνας δήλωσαν πως αισθάνονται βαθύτατα Έλληνες, καθώς έζησαν και μεγάλωσαν στην χώρα. Παρά το γεγονός ότι πλέον αφομοιώθηκαν στην Ελλάδα δεν απορρίπτουν τις ρίζες τους και δεν αισθάνονται άσχημα να αναφέρουν όποτε χρειαστεί από που κατάγονται. Η ζωή στην Ελλάδα για τους περισσότερους κρίνεται πολύ καλύτερη από την ζωή στην χώρα καταγωγής, παρά την οικονομική κρίση που βιώνει η χώρα τα τελευταία χρόνια. Οι περισσότερες εθνικιστικές εκρήξεις και αντιπαλότητες βιώθηκαν από τους συμμετέχοντες στα πρώτα χρόνια της προσέλευσής τους στην χώρα και πλέον δηλώνουν ότι δεν αντιλαμβάνονται καμία ρατσιστική συμπεριφορά ή καμία εθνικιστική διάκριση έναντι των υπολοίπων. Ωστόσο, και οι ίδιοι από την πλευρά τους συναναστρέφονται καθημερινά με Έλληνες πολίτες και έχουν αναπτύξει σχέσεις μαζί τους πολύ στενές.

Το διαδίκτυο αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας των ανθρώπων σε όλα τα μήκη και πλάτη του εξελιγμένου κόσμου. Έτσι, για τον λόγο αυτό τα άτομα της έρευνας δήλωσαν πως είναι πιστοί χρήστες του διαδικτύου, τόσο για λόγους αναψυχής όσο και για διευκόλυνση της επικοινωνίας. Ορισμένοι επίσης, χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για πανεπιστημιακούς λόγους αλλά η μεγαλύτερη πλειοψηφία των συμμετεχόντων χρησιμοποιεί τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για επικοινωνία τόσο με τα άτομα που βρίσκονται στην χώρα καταγωγής τους, όσο και για τα άτομα που βρίσκονται στην Ελλάδα.

Η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει όλους τους πολίτες της Ελλάδας όσο και τους μετανάστες στην χώρα μας. Μεγάλα κύματα ανθρώπων μετακινήθηκαν τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα αναζητώντας εργασία. Οι διαθέσιμες θέσεις εργασίας μειώθηκαν σημαντικά και σε συνδυασμό με την αυστηρή φορολογία και την

οικονομική δυσχέρεια που ήρθαν αντιμέτωποι οι επιχειρηματίες, ολοένα και περισσότερο αυξάνεται το ποσοστό της ανεργίας στην χώρα. Για όλα αυτά τα γεγονότα είναι πολύ καλά ενήμεροι οι συμμετέχοντες και δείχνουν να μην πανικοβάλλονται. Οι περισσότεροι φοιτητές αναμένουν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους και να κυνηγήσουν τα όνειρα τους. Μεγάλο ποσοστό αυτών επιθυμεί να παραμείνει στην Ελλάδα, διεκδικώντας μια θέση εργασίας ή εξελίσσοντας το γνωστικό τους επίπεδο μέσω συνέχισης των σπουδών, όμως δεν είναι λίγοι αυτοί που δεν απορρίπτουν την πιθανότητα μετακίνησης σε κάποιο άλλο ευρωπαϊκό κράτος. Αμφότεροι όμως δηλώνουν ικανοποιημένοι από τις σπουδές και από το εκπαιδευτικό σύστημα γενικότερα και επιβεβαιώνουν την ορθότητα της επιλογής του αντικειμένου ενασχόλησης τους.

Όπως έχει προαναφερθεί, η οικονομική κρίση που πλήττει την Ελλάδα έχει επηρεάσει τόσο το βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων όσο και των μεταναστών που φιλοξενούνται στα εδάφη της. Σύμφωνα με τα λεγόμενα των συμμετεχόντων, πολλοί είναι εκείνοι που αδυνατούν λόγω κόστους να ανανεώσουν τις προσωρινές άδειες παραμονής με αποτέλεσμα να εξετάζουν το ενδεχόμενο να επιστρέψουν στα πατρία εδάφη προκειμένου να αποφύγουν την από-νομιμοποίησή τους, διαφορετικά θα πρέπει να παραμείνουν στη χώρα παράνομα.

Όπως προκύπτει από τις αφηγήσεις των μεταναστών δεύτερης γενιάς, η καταγωγή και ο τρόπος ζωής των ανθρώπων, που ήρθαν από χώρες με μεγάλο οικονομικό πρόβλημα και οι οποίες μάθανε να ζούνε λιτά και χωρίς πολλές ανέσεις, βοήθησαν τους ανθρώπους αυτούς στο να διατηρήσουν αυτόν τον τρόπο ζωής και στην Ελλάδα και με την οικονομική κρίση να μην δυσκολευτούν πολύ στην προσαρμογή. Με την οικονομική κρίση άλλαξε και η συμπεριφορά των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες. Τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, οι συνεχείς μεταρρυθμίσεις και αλλαγές στα οικονομικά μεγέθη έχουν μετατρέψει τους Έλληνες σε πιο σκληρούς ανθρώπους και έχουν προκαλέσει ένταση και ανταγωνισμό μεταξύ Ελλήνων και μεταναστών, όπως άλλωστε έχει διατυπώσει και η Μιχαήλ (2014).

Οι μετανάστες δεύτερης γενιάς διακατέχονται από αβεβαιότητα και ανασφάλεια καθώς τους απασχολούν σημαντικά θέματα για το μέλλον τους όπως είναι η εύρεση εργασίας, η διαρκώς αυξανόμενη φορολογία και η πολιτική αστάθεια που επικρατεί στον ελλαδικό χώρο. Ωστόσο, τα άτομα που συμμετείχαν στην

παρούσα έρευνα φαίνεται να είναι αρκετά αισιόδοξα με πίστη και όραμα για την ζωή. Είναι αποφασισμένοι λοιπόν να ακολουθήσουν τα δικά τους όνειρα, τις δικές τους φιλοδοξίες, τις δικές τους προσωπικές εμπειρίες καθώς και όλα τα εφόδια που απέκτησαν στη χώρα υποδοχής ανεξάρτητα συνήθως από την πορεία που αποφασίζουν να χαράξουν οι οικογένειές τους. Όπως γίνεται φανερό μέσα από τις συνεντεύξεις είναι διατεθειμένοι να προσπαθήσουν αρκετά ώστε να πραγματοποιήσουν τους στόχους και τα όνειρά τους ακόμη και αν οι συνθήκες στον περιβάλλοντα χώρο δεν είναι ιδανικές.

Η οικονομική κρίση έχει προκαλέσει μεγάλη ανησυχία στους συμμετέχοντες. Πολλοί είναι εκείνοι που σκέφτονται ότι η Ελλάδα δε μπορεί να τους παρέχει πολλά ακόμη και σκέφτονται τη μετανάστευση. Υπάρχουν ωστόσο και εκείνοι που λόγω ισχυρών δεσμών που έχουν αναπτύξει με την Ελλάδα δεν χαίρονται με την ιδέα να φύγουν από αυτή καθώς είναι η χώρα στην οποία μεγάλωσαν, κοινωνικοποιήθηκαν και σπούδασαν. Το γεγονός ότι δε θέλουν να εγκαταλείψουν την Ελλάδα, αποτελεί ένδειξη ταύτισης με τις γλωσσικές, πολιτισμικές, κοινωνικές εμπειρίες που απέκτησαν στην χώρα εγκατάστασης. Μέρος των συμμετεχόντων ευελπιστούν μετά την ολοκλήρωση των σπουδών να μετακινηθούν στο εξωτερικό και να αναζητήσουν εργασία και το άλλο μέρος ευελπιστεί να εργαστεί στον τομέα της παραμένοντας στην Ελλάδα. Ενώ η πρώτη γενιά και οι ηλικιωμένοι σκέφτονται το ενδεχόμενο επιστροφής στη χώρα προέλευσης, η δεύτερη γενιά χαράζει τη δική της πορεία και προτιμάει είτε να μείνει στην Ελλάδα ή να μεταναστεύσει σε άλλους μεταναστευτικούς προορισμούς που πιστεύει ότι θα μπορούσε να ικανοποιήσει τις προσδοκίες και τα όνειρά της. Έτσι η οικονομική κρίση σε συνδυασμό με την επιδείνωση των ευκαιριών ενσωμάτωσης στην Ελλάδα ανοίγει προοπτικές κινητικότητας για τη δεύτερη γενιά. Η κρίση έχει επηρεάσει και τις δύο γενιές, αλλά το κίνητρο της δεύτερης να παραμείνει στην Ελλάδα είναι ισχυρότερο κι η αντοχή και επιμονή στο να παραμείνουν στη χώρα υποδοχής δηλώνεται ανοιχτά (Μιχαήλ, 2014).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α) Ελληνική βιβλιογραφία

Ανδρούσου, Α., Ασκούνη, Ν., Μάγος, Κ., Χρηστίδου-Λασκαράκη, Σ. (2001). *Εκπαίδευση: Πολιτισμικές διαφορές και κοινωνικές ανισότητες*, Τόμος Β'. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Βγενόπουλος, Κ. (1998). *Πρόσφυγες και μετανάστες στην ελληνική αγορά εργασίας*. Αθήνα: Παπαζήση.

Γερμανός, Δ. (2002). *Οι τοίχοι της γνώσης. Σχολικός χώρος και εκπαίδευση*. Αθήνα: Gutenberg.

Γεωργίου, Σ. (2000). *Σχέση σχολείου-οικογένειας και ανάπτυξη παιδιού*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γεώργας, Κ. (2015). Παγκοσμιοποίηση και μετανάστευση. Στο Γ. Καραμπέλιας (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και μετανάστευση: Η Ελλάδα ανάμεσα στο μεταναστευτικό και τη δημογραφική κατάρρευση*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις.

Γεώργας, Κ. (2007). *Μετανάστευση και κοινωνική συνοχή*. Αθήνα: Εθνική Σχολή Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Γκέμι, Ε. (2013). Διεθνικές πρακτικές Αλβανών μεταναστών ως στρατηγική εξόδου από την κρίση και την «από-νομιμοποίηση». Στο Δ. Μιχαήλ, Α. Χρήστου, (επιμ.), *Ενδό-ευρωπαϊκή νεανική κινητικότητα/μετανάστευση στην εποχή της οικονομικής κρίσης: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη.

Γογωνάς, Ν. (2006). Διγλωσσία και Γλωσσική Μετακίνηση: Η Περίπτωση Μαθητών από την Αλβανία. *Εισήγηση στο 9ο Διεθνές Συνέδριο Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης*, Πάτρα, 14-16 Ιουλίου.

Γογωνάς, Ν. (2010). *Γιατί η νέα γενιά Αλβανών χάνει την γλώσσα της*; Πολύδρομο 3, 28-34. Διαθέσιμο στο http://publications.uni.lu/bitstream/10993/19722/1/Polydromo_3rdIssue_%CE%93%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%AF_%CE%B7_%CE%BD%CE%AD%CE%B1_%CE%B3%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%AC_%CE%91%CE%BB%CE%B2%CE%B1-libre.pdf πρόσβαση 19.02.19

Δημητρόπουλος, Ε. (2004). *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας: προς ένα συστηματικό δυναμικό μοντέλο μεθοδολογίας επιστημονικής έρευνας*. Αθήνα: Έλλην.

Δημουλάς, Κ., Παπαδοπούλου, Η., (2005). *Μορφές ένταξης και ενσωμάτωσης τω μεταναστών στη περιφέρεια Αττικής*. Αθήνα: ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

Δημουλάς, Κ. (2006). Παράμετροι ένταξης τω οικονομικών μεταναστών στη ελληνική κοινωνία: Η περίπτωση της περιφέρειας Αττικής, στο Μπάγκαβος, Χ, και Παπαδοπούλου, Δ. (επιμ.): *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*. Αθήνα: Gutenberg.

- Διαμανάκης, Μ. (2007). *Ταυτότητες και εκπαίδευση στη διασπορά*. Αθήνα: Gutenberg.
- Δρεττάκης, Μ. (2001). *Ξεπέρασαν το 5% του μαθητικού πληθυσμού τα παιδιά των παλιννοστούντων και αλλοδαπών στο σχολείο*. Σύγχρονη εκπαίδευση, τ. 119: 38-43.
- Εκμέ-Πουλοπούλου, Η. (2007). *Η μεταναστευτική πρόκληση*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Ζωγραφάκης, Σ., Κόντης, Α. & Μητράκος Θ., (2009). *Τα βήματα των μεταναστών στην ελληνική οικονομία*. Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.
- Θεριανός, Κ. (2010) *Μετανάστες δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα: από τα διεθνή σύνορα στα «κοινωνικά εσωτερικά σύνορα της μεγαλόπολης, 2/3/2010* διαθέσιμο στο: <http://www.historein.gr/2010/03/blog-post.html> πρόσβαση 7.02.19
- Ιωσηφίδης, Θ. (2003). *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2017). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας και επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών*. Αθήνα: Εκδόσεις ΤΖΙΟΛΑ.
- Καραντζίνης, Θ., Μαργάρα, Θ. (2006). Διαπολιτισμική ψυχολογία και διαχείριση της διαφορετικότητας στο σχολείο. Στο *Σύγχρονοι προσανατολισμοί στην Εκπαίδευση* τ.7 σελ. 2-3.
- Καρακατσάνη, Δ. (2003). *Εκπαίδευση και Πολιτική Διαπαιδαγώγηση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κατέβας, Γ.Ι. (1998). Η εκπαίδευση παιδιών με πολιτιστική και κοινωνική υστέρηση. Εφαρμογές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στο σχολείο. *Τα εκπαιδευτικά* τ. 47-48 σελ. 114-121.
- Καψάλης, Α. (2003). *Ευρωπαϊκό δίκτυο για συνεργασία και ανταλλαγές σε θέματα κοινωνικού αποκλεισμού και υγείας μεταναστών*, αδημοσίευτη διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Καψάλης, Α. (2007 α). Ο νόμος 3386/2005: Το «νέο» θεσμικό πλαίσιο για τη μετανάστευση, στο Καψάλης, Α. (επιμ), *Αδήλωτη απασχόληση και «νομιμοποίηση» τω μεταναστών: Η πρόκληση της μεταναστευτικής πολιτικής*. Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Κεσίσογλου, Γ. (2017). *Ανασκόπηση της Αγγλόφωνης Βιβλιογραφίας για τη 2η Γενιά Μεταναστών* 13/8/2017 διαθέσιμο στο: <http://www.antigone.gr/files/en/library/selected-publications-on-migration-and-asylum/international/071203.pdf> πρόσβαση 20.04.18
- Κοντογιάννη Χ., Στρατή Π., Τσιάντη Β., (1990). *Παιδιά διαπολιτισμικών γονέων σε διάφορες χώρες*. Κοινωνική εργασία.
- Κοντογιάννη, Δ., Μιχελάκη, Θ., Παπαλεξοπούλου, Ε. (2014). Φοιτητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο- Βιογραφικές πορείες και αφηγήσεις του 'ανήκειν'. Στο Διαμανάκης, Μ., Κωνσταντινίδης, Στ. και Τάμης, Α (επιμ.): *Νέα Μετανάστευση από και προς την Ελλάδα*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Κ.Ε.ΜΕ/Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο.
- Κόντης, Α., (2001). Οικονομική ενσωμάτωση μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Στο Αμίτσης, Τ., Λαζαρίδη, Γ., (επιμ.) *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήση.

- Κυριαζή, Ν. (1999). *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση μεθόδων και τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κυρίδης, Α. (2014). *Ευπαθείς κοινωνικές ομάδες και δια βίου μάθηση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μάνος, Ι., Παπαδοπούλου, Δ., Μακρυγιάννη, Β. (2017). *Κοινότητες στην Ελλάδα: Communities in Greece: Μελετώντας πτυχές της Αλβανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: CDRSEE.
- Μαρούκης, Θ. (2011). *Συμβιώνοντας με την μετανάστευση* (Επιμ. Συρρή, Δ.). Θεσσαλονίκη : Ιανός.
- Μαρούκης, Θ. (2010). Αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα: Ζητήματα κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ένταξης. Στο Α.Τριανταφυλλίδου, Θ. Μαρούκης, (επιμ.), *Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Κριτική.
- Μιχαήλ, Δ. (2010). *Γλωσσική διατήρηση/μετατόπιση στη δεύτερη γενιά Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα: Κοινωνική ενσωμάτωση και κινητικότητα*. Εθνολογία, 14, 207-224.
- Μιχαήλ, Δ. (2014). *Αλβανική Μετανάστευση στην Ελλάδα Μελέτες και Ζητήματα. Ανθρωπολογικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις*. Θεσσαλονίκη: Αντ. Σταμούλη.
- Μιχαήλ, Δ. και Κέσκο, Α. (2009). Γλωσσική διατήρηση/μετακίνηση στη δεύτερη γενιά Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα: Κοινωνική ενσωμάτωση και κινητικότητα. Πρακτικά πανελληνίου συνεδρίου “ *Η διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας (ως πρώτης/μητρικής, δεύτερης/ξένης)*”. (4-6 Σεπτεμβρίου 2009, Νυμφαίο Φλώρινας, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Τμήμα Νηπιαγωγών),σελ: 7-17.
- Μουσούρου, Λ.Μ. (2006). Παιδιά Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών στο Ελληνικό Σχολείο. Στο Χ. Μπάγκαβος, Δ. Παπαδοπούλου, (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπάγκαβος, Χρ. και Παπαδοπούλου, Δ. (2014) *Μεταναστευτικές Τάσεις και Ευρωπαϊκή Πολιτική*, ΙΝΕ, Αθήνα, διαθέσιμο στο https://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/files/MELETH_15.pdf πρόσβαση 19.02.19
- Μπερέρης, Π., Σιασιάκος, Κ., Λαζακίδου, Γ. (2007). *Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση και αξιοποίησής της μέσω των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας*. Αθήνα: Ελληνοεκδοτική.
- Νικόλοβα, Μ. (2010). Βουλγαρική Μετανάστευση στην Ελλάδα: Φάσεις και Τάσεις. Στο Α.Τριανταφυλλίδου, Θ. Μαρούκης, (επιμ.), *Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Κριτική.
- Παπαθεοδώρου, Θ. (2010). *Νομικό καθεστώς αλλοδαπών: Ελληνική και Ευρωπαϊκή νομοθεσία, 2^η έκδοση*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Παπαδοπούλου, Δ. (2006). *Μετανάστευση Ενσωμάτωση και Ιδιότητα του πολίτη: κριτική θεώρηση*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Παλαιολόγου, Ν., Ευαγγέλου, Ο. (2012). *Μετανάστες μαθητές δεύτερης γενιάς στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: Ένταξη και σχολικές επιδόσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο Α.Ε.

Παπασιώπη-Πασιά, Ζ., (2006) Μετανάστες δεύτερης γενιάς. Προβλήματα ενσωμάτωσης. Σκέψεις - Προβληματισμοί - Προτάσεις, στο ΠΑΠΑΣΙΩΠΗ -ΠΑΣΙΑ, Ζ., (επιμ), *Ο νέος νόμος 3386/2005 για τους αλλοδαπούς: Σκέψεις και προβληματισμοί*, Αθήνα: Σάκκουλα, σελ 117-140

Πρωτονοταρίου, Στ. και Χαραβιτσίδης, Π. (2006). *Για ένα σχολείο που σέβεται τη «διαφορετικότητα»: Θεωρητικές και πρακτικές προσεγγίσεις*, Εκπαιδευτική Κοινότητα, τ.78, σελ. 24-33.

Σκούρτου, Ε. (2005). Οι εκπαιδευτικοί και οι δίγλωσσοι μαθητές τους. Στο Κ. Βρατσάλης, (επιμ.), *Διδακτική εμπειρία και Παιδαγωγική θεωρία*. Αθήνα: Νήσος.

Σούλης, Σ.-Γ (2002). *Παιδαγωγική της ένταξης. Από το σχολείο του διαχωρισμού σε ένα σχολείο για όλους*. Αθήνα: Τυπωθήτω.

Συρίγος, Α. (2015). Το ζήτημα της ιθαγένειας. Στο Γ. Καραμπέλιας (επιμ.), Στο Γ. Καραμπέλιας (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και μετανάστευση: Η Ελλάδα ανάμεσα στο μεταναστευτικό και τη δημογραφική κατάρρευση*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις.

Παρασκευόπουλος, Ι. (1993). *Μεθοδολογία Επιστημονικής έρευνας*. Αθήνα

Ρακκάς, Γ. (2012). Οι ιδιαιτερότητες του μεταναστευτικού ζητήματος στην Ελλάδα. Στο Γ. Καραμπέλιας (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και μετανάστευση: Η Ελλάδα ανάμεσα στο μεταναστευτικό και τη δημογραφική κατάρρευση*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις.

Τζιούμπας, Θ. (2009). Μετανάστες και κοινωνική ένταξη. Στο Γ. Καραμπέλιας (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και μετανάστευση: Η Ελλάδα ανάμεσα στο μεταναστευτικό και τη δημογραφική κατάρρευση*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις.

Τριανταφυλλίδου, Α. (2010-α). Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21ου αιώνα: Εμπειρικό πλαίσιο και θεωρητικές προσεγγίσεις. Στο Α. Τριανταφυλλίδου & Θ. Μαρούκης (Επιμ.), *Η Μετανάστευση στην Ελλάδα του 21ου αιώνα* (σελ. 13-57). Αθήνα: Κριτική.

Τριανταφυλλίδου, Α. (2010-β). Διαστάσεις και τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης προς την Ελλάδα. Στο Α. Τριανταφυλλίδου και Θ. Μαρούκης (Επιμ.), *Η μετανάστευση στην Ελλάδα τον 21 αιώνα*. Αθήνα: Κριτική.

Τσιούκας, Γ., (2009). Αλλοδαποί πληθυσμοί στην Ελλάδα: Κατηγορίες και αριθμητικά Δεδομένα. *Σύγχρονα θέματα*, τεύχος 107, σελ. 47-56.

Τσιούκας, Γ. (2010). *Η επινόηση της ετερότητας: «ταυτότητες» και «διαφορές» στη εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Κατσανιώτη.

Χρυσανθοπούλου, Β. (2004). *Οι Αλβανοί μετανάστες του Πόρτο Ράφτη Μεσογαίας μέσα από τις προσωπικές τους αφηγήσεις*, Πρακτικά ΙΑ Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής, Σπάτα, 11-14 Νοεμβ. 2014.

Φραγκουδάκη, Α. (1985). *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης. Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*. Αθήνα: Παπαζήση.

Ψημμένος, Ι. (2004). *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια. Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Αθήνα*. Αθήνα: Παπαζήση.

B) Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Ambrosini, M. (2013). Migration and Transnational Commitment: Some Evidence from the Italian Case. *Journal of Ethnic and Migration Studies*.

Andall, J (2002). Second-generation attitude? African-Italians in Milan. *Journal of ethnic and migration studies*.

Arvanitis, E. (2000). *Greek Ethnic Schools in Transition: Policy and Practice in Australia in the Late 1900s*. Dissertation Faculty of Education, Language and Community Services, RMIT University Melbourne.

Babie, E. (2011). *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.

Baldwin-Edwards, M. (2004). *Η ένταξη των μεταναστών στην Αθήνα: Δείκτες ανάπτυξης και στατιστικές μέθοδοι μέτρησης*. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Bell, J. (1997). *Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Gutenberg.

Bird, M., Hammersley, M., Gramm, B., & Woods, P. (1999). *Εκπαιδευτική έρευνα στην πράξη, εγχειρίδιο μελέτης*, (μτφ. Ε. Φράγκου). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Castles, St (1997). Multicultural Citizenship: The Australian Experience. In V. Bader (ed.). *Citizens and Eclusion*, Basingstoke.

Castles, S., De Haas, H., & Miller, M. J. (2013). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. London: Palgrave.

Castles, S., De Haas, H., & Miller, M. J. (2014). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: Palgrave Macmillan.

CEC (2003). *Communication from the Commission... on immigration, integration and employment*. COM (2003) 336 final, 3.6.2003.

Cohen, L. & Manion, L. (1994). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Cortes, K. E. (2004). Are refugees different from economic immigrants? Some empirical evidence on the heterogeneity of immigrant groups in the United States. *The Review of Economics and Statistics*. Διαθέσιμο στο <https://users.nber.org/~cortesk/reveconstats2004.pdf> πρόσβαση 19.02.19.

Creese, A and Blackedge, A. (2008). Contesting Language as Heritage: Negotiation of identities in late modernity. *Applied Linguistics* 29/4, pp.533-554.

Creese, A and Martin, P (2006). Interaction in Complementary school contexts: developing identities of choice-an introduction. *Language and Education* 20 (1), pp. 1-4.

Cummins, J. (2001). *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την ενδυνάμωση σε μια κοινωνία της ετερότητας*. (Σ. Αργύρη Μτρορ.). Αθήνα: Gutenberg.

ESC (2002). *Opinion of the Economic and Social Committee, on Immigration, Integration and the role of civil society organizations*. Brussels: Economic and Social Committee, EU. Document CES 365/2002.

Faist, Th. (2011). *Multiculturalism: From Heterogeneities to Social (In)Equalities*. SFB 882 *From Heterogeneities to Inequalities*. Working Paper Series, No. 3DFG Research Center. Research Project C3, Bielefeld. Διαθέσιμο και στο file:///C:/Users/aggelos/Downloads/SFB_882_WP_0003_Faist.pdf πρόσβαση 16.02.18

Faist, Th. (2010a). Transnationalisation: its conceptual and empirical relevance. Στο C. Audebert & M. K. Dorai (επιμ.), *Migration in Globalised World. New Research Issues and Prospects*, 79-105. IMISCOE Research. Amsterdam University Press.

Faist, Th. (2010b). Diaspora and transnationalism: What kind of dance partners?. Στο R. Baubock & Th. Faist *Diaspora & Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*, 9-35. IMISCOE Research. Amsterdam University Press.

Fausser, M., et. al (2012). Transnationality and Social Inequalities of Migrants in Germany. DFG Research Center (SFB) 882. *From Heterogeneities to Inequalities*. Working Paper Series No. 11. Διαθέσιμο στο: <https://pdfs.semanticscholar.org/416a/b842bce8c32284313f5bec48d7745f7a0a95.pdf> πρόσβαση 16.11.18

Freeman, G. P. (2004). *Immigrant Incorporation in Western Democracies*, *International Migration Review*, vol 38 , No3, pp 945-969.

Gedeshi, I. & De Zwager, N, (2012). Effects of the Global Crisis on Migration and Remittances in Albania. Στο I. Sirkeci, J. H. Cohen & D. Ratha (επιμ.) *Migration and Remittances during the Global Financial Crisis and Beyond*. *International Bank for Reconstruction and Development*. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/profile/Ibrahim_Sirkeci/publication/282217561_Migration_and_Remittances_during_the_Global_Financial_Crisis_and_Beyond/links/5607faf508ae8e08c0945dfe/Migration-and-Remittances-during-the-Global-Financial-Crisis-and-Beyond.pdf πρόσβαση 5.11.18

Gemi, E., (2015) *Transnational mobility and transfers of Albanians in Greece and Italy: A comparative approach* ITHACA Research Report N. 8/2015. Printed in Italy European University Institute Badia Fiesolana I – 50014 San Domenico di Fiesole (FI) Italy

Gemi, E. (2013). Albanian Irregular Migration in Greece. A New Typology of Crisis. Deliverable 2.1 *Background Report: Migration System 1 (Albania)*. Διαθέσιμο στο: http://irma.eliamep.gr/wp-content/uploads/2013/02/IRMA-Background-Report_ALBANIA.pdf πρόσβαση 20.01.18

Giroux, H. (1992). Resisting difference: cultural studies and the discourse of critical pedagogy. In L. Grossberg, C Nelson and P. Treichler (eds.) *Cultural Studies*, New York: Routledge.

- Gogonas, N. (2009). Language shift in second generation Albanian immigrants in Greece. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 30:2, 95-110.
- Gogonas, N. & Mihail, D. (2014). Ethno linguistic Vitality, Language Use and Social Integration amongst Albanian Immigrants in Greece. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. Διαθέσιμο στο https://www.academia.edu/6644827/Gogonas_N_and_Michail_D_2014_Ethnolinguistic_Vitality_Language_Use_and_Social_Integration_amongst_Albanian_immigrants_in_Greece πρόσβαση 3.10.18
- Human Geography. South Melbourne: Oxford University Press. Dunn, K. (2000) Interviewing, στο Hay, I. (Επίμ.) *Qualitative Research Methods in International Organization for Migration, World Migration 2008. Managing labor mobility in the evolving global economy*.
- Iosifides, Th., et al (2007). Forms of social capital and the incorporation of Albanian Immigrants in Greece. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(8): 1343-1361.
- ILO, REPORT VI, (2004). *Towards a fair deal for migrant workers in the global economy*. Geneva: International Labor Conference, 92nd Session, 2004.
- Kasimis, C. (2012) “Greece Illegal Immigration in the Midst of Crisis”, 8/3/2012, in *Migration Information Source*, available at <https://www.migrationpolicy.org/article/greece-illegal-immigration-midst-crisis> πρόσβαση 14.2.18
- Kasimis, C. and Kassimi, Chr. (2004) “Greece: A history of migration”, 1st June, in *Migration Information Source*, available at: <https://www.migrationpolicy.org/article/greece-history-migration/> πρόσβαση 7.2.18
- King, R. & Vullnetari, J. (2009). *The intersections of gender and generation in Albanian migration, remittances and transnational car*. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 91(1): 19-38.
- King, R., Povrzanovic Frykman, M. & Vullnetari, J. (2013). Migration, transnationalism and development on the Southeastern flank of Europe. *Southeast Europe and Black Sea Studies*, 13(2):125-140. Διαθέσιμο στο <https://core.ac.uk/download/pdf/30781805.pdf> πρόσβαση 4.2.18
- Kvale, S. (1996). *Interviews, an introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Klevmarken, N. A. (1993). Demographics and the dynamics of earnings, *Journal of Population Economics*.
- Lazarescu, D. (2010). Ρουμανική μετανάστευση στην Ελλάδα: Άτυπα μεταναστευτικά δίκτυα πριν και μετά την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση. . Στο Α.Τριανταφυλλίδου , Θ. Μαρούκης, (επιμ.), *Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Κριτική.
- Mai, N. & Paladini, C. (2013). Flexible circularities: integration, return, and socio-economic instability within Albanian migration to Italy. Στο Α. Triantafyllidou (επιμ.), *Circular*

migration between Europe and its neighborhood. Choice or necessity? Oxford: Oxford University Press, 42-67.

Maroukis, T. (2009). Undocumented Migration: Greece, Report for the *CLANDESTINO EC funded project* <https://emnbelgium.be/sites/default/files/publications/clandestino-final-report.pdf> πρόσβαση 6.01.18

Mason, J. (2003). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Michail, D. (2013). Social Development and Transnational Households: resilience and motivation for Albanian immigrants in Greece in the era of economic crisis. *Southeast Europe and Black Sea Studies*, 13(2): 265-279. Doi.org/10.1080/14683857.2013.78673.

Michail, D. (2009). Working here, investing here and there: Present economic Practices of social inclusion and future plans for return among the Albanian immigrants in a Greek-Albanian border town. *Southeast European and Black Sea Studies* 9(4): 539-54.

Nikas, C. (1991). The movements of labor from Greece to the E.C countries in the period after the end of World War II, PhD Thesis University of York.

Openheim, A. (2005). Questionnaire design and attitude measurement continuum, London.

Penninx, R. (2003). Integration: The Role of Communities, Institutions and the State. *Migration Information Source*, on web at <https://www.migrationpolicy.org/article/integration-role-communities-institutions-and-state> πρόσβαση 6.01.18

Portes, A. (1994). Introduction: Immigration and Its Aftermath. *International Migration Review* 28 (4): 632-639.

Portes, A. (1999). Conclusion: Towards a new world-the origins and effects of transnational activities. *Ethnic and Racial Studies* 22 (2): 463-474.

Portes, A. & Zhou, M. (1993). The New Generation: Segmented Assimilation and its Variants. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 530, 74-96.

Pritchett, L. (2006). Let Their People Come: Breaking the Gridlock on Global Labor Mobility, Center for Global Development, Washington D.C., on web at <https://www.cgdev.org/sites/default/files/9781933286105-Pritchett-let-their-people-come.pdf> πρόσβαση 7.06.18

Simon, P. (2007). *Ethnic Statistics and Data Protection*, Strasbourg, ECRI, Council of Europe.

Silverman, D. (1997). *Qualitative research-theory method and practice*. UK: Sage Publications.

Triantafyllidou, A. (2013). *Migration in Greece: People, Policies and Practices. Background Report. Research Program IRMA*. ELIAMEP. Διαθέσιμο στο: <http://irma.eliamep.gr/wp-content/uploads/2013/02/IRMA-Background-Report-Greece.pdf>. πρόσβαση 8.06.18

Triantafyllidou, A. (2012). Albanian Migrant Livelihoods during the Greek crisis. *Paper presented at a conference organized by the Albanian Institute of International Studies, Tirana, 27 March 2012.*

Triantafyllidou, A. & Marouf, M. (2008). Immigration towards Greece at the Eve of the 21st Century. A *Critical Assessment. Report prepared for the IDEA project.* Unpublished, Athens, ELIAMEP, May 2008.

Tuckman, B. (1972). *Conducting educational research.* New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Warner, S.R. (1998). «Immigration and religious communities in the United States», in R.S. Warner and Wittner (eds) *Gathering in diaspora: Religious communities and the new immigration Philadelphia:* Temple University Press.

Wang, S. and Green, N. (2001). Heritage language students in the K-12 education system. In J.K. Peyton, D.A. Ranard, & S. McGinnis (eds.), *Heritage languages in America: Preserving a national resource,* Washington, DC and McHenry, IL: Center for Applied Linguistics AND Delta Systems, pp. 167-196.

Wellington, J. (2000). *Educational research. Contemporary issues and practical approaches.* London: Continuum.

Γ) Εθνικό δίκαιο

N. 3838/2010 (ΦΕΚ Α 49 24.3.2010) Σύγχρονες διατάξεις για την ελληνική ιθαγένεια και την πολιτική συμμετοχή των ομογενών και νομίμως διαμενόντων μεταναστών και άλλες ρυθμίσεις

N. 4251/2014 (ΦΕΚ Α 80, 1.4.2014) Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης και λοιπές διατάξεις

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ ΓΙΑ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΓΕΝΙΑΣ ΑΛΒΑΝΟΥΣ/ΙΔΕΣ,
ΒΟΥΛΓΑΡΟΥΣ/ΕΣ, ΡΟΥΜΑΝΟΥΣ/ΕΣ ΦΟΙΤΗΤΕΣ/ΤΡΙΕΣ Ή
ΑΠΟΦΟΙΤΟΥΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ/ΤΕΙ/ΙΕΚ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Το ερωτηματολόγιο απευθύνεται σε νέους μετανάστες/ριες (18 -30) 2^{ης} γενιάς
(που γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή ήλθαν στην Ελλάδα μέχρι την ηλικία των 12
χρόνων)

Απογραφικά Στοιχεία:

- Φύλο: Άνδρας Γυναίκα - Ηλικία: .....

- Χώρα Γέννησης.....

- Εκπαίδευση: ΑΕΙ ΤΕΙ Τεχνική/επαγγελματική σχολή άλλο

- Εθνικότητα πατέρα.....

- Εθνικότητα μητέρας.....

- Περιοχή/πόλη γέννησης.....

(αν γεννηθήκατε σε άλλη χώρα σημειώστε την ηλικία που ήλθατε στην
Ελλάδα).....

-Ημερομηνία Γέννησης:.....

- Τόπος διαμονής σου στην Ελλάδα:.....

- Περιοχή αρχικής και τελικής σου μετανάστευσης: 1).....
2).....

- Είδος εργασίας:.....

- Μέσος όρος μηνιαίων αποδοχών σου:.....Euros

- Στέγαση: ιδιόκτητη με ενοίκιο

1. ΓΕΝΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1.1 Πόσα χρόνια έχεις στην Ελλάδα;
- 1.2 Μιλάς Αλβανικά/Βουλγάρικα/Ρουμάνικα; Σε τι επίπεδο; Στο σπίτι, οι γονείς σου, τα αδέρφια σου;
- 1.3 Γράφεις και διαβάζεις στη γλώσσα αυτή; Εάν ναι, τι είδους βιβλία, εφημερίδες κλπ. διαβάζεις;
- 1.4 Εάν ναι, χρησιμοποιείς τη γλώσσα αυτή για να επικοινωνείς είτε στο διαδίκτυο είτε με γραπτή αλληλογραφία/επιστολογραφία στην Αλβανία/Βουλγαρία/Ρουμανία ή στην Ελλάδα;

2. ΕΘΝΟΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

- 2.1 Πού νομίζεις ότι ανήκεις περισσότερο, στην Ελλάδα ή αλλού;
- 2.2 Με ποια εθνοτική ομάδα ταυτίζεσαι; Γιατί;
- 2.3 Σε ποιες περιπτώσεις χρησιμοποιείς την μητρική σου γλώσσα;
- 2.4 Συμμετέχεις σε κάποιες ομάδες/οργανώσεις/συλλόγους;
- 2.5 Συμμετέχεις σε κάποιον Αλβανικό/Βουλγάρικο/Ρουμάνικο σύλλογο;
- 2.6 Χρησιμοποιείς το internet; Σε ποιες περιπτώσεις και για ποιους λόγους;
- 2.7 Χρησιμοποιείς Twitter, Facebook ή άλλα μέσα κοινωνικής δικτύωσης;
- 2.8 Ποια είναι η γνώμη σου για την Αλβανική/Βουλγάρικη/Ρουμάνικη κοινότητα στην Ελλάδα;
- 2.9 Έχεις επαφές με την Αλβανία/ Βουλγαρία/ Ρουμανία; Με ποιους ανθρώπους και με ποιους τρόπους;
- 2.10 Επισκέπτεσαι την χώρα προέλευσης των γονιών σου; Πότε/σε ποιες περιπτώσεις και πόσο συχνά;
- 2.11 Πώς θα περιέγραφες την εμπειρία σου κατά τις επισκέψεις σου στην Αλβανία/ Βουλγαρία/ Ρουμανία;
- 2.12 Τι σημαίνουν αυτές οι επισκέψεις στην χώρα προέλευσης των γονιών σου (ή ενός εκ των γονέων σου) για την οικογένεια σου; Ποιος παίρνει την πρωτοβουλία για τις επισκέψεις αυτές;

- 2.13 Με το πέρασμα των χρόνων αυτές οι επισκέψεις γίνονται περισσότερο/λιγότερο συχνές; Τι έχει επηρεάσει την συχνότητα;
- 2.14 Νιώθεις νοσταλγία για την χώρα προέλευσης των γονιών σου και την οικογένεια σου εκεί; Όταν την επισκέπτεσαι, φέρνεις μαζί σου δώρα/προϊόντα κλπ. από την Ελλάδα; Εάν ναι, τι ακριβώς; Όταν αποχωρείς από εκείνη τη χώρα, παίρνεις μαζί σου προϊόντα από εκεί για να τα μεταφέρεις στην Ελλάδα;

3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

- 3.1 Έχει επηρεάσει η οικονομική κρίση το καθεστώς νομιμότητας το δικό σου ή κάποιου μέλους της οικογένειάς σου;
- 3.2 Έχει επηρεάσει η οικονομική κρίση τη ζωή σου και τη ζωή της οικογένειάς σου;
- 3.3 Σε τι έχει επηρεάσει η οικονομική κρίση τα μελλοντικά σου σχέδια;
- 3.4 Αισθάνεσαι φόβο, ανασφάλεια, αβεβαιότητα για το μέλλον;
- 3.5 Πώς κρίνεις την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα σε σχέση με τους μετανάστες στις μέρες μας; Τι σε προβληματίζει περισσότερο;
- 3.6 Τους τελευταίους μήνες εκδηλώνονται πολλά κρούσματα βίας κατά των μεταναστών; Πού οφείλεται αυτό κατά την γνώμη σου;
- 3.7 Πιστεύεις ότι είναι παγκόσμιο ή τοπικό φαινόμενο; Πιστεύεις ότι υπάρχει κάποια χώρα/κοινωνία, όπου δεν υπάρχει καθόλου ρατσισμός και ξενοφοβία; Εάν ναι, ποια, πού;

4. ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

- 4.1 Οι γονείς σου πως έβλεπαν το ζήτημα της μόρφωσής σου; Μήπως προτιμούσαν να κάνεις κάτι άλλο αντί να σπουδάσεις;
- 4.2 Σε ποια σχολή/πανεπιστήμιο φοιτάς, ή από ποια σχολή αποφοίτησες;
- 4.3 Ποιο ήταν το κίνητρο να επιλέξεις αυτή τη σχολή;
- 4.4 Εάν είχες την ελεύθερη επιλογή να σπουδάσεις σε οποιοδήποτε πανεπιστήμιο/τμήμα στην Ελλάδα και διεθνώς – είτε στην Ευρώπη είτε

- στο ευρύτερο εξωτερικό – ποιο θα ήταν αυτό και γιατί; Τι περισσότερο πιστεύεις ότι θα σου προσέφερε αυτή η επιλογή;
- 4.5 Τι θα ήθελες να γίνεις στο μέλλον; Γιατί;
- 4.6 Τι σε συμβούλεψαν οι γονείς σε σχέση με την επιλογή της σχολής; Ποια ήταν γενικά η άποψη τους για σπουδές σε Ελληνικό Πανεπιστήμιο; Τι οφέλη πιστεύουν ότι θα έχεις όταν τελειώσεις;
- 4.7 Σου πρότειναν ποτέ οι γονείς σου να σπουδάσεις στο εξωτερικό; Αν ναι, πού και με ποιο σκεπτικό; Αν όχι, με ποιο σκεπτικό;
- 4.8 Πόσο ικανοποιημένος/η είσαι από την σχολή στην οποία φοιτάς; Έχεις φίλους στο Πανεπιστήμιο; Ποιας εθνικότητας;
- 4.9 Φοιτητές διαφορετικής εθνοτικής προέλευσης ανάμεσα στους γνωστούς σου συναναστρέφονται μεταξύ τους;
- 4.10 Τι περιμένουν οι γονείς σου από σένα στο μέλλον; Να βρεις δουλειά και να παραμείνεις στην Ελλάδα ή να πας έξω; Μήπως θα περίμεναν κάτι άλλο;
- 4.11 Πιστεύεις ότι έλαβες σημαντικές γνώσεις στο Πανεπιστήμιο; Πως θα αξιολογούσες (καλό-μέτριο-κακό) την ποιότητα της εκπαίδευσής σου; Τους καθηγητές/τριες; Την διοικητική υποστήριξη και δομή του πανεπιστημίου; Τα μαθήματα; Το γνωστικό επίπεδο και την συμμετοχική διαδικασία γνώσης; Τα βιβλία ή τους οδηγούς σπουδών; Την ηλεκτρονική υποστήριξη και διαδραστική/διαδικτυακή παροχή γνώσης; Τις υποδομές, συνθήκες μάθησης;
- 4.12 Εσύ τι επιθυμείς να κάνεις; Πού βλέπεις το μέλλον σου; Γενικά, ποια είναι τα μελλοντικά σου σχέδια;
- 4.13 Πού πιστεύεις ότι θα έχεις καλύτερες προοπτικές εργασίας, στην Ελλάδα, κάπου αλλού; Αιτιολόγησε.
- 4.14 Τι θα επιθυμούσες ως ιδανικό για την επαγγελματική σου εξέλιξη;
- 4.15 Ποια είναι η γνώμη σου για την ελληνική κοινωνία και τις ευκαιρίες που προσφέρει σε ανθρώπους από άλλες χώρες;